Buez ann Duk a Vourdel Herri V.

Iann Willou Herry

Celt 7622.F 30

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

THE GIFT OF

FRED NORRIS ROBINSON

Class of 1891

OF CAMBRIDGE

BUEZ

ANN

DUK A VOURDEL

HERRI V.

KEMPERLE
Moulet e ty Th. Clairet
1872

BUEZ

ANN

DUK A VOURDEL

HERRI V.

KEMPERLE
Moulet e ty Th. Clairet
1872

Cott 1622.8.30

Gift of
Professor F.W. Robinson

58.3
16

Digitized by Google

KENTEL.

Al levr-ma ne ket great evit beza lennet enn eul taol, nag enn eun devez evel eur gazetten, ha lezet a gostez kerkent. Great eo evit beza miret enn tiegesiou desket mad, ha lennet a bennadou gant ar vugale ha gant ar gerent. Ar vugale, ar iaouankiz hag ar gozni a gavo ann-han skoueriou euz ar re gaera.

Great eo evit rei da annaout petra eo bet ar Vourhoned, ken dikriet a-hell-zo gant ann dud n'emaint ket enn tu gant-ho. Great eo dreist pep tra evit lakaat ar Vretouned da zioualL ouz historion ar Republikaned, pere na leveront ket ato ar wirionez penn da benn, hag evelse e pakont eleiz a vouesiou e mare ann eleksionou.

Ar Republikaned, fouge enn-ho, a lavar : *Ar Republik eo e deuz torret gisiou fall ann amzer goz ha digaset d'comp ar frankisiou a ra hirio hor gloar hag hor braza mad.*

Ann histor er c'hontrol a lavar : D'ar bevare a viz eost 1789, dindan rén ar Roue Loeiz XVI, e oe torret al lezennou ne oant mui diouc'h doare ar rouantelez, ha roet d'ar vro ar frankiziou a c'houlenne dre c'henou he c'hannaded Ann tri rum kannaded, kloer, nohlanz ha partapl, o veza en em gleved, ann noblanz hag ar c'hloer a reaz,

a ioul pep hini, ann dilez euz ho frivilachou. Ne vije mui na deok, na korve, na sujedigez a-berz goaz. Ar gwiriou, ar renchou dleat d'ann dud chentil, ar gommananterien pe ann dud e douarrent a helje prena ho renchou. *(Ann artikl divezama a zo bet chenchet).* Ann holl a baeje gwirion ar vro pep hini diouc'h he leve. Ha dirag al lezen ann holl a vije kement-ha-kement. Setu petra a oe great neuze dre garantez evit ar Vro.

Tri bloaz warlerc'h, ar Republik a zeuaz da lakât penn evit penn reisiou ker fur a great holl enn tu gant ar bobl, ha da laza ar Roue mad en devoa ho zinet.

Evelse, Herri V n'en deuz ket pridri o lavarout e kemero he rouantelez evel euz a zaouarn Loeiz XVI gant ar chenchamanchou great e lezennou koz ar vro gant ar Roue hag e Assamblé national.

Ar Republik, pebez mad e deus-hi great biskoaz d'ar vro ? Laeraz madou ann dud honest ha re ann Iliz ; teuzi ar c'hleier hag al listri sakr da lakaat enn he godellou, ha digas d'eomp enu ho leac'h sac'hadou paper. Beuzi pe dibenna daou villion tri mil var-n-ugent ha nao-c'hant a Fransizien. *Rak*, eme Robespier, *ar rum dud en deuz gwelet gouarnamant ar Roue ho devezo bepred keuz d'ezhi. Evelse, kement hini a dremen he benzelc vloaz a dle beza ghillotinet.*

Ha kavout a ra d'eoc'h-hu e ve teueroc'h ar Gommunisted hirio mar deufent da c'hounit ?

Na Bonapart, Napoleon I, ha gwir en deus-hen war hon anaoudegez-vad? Ia, er penn kenta euz he rén. Kass a reaz ar Republik enn he rout, en em glevout a reaz gant hon Tad Santel ar Pap evit digass endro ar Relijion e Franz. Mes enn divez, brumenet gant he c'hloar, e kouezaz. Trec'het gant rouaned ann Europa unanet enn he enep, e kollaz enn euz devez he rouantelezioù gounezet, ha na choumaz gan-comp war he lerc'h nemet hor Bro geaz didudet, diarc'hantet, ha dare bet d'ezhi heza bet rannet etre ann dri c'hourien, panevet ar Vourboned.

Hag ama ez euz c'hoaz eur gaou braz da zifazia. *Ar Vourboned*, eme ann dud a feiz fall, *ho deuz taolet var-n-omp*, e 1814, *armeou ar broiou estren. Ar Vourboned a deue d'ho heul, hag a oa a du gant-ho. Ar Vourboned n'int bet biskoaz digemeret mad gant ar Fransizien.*

Ma! setu ama ar wir histor. Ann armeou unanet a boursue Napoleon evit lemel digant-han ho broion en doa mac'houmet. Loeiz XVIII na lezaz morse he nized da vrezelekaat gant ann estren eneh ar Fransizien. Pa oe kouezet Napoleon, ar Senatourien hag ar Gannaded a oe ar re genta o c'houlenn ar Vourboned. Ha tud ann amzer-ze, heo c'hoaz hirio ann deiz, a oar gant pebez levenez e oe digemeret e Franz Loeiz XVIII, pa zistroaz euz ann harlu da bignat war dron he vreur merzeriet. Ar Brinsed estren, ha dreist holl Alexandr Impalaer ar Russi, a gemeraz eur perz ker hraz e laouenedigez ar Fransizien, ken na

c'houlenchont netra digant-ho evit mizou ar brezel, kement a istim ho devoa evit Loeiz XVIII.

Hogen, pa zistroaz Napoleon euz he enezen, torret gant-han he le, ha digemeret adarre gant he zoudardet ha gant ar c'hariou disleal, ann armeou estren, a veac'h eat er meaz euz a zouar Franz, a zistroaz ivez da herzel Napoleon, hag ar veach-se ne oent ket ken hegarad enn hor c'henver. Gouasta a rejont hor bro muioc'h c'hoaz eget n'ho deuz great ar Brusianed e 1870, ha tanet ho divije Paris, ha rannet etre-z-ho Bro-Franz, panevet c'hoaz ho doujanz evit ar Roue Loeiz XVIII. War zifenn he-ma, ha dre vadelez Impalaer ar Russi, ne gemerjont digan-eomp nemet seiz kant million evit ho digoll-brezel.

Setu penaoz e teuaz d'eomp ar Vourhoned. Livirit-hen d'ann dud na ouzont ket ann histor, ha sarrit ho genou d'ar gaouiaded a feiz fall.

C'hoaz a levereur : *Bro-Franz n'e deuz pe ober gant ar Vourboned; ter gwech e deuz ho c'hasset enn ho rout.*

Ia, mes pion ho c'hassaz enn ho ront? Ar vro pe ar revolusion? Ha ne ket ar Republikaned eo a lazaz Loeiz XVI? Ha ne ket ann daou-c'hant unan var-n-ugent kannad gant eun nebeut skolaerien ha livastred Paris eo a gassaz Charlez X er meaz, da lakaat enn he leac'h eur roue hag a oa, emez-ho *ar vella Republik a oufet da gavout?*

Ha Loeiz-Felep? Eur revolusion hen dougaz var ann tron, eur revolusion hen diskaraz. Ar wir vro ne doa ket kalz a berz er chenchamanchou-

ze. Ann dispac'herien na gemerent ket ar boan da c'houlenn he ali. *En eur revolusion*, eme Danton, *ann niver bihanna a gass a-raok, hag ar veli a choum peurvuia gont ar faltakra.*

Ha ne ket ann dra-ze ho deuz great paotred a Republik d'ar bevare a viz gwengolo 1870, pa gouezaz Napoleon III ? Ha goulenn a rejont-hi ah ar vro abarz embann ho Republik ? N'ho pet sousi !

Eur ger c'hoaz abarz achui. *Ar Republik*, eme ar Republikaned, *a zo marc'hatoc'h eget ar rouantelez.*

Gwelomp. N'ouzoun ket pegement a zilarc'he war bep unan ac'hanomp euz ar gwiriou epad Republik 1793, hag epad rén Napoleon I.

Dindan rén ar Vourboned hon euz paeet bep bloaz dre bonn daou lur ha tregont. . . 32 l.
Dindan rén Loeiz-Felep. 36
Dindan Republik 1848. 42
Dindan Napoleon III. 55
Ha gant hor Republik 1870 e paeimp.. 70

Endro da eur Roue, eme c'hoaz ar Republikaned, *ez euz Prinsed ha Prinsezed, tud a lez ha likichen, a renher da argouraoni pep hini hervez he renk.*

Evit gant Herri V ne vezo ket enn beul goall lur, pa n'euz nemet he c'hreg hag hen. Ha lavaret en deuz d'eomp ne oa ket he fortun da ober gant-han, mes fortun Bro-Franz. Ha goude holl,

ha ne ket kampr ar Gannaded eo a verk pegement a vezo roët d'ann hini a zo e penn ar c'houarnamant? Taülla a hellont hervez galloud ar vro.

Ha divizusoc'h e vezo ar Republik? Ar Republikaned a c'houlenn ma vezo paeet nann hepken ar Gannaded pere ne vijent ket paeet dindan ar Vourboned, mes ivez ar meared, ar guzulieren departamant ha re ar barres, enn eur ger, kement hini a finv troad pe zourn evit ar vro. Setu eno ho c'harantez-bro.

Bretonned, va c'henvroiz ker, nec'het onnn het o welout ac'hanoc'h o konmanz kerzet war eun hent nevez ha na anavezit ket; hag em euz sonjet ober al levr-ma evit essaat ho herzel, hag ho tigas endro war ho kwenojen genta. Pa ho pezo anavezet ar Vourhoned hag Herri V, gnit a gerrot euz ho mouesiou.

Kemperle, ar 5 a viz meurs 1872.

Ian-Willou HERRY, belék.

BUEZ

ANN DUK A VOURDEL

HERRI V.

KAROUIN GRAS, SONJIT DA VIRANA RE C'HROAOUER A ZOUGIT STRE UO TAOUGOSTEZ. AR C'HOMZOU-ZE O OU KOMZOU DIVEZA UON DUK O VERRI ABARZ MERVEL. HO BUVEROUT A REAZ EVIT KONFORTI HE BRIED KER, BEUZET ENN HE GLAC'HAR, HAG OC'H HO C'HLEVOUT ANN HOLL A ZRIDAZ.

I

MARO ANN DUK A VERRI.

D'ar zul d'ann noz, trizek e viz c'houevr 1820, enn Aotrou ann Duk a Verri a oe enn *Opera* (1), gand ar Brinsez he bried. Epad enn chan-arvest, (e gallek *entr'acte*), ann Duk a diemenaz el leac'h ma edo ann Duk a Orleann, Loeiz-Felep, divezatoc'h Roue ar Fransizien. C'hoari o reaz dibreder ha laouen gand bugaligou ar Prins-se, hag ann holl ebarz er zal a straklaz ho daouern, o welout ar garantez hag ann unvantez e oa etre tud ann daou di. Ann Dukez a Verri a c'hoanteaz mont d'ar ger abarz me achuez ann *Opera*, hag ann Duk, o kregi enn he dourn, he c'hasaz er meaz beteg he c'harrons, e souj vad da zistrei d'ann *Opera*, evit gwelout ann divez anezhan.

(1) *Opera*, divers amzer gunt kan ha muzik.

He wardou a oa choumet ebarz ar zal, peil a oa n'ho leze mui da zont gant-han er meaz, ker braz a oa he fisianz er Fransizien. Unan anezho hep kén, e ged var douli ann nor, a zouge d'ezhan ann armou pa dremene. Ar c'harrous a ziblase hag ar Prins a zistroe d'ar zal. Epad ma touge ar gwaid ann armou, eunn den en em riskiaz etre-z-han ha tudchentil ann Duk; a grogaz e breac'h kleiz ar Prins, hag a blantaz eur gountel-laz enn he galoun.

Ann Duk a oo douget enn eur gabined stag ouz sal vraz ann *Opera*. Ann *Opera* a ra hepred enn dro, rak difennet a oe kas ar c'helou dizeur ebarz er zal, gand aoun na vije c'hoarvezet enn-hi meur a walleur, dre ar reustl hag ar fourgas a vije savet o klevout kement all.

Ann Duk a Angoulem, ann Duk a Orleann, ann Duk a Vourbon hag ann Dukez a Angoulem en em gavaz kentis enn dro da wela ar Prins, leun a c'hoad. Ann Aotrou Brogaud a lo kaz goad d'ezhan, enn he vreac'h zeou, hag ar Prins a lavarez: « Ho trugare- « kaat a rann euz ho madelez hag euz ar boan a « gemerit gan-en, hogen ne zevichont da netra; « kollet ouan. » Evel ma klaske ann Aotrou Blancheton rei d'ezhan da gredi ne oa ket doun ar gouli, ar Prins a respountaz: « Anaout a reun va stad, ar « gountel a zo eat enn-oun beteg ann troad. » Ann Dukez a Verri a zilamm euz he c'harrouz, a rog he gourriz seiz da vandenna ar gouli, hag ar Prins a lavar d'ezhi: « Deuit va fried ger ma varvinn etre ho « breac'h! »

An Aotrou Bougon, medesin ar C'hont a Artoa,

en em lekeaz da zuna ar gouli. « Petra a rit-hu, ve « mignoun, eme ann Duk d'ezhan, ar gountel-laz a « oa marteze kontammet ? » Ar zervicher mad a zunez start-oc'h-stard, ankounac'hoat a rea he vuez he-unan, gand ma vije dre gement-se easoc'h ar gouli da zigas da vad.

Ar gwel euz ann Aotrou 'n Eskop a Charte, deuet d'he govessaat, a daolaz e kaloun ar Prins eur gourach nevez pehini a bare var he dal. Euz a neuze he holl zonjou a oe een env ; ha ma tiskennent c'hoaz var ann douar, ne oa nemet evit rei d'he dud merkou euz ar garantez ann denerra. Goulenn a reaz gwelout ann *Demezell* he vere'h Ann Itroun a Gontaut, he gouarnourez he digasaz enn he gichen. Ar Prins a astennaz gant beac'h he zourn dinerzet var henn he groundur, hag enn eur rei d'ezhi he vennoz, e lavaraz : « Krounadur keaz, boz eurusoc'h eget da gerent ! »

Unan euz he brederiou kenta a oa bet da c'houlenn mar boa ar muntrer eunn den a zlavenz bro. Evel ma klevaz ne oa ket, e lavaraz : « Garo eo siouaz ! mervel « dre zourn eur c'hen-vroad ! » Pa velaz ar Varechaled a Frans o tostaat ouz he wele : « Ah ! Aotrounez, eme-z- « han, enn ho kreiz-hu eo em bije karet mervel ! »

War dro eunn heur gonde hanter noz, e tigouezaz ar medesin braz, ann Aotrou Dupuitren ; hogen ar pez a lavare alies ar Prins : « Ar gountel-laz a zo eat « heteg ann troad, tizet e deuz ar galoun, » na leze gozik esperanz ebed d'he zavetei. Ann Aotrou Dupuitren, o veza en em gozuhet gand ar vedesined all, digouezet eno e niver braz, a gemeraz var-n-ezhan da fiankaat ar gouh. « Lezèl a rann va mab etre ho

« taouarn hag enn ho kouiziegez, eme ar C'hont a a Artoa d'ezhan, gand eur vouez daou-hanteret gand a ann diffronk (1). »

Kerkent ha ma oe frankeat ar gouli, e tredaz diout-han eur maread a c'hoad du. Ar pistigou a vihanaaz, hag ar Prins a denne easoc'h he alan ; hogen ar fistanz na greske tamm e spered ann Aotrou Dupuitren. Ann digor-ze eus ar bles a ziskoueze hanad ewalc'h e oa trouc'het eur wazien enn diabarz, mes na wiet ket pehini a oa. Peb unan hep ken a wele e oa re zoun ar gouli evit beza biken pareet. Koulskoude labour-dourn ar vedesined e astennaz eunn heur bennak he vuez d'ar Prins, hag a reaz d'ezhon ann tu da ziskouez mui-oc'h-mui he nerz hag he galouniez kristen. Ann Aotrou'n Eskop a gomze d'ezhan a hep mare euz a Zoue, hag euz he Eternite ; ha Persoun Sant-Rok, he barres, a reaz d'ezhan sakramant ann Nouen. Ar Prins a anzave alies he fuzion, ha kel lies-guench me tremene unan bennak euz he zervicherien e biou d'he wele, heu ho tede da dostaat, evid ober d'ezho he gimiad diveza ; « Deuz ma migneun a ker, ame-z-han da Nantouillet, deuz ma az briaù tiin evid ar weach diveza. »

Ar Prins a levare alies : « Na petra em euz me great a d'ann den-ze ? (Pa gomze euz he vantrer ne rea nemet a *onn den anezhon*). Eunn den ez, emez-han, hag a am euz bet marteze offanset. — Nann, ve mab, eme « ar C'hont a Artoa d'ezhan, n'hoc'h euz gwelet bis-

(1) Ar C'hont a Artoa, iad ann Duk a Verri a oa divezatoc'h Charlez X. Loeiz XVIII ha Charlez X a oa breudeur da Loeiz XVI ghillotinet goud ar revolution vraz

« kouz ann den-ze, na great drouk ebed d'ezhan. — « Kollet eo eta he skiant gant han eme ar Prins — » He galoun vad a reaz d'ezhan lavarout ar gomz-ze, evel pa en divije bet c'hoant da hellaat euz he spered ar gredenn e on bet skoet dra zrougiez, pe da zigas soñj d'he vuntrer d'en em zifenn eun doare-ze, oc'h en em rei evid eunn den diskiantet. Ar zonj da gaout trugarez da vihana evit buhez he vuntrer a zeuz kreoc'h-kre enn he spered. « Ar Roue ne zeu ket c'houz « eme-z-han, n'am bezo ket amzer da c'houlenn « digant-han eur c'hras bag a rafe d'in kalz a freal- « zidigez var va zremen-van . » Pedi hag aspedi a rea he dad hag he vreur d'he goulenn enn he hano.

Ar Roue a errnaz ; ar Prins oc'h he welout a zastumaz ar pezik a nerz a chouma gant-han, hag a lavaraz : « Va contr, roit d'in ho tourn, ma pokinn « d'ezhan evit ar weach diveza. » Neuze o terc'hel var zourn ar Roue : « Va contr, emez-han c'hoaz, « goulenn a rann digan-e-hoc'h gras evit buez ann « den. » Ar Roue a droaz he respount, en eur lavarout : « Va niz, n'oc'h ket ken toc'hor ha ma soñj, « ni gomzo var gement-se divezatoc'h. » — Ar Roue ne lavar ket ia, eme ar Prins *Gras da vihana evit buez ann den !* Ar prins, o lavarout alies ar gomz-ze : *Gras evit buez ann den*, na c'houlenne namet ar vuez evit he vuntrer, ha nann eunn drugarez kuit ha distak. Urz vad ar vro, gwir ha surentez ann Tron a vire out-han na c'houlenje muioc'h.

» Ar Roue a droaz ouz ann Aotrou Dupuitren, ha gand aoun da veza klevet gand ann Dukez a Verri, dija re c'hlac'haret, a lavaraz d'ezhan e latin : *Super-*

est-ne spes aliqua salutis ? Ar pez a zo ' « Ha choum « a ra c'hoaz eunn esperanz bennak d'he zavetei ! » Eun hejik-penn a oe ar respount. E do neuze var dro pemp heur dioue'h ar mintin, hag eun deiz a darze. Ann Aotrou Dupuitren, o welout e tostee ann termen diveza, a bedaz ar Roue da vont kuit, ha da gas gant-han ann dud roeal. ' « Aotrou Dupuitren, eme « ar Roue, nem euz ket eoun rak ar gwel euz ar « maro ; a-hend all, eunn dleat diveza em euz da « ober e kenver va niz' » (Serra he zaoulagad d'ezhan).

Ann Aotrou Dupuitren, o veza n'en devoa mui netra da ober evel medesin, a choume e kichen gwele ar Prins da zellout ha da zonjeal. « Bete neuze, eme-zhan, eun eur skrid-danevel var varo ann Dok, bete neuze prederiet holl ken a gorf ken a spered o klask soulaji ar Prins, n'em boa guelet netra euz ar pez a dremene el leac'h ma edonn. Hogen neuze oc'h helliz gwelout ann anken hag ar c'hlac'har a loa eun dro d'in. Glac'har ann Dukez a Verri a loa tro-e-tro huel, estlammoz, tener, prederiuz. He c'hemeret ho pije nenn evid eur vaouez, mes evid eunn Eal digaset gand Doue da gonforti ar Prinz reuzeudik. Glac'har ann Dukez a Angoulem a choume dounoc'h ebarz er galoun. Azezet e vije pour liesa e kichen ann Dukez a Orleann, eur gammed bennak dioue'h ar guele, he fenn kouezet var he c'haloun, hag he c'haloun stanket gand ann huanadennou. Lavaret ho pije oc'h he gwelout : « Ro e deuz gouelet bete vrema, « n'euz mui a zaelou enn he daoulagad. » (1) Gla-

(1) Ann Dukez a Angoulem a oa merc'h da Louiz XVI ha da Vari-Antonetta, he doue dibennet gant republikaned 1793.

c'har ann Duk a Angoulem a oa eveziek ha lenn a religion ; ann ear anezhan hep ken a lavare « Ioul Doue bezet grent ! » Ne gutaaz morse penn-wele he vreur muia-karet. Ann Duk a Vourbon, Prins a Gonde, a ioa eno evel pa en divije gwelet o vervel he vab ha na oa nemet-han, an Duk a Enghien, laze ivez epad ennoz, dre urz Napoléon I. Glac'har ar C'hont a Artoa a ioa glac'har enn tad tener, kaer en devoa, n'helle ket mirout da ouela ha da zifrounka. Glac'har a Roue a oa solenn ha seder. Dereadegez ar Rouea a dreu'he var galoun ann den, hag a bare awalc'h var he zremm nec'het. »

« Epad ma oa ann oll drifiet enn dóare-ze, aur gomz a esperanz a zenaz euz ar gwele a varo memez. Ar Prins o klask dousaat da c'hlac'har ann Dukez he hried, pehini na helle mui, a lavaraz : *Karolin gcaz, sonjit da vihana er c'hrouadur a zougit etre ho tnougoatez.* Ar gomz-se a stokaz e kalonnou ann holl, hag a dreuzaz rouantelez Frans evel eul luc'hedenn a gonfort kaset gand dourn Doue he-unan. »

Gonde ar gomz-se, eme ann aotrou Dupuitren, ann tenn-alan a gouezaz enn eunn taol Evit dastum ar pez a choome c hoaz euz a eur vuez hag a re kuit, e c'houlenjomp eur mellezour Ar Roua a roaz he vouest-hutun, euz a behini e lekejomp ar weren var muzellou bar vat zifioun ar Prins Ar weren ne zastumoz hrumen abed, eat e oa ar vuez kuit Mab bihan Herri IV ha Loeiz XIV a oa tremenet. Edo neuze c'houec'h heur dioue'h ar mintin. »

Ha peur e hrcat eo, a c'houlennaz ar Roue ? Den na respontaz .... Ar pez a oa gwelet eno neuze a

zigaso sonj ouz ar pez a c'hoarvezaz e derou ar bed pa gavaz Adam hag Heva ar c'horf goadek euz ho mab Abel, lazet gand he vreur. Ar reuz pehini na helle mui en em zerc'hel, en em harpaz var vreac'h ann Aotrou Dupuitren. Neuze ec'h astennaz, enn eur grena, he zourn dinerzet var zremm ar Prins, hag e serraz d'ezhan he zaoulagad, enn eur lavarout, he vouez hanter-drouc'het gant ann difronk, *Peoc'h Doue d'id krouadur ker* ! Goude-ze e pokaz da dal ar Prins ; e krogaz enn ha vreac'h ; hag o veza ha c'haset d'he c'henou, e choumaz eur pennadik d he starda var he vuzellou.

Ar Vourboned a zo brudet a viskoaz evit kalonou mad a dud, ha douget da bardoni bete re. Ann danevell-ma euz a varo ann Duk a Verri a ziskouez mui-oc'h-mui petra int. Pebez gwalleur e vije bet etu evit rouantelez Frans ma vije bet trouc'het enn he grisien ar wenn gaer-ze euz hor Rouaned koz. A dugaro Doue, kountel-laz ar reuzeudik Louvel a risklaz a biou d'ar c'hristen-vamm, ha savet a zo var-n-ezhi eur vronsen c'hlaz-dour pehini a ra hor joa, hag a zo diudan douru Doue oval ant leor stellet.

II.

STAD AR VRO. — GINIVELEZ ANN DUK A VOURDEL

Beza ez oa nenze e Frans, evel hirio ann deiz, tri pe bevar rumm dud ha n'en em glevent morse var ar fesonn da c'houarn ar vro evit ar guella. Ho gervel a reat ar *vocalisted*, al *liberaled* hag ar *revublikaned*.

Ar gwall dhol-ze ne reaz nemet lakaat mui-oc'h-mui a vinim etre-z-ho. Ar re deara euz ar rocalisted, a damallaz al laz-ze d'ar republikaned, ha zoken d'al liberaled. Ar re-ma, evel guir, a ieaz dioak enn-ho o klevout kement-se, ha glazet mui-oc'h mui euz ar rocalisted, a droaz gwas-oc'h-gwaz zun tu gand ar republikaned. Ar republikaned, petra bennak ma en em laoueneent e kaz euz ar pez a oa e'hoarvezet, evel ma ho deuz hen anzavet divezatoc'h, a zalc'haz a greun da lavarout ne oa ket ann dea-ze diouc'h ho zud, ha n'ho devoa perz ebad anu he dorfed.

Al loden wella euz al liberaled n'ho devoa kaz ebed ouz ar Vourboned ; re a skiant vad ho devoa evit sonjal en em zizober euz ar c'haera tiad-tud rocal a zo var ann douar. Ar pez a zo e'hoarvezet divezatoc'h, d'ar bloaz 1830, a zo bet great enep ann noblanz kentoc'h eget enep ar Vourboned. Elbik a ioa pell a oa etre ann daou rumm dud, ha dre ma kreske madou al liberaled pe ann dud chentil nevez, e kreske ivez ho gwarizi enep ann dud chentil koz. Ar re-ma, var ho mano, a oa deuet gwelloc'h gand ar Vourboned ; ar pez ne oa ket gwir. Charles X, kerkouls ha Loeiz XVIII, a ioa a gwirionez tad ann holl Fransizien, hag ho dougen a rea holl enn he galoun, hep preferanz evit rumm ebed. Mes, a lavaro eur re bannak, ha na ouzont netra : Ar c'hargou a oa oll gand ann dud chentil ; gaou eo kement-se, evel eur maread a draou all badet etouez ar bobl gant faliagriez Ar c'hargou a enor, na lavarann ket ; rak kaer a vezo, beza ez euz enn hor bro tiadou koz a dud, pere a vezo bepred enorusoc'h eget ar re nevez savet. Mes ar

c'hargou gant pae, a ioa kement ha muioc'h anezho gand ann dud chentil nevez eget gant ar re goz.

Ann oll dud gwiziek a ouie mad awalc'h kement-se : Hogen gwarizi ha lealded na gerzont nemeur kevret. An bijadur da izellaad ann noblans, hag ivez, eunn tammik, ar c'hoant d'en em lakaat er c'hargou huella, o reazneuze da galz a literaled mont a encp d'ho c'houstianz, ha rei dourn d'ann dud fall da gas er meaz euz ar vro ar gwella tud tud roeal a zo bet biskoaz.

Evit ar republicaned, da lavaront eo, ar remm dud-se pere ne fell d'ezho klevout konz nag a Zoue nag a Roue, ar re-ze ne oant ket easoc'h tamm ebed goude maro ann Duk a Verri Ar c'hrouadur a behini en devoa komzet, hag a ioa c'hoaz e kof he vamm, a rea poan spered d'ezho. He gas da goll ho divije kavet mad, petra bennak ne unzavent ket ho drouk-c'hoant.

D ann nosvez etre ann 28 hag ann 29 a viz ebrel, Eun tenn-tarz (e gallek *pctard*), a oe laosket dindan prenestrou ann trepas-nevez e palez al Louvr, peuztost d'or gampr e pehini e oa ann Dukez o choum. An tenn-ze a reaz kement a drouz ma oa eaz awalc'h da hep unan gwelout e oa kement-se eunn taol great a-zevri evit lakaat ann Dukez da goll he frouez dre eur gaouad aoun. Ar foller, hanvet Gravier, e oa tec'het kuit ker buhan, ken na helle ket or gouardou he gavout. Hogen eiz devez varlec'h, en devoe ann hardisiegez da zont c'hoaz var ar memes leac'h, gand eunn tarz all brasoc'h evit ann hini kenta, ha grounnet onu eur paper var behini e oa eur zon great evit

lakaat ar bobl da zevel enep ar c'houarnament Pa oe diguset dirak ar breujou braz (*les assises*), e felluz d'ezhan rei da gredi n'en doa bet c'hoant nemet di ober eur bourd, evit lakaat ar gourrdou da zevel ha da gommañ Mes kavet a oe var-n-ezhan skridou republikan, ha klevet e oa bet meur a weach oc'h en em zevel grons enep ann dud roeal Kevret gant-han e oe barzet eunn den all, hanvet Bouton, tamalet da veza e gen-dorfetour ; hen eo en devoa great ann daou darz Ar breujou braz ho diskleriiz ho daou kabluz eus ur pez a damallet d'ezho, ha barnet a oent d'ar maro Hogen var beden ann Dukez a Verri, ar boan a varo a oa chenchet e ugent vloaz galeou, Gravier a varvaz er galeou ha Bouton eun eunn hospital a dud foll.

Kement tra fall a ioa ho devoa en em glevet, a zonj d'in, evit mirout na zeuche var eun douar ar c'hrouadur-ze gortozet gand ann oll Fransizien Ann hast d'he welout ne rea nemet kreski mui-oc'h-mui a-ze. Kouskonde tostaat a rea ann termen d'ann Dukez da wihoudi ; hag a bep tu e save etrezeg ann env pedennou kalounek, da c'houlenn digant Doue ma vije ar c'hrouadur eur mab, evit kendereb'hel e Frans gwenn ar Vourhoned, ha stanla dre ar bed ar peoc'h hag ann urz vad. Eunn dra bennak a lavare da bep unan e gweled he galoun e vije eur mab a vije ; ha kearion braz euz a du ar c'bresteiz a re bepred araok , hag a gase kannadourien d'ar Prus ha na oa ket ganet e'hoaz Ann Dukez a Verri he-unan a lavare da gement hini a gomze d'ezhi var gement-se, e oa sur awale'h e divije eur mab. Eunn

hunvre e devoa bet, eme-z-hi, hag ann hunvre-ze a ioa evit-hi eur gwir weledigez (*vision*). Beza e oa, e kave d'ezhi, oc'h ober eunn dro-vale e balh vraz ann Elize Hag e tale'he dre ann dourn, he merc'h hag ar Prins a oa c'hoaz d'a c'henel. Neuze e don gwelet ha gwelet mat Sant Louiz, pehini a glaske teurel ha vantel roeal var ar verc'h. Hi a gegnigaz d'ezhan he mab, hag ar Zant a lekeaz bep a gurunen d'ann daou grouadur var ho fenn.

Er fin d'ann 29 a viz gwengolo 1820, gouel Sant Mikeal, e teuaz ar c'hrouadur er bed. Kanol braz ar Roue a zilun ar gear a Baris e kreiz he c'housk. Pe seurt kelou a zo gant-han ? Pa eur verc'h, pe eur mab a zo ganet d'eomp ? Daouzek tenn a zo evid eur verc'h, ha trizek evid eur mab.

Ann holl a ro skouarn, ann holl a gount ; ar re-man gant fisians ha drid-kaloun, ar re-hont gant enkrez ha kasoni. Ar c'hanol a graoz bep pemp minuten, beac'h a zo o tenna ann alan gand aoun da fazia. Daouzek tnol a zo het.... ann drizekved a graoz, hag eun tenn all brasoc'h a zeu var he lerc'h ; mouez eur bobl braz o krial var eunn dro : *Bevet ar Roue ! Meulomp Doue !* « la henniget ra viot, o va Doue, « c'houi pehini a ziskar hag a zav adarre, pa girit ; « c'houi pehini a zigor ar bez, ha kentis goude a « laka ar vuez da zevel diouc'h ar bez memes ; ra viot « benniget ! Rak ne ket bet falvezet d'e-hoc'h e vije « mouget e kreiz tenvaljen eun nosvez zo, na dindan « kountel eul lazer, ar wenn gaer-ze a dud kalounek « ker skeduz a viskoaz var ann tachennon brezel, « ker karet dre ar hed dre'n abek d'ho madelaz.

« Nann, ve Doue, oe ket bet falvezet d'e-hoc'h e vije « mouget ar wenn-ze e kuz, evel eur beachour dia- « naf, paket gand ann noz, ha lazet gand eul laer « enn eul leac'h distro. Benniget ra viot-hu, c'houi « pehini hoc'h euz eur weach c'hoaz miret ar c'hroua- « Gur Joas enn ho templ, hag ensonet gand eunn « eivenik ken dister goulaouen David o vont da ver- « vel. Ra viot benniget, evid ar bann-heol-ze hoc'h « euz lekeat henoz da zevel var di Loeiz XVI, var « enn ti kanvaouuz-se, pehini, goude keid amzer e « vel o tont tre enn-han eunn hostiz gozik diana- « vezet.... al levenez ! »

Eun eunn taol ar gear a Baris en em gavaz ker sklear hag enn deiz, dre or goulou elumet var ann holl brenestrou. Ar bobl a zigargaz mintin mad var- zu or poles, da gievout kelou euz ar c'hroudur pehini o rea he holl joa. Hag ann Dukez a Angoulem a dostaaz ouz ar prenestr, ar c'hroudur var houll he c'haloun, epad ma lavare Loeiz XVIII d'ar bobl, diver boundalez al lez : *Va miqnouned, eur mab a zo ganet d'comp, d'comp holl gwitibunan ; ho karout a rei evel ma ho deuz he dud ho karet.*

Ar vamm, ker kre a galoun ha ker leun a fisians pa oe oc'h he zougen, hrema kel laouen ha ken euruz, e c'hoanta dount he-unan da ziskouez ha mab d'ar bobl. Ar zoudarded, koz ha laouank e zoug ann armou d'ar bugal, oc'h he zaludi mab ha mab bihan d'ar ru ho deuz ho c'haset kel hes d'ar gouuid. Ar c'hleier a vrall, ar c'hanoliou a graoz, pab ifiz a gan ann *Te Deum*. Rouaned ar bioiou all, dre ho c'han- naded, a ia da obei ho lez d'ar bugel nevez ganet, ha

Digitized by Google

kannad ar Pab a zalled anezhan, oc'h he c'hervel *Kronadur ann Europa*. Lamartin ar barz huel-kuzuliet eun he werstou, her galv *Kronadur ar burzud ;* he Victor Hugo e zougan he vuez da zont eun eul lavaroud :

Enor d'ar vrousen c'helaz a zeui da gef d'he zro !

Ma oa braz ai levenez, ann estlamm a oe brasoc'h c'hoaz, pa oo klevet petra e devoa great ann Dukez a Verri Ann dud fall na chanent da zevel geter, he da huda gwall vrud etouez an hobl diwarbenn ar c'hinivelez-se. — Oh ! ia, eme-z-ho, eu mab a vezo, na petra 'ta ? Beindez e kaseur d'ar pales eur bugel nevez ganet, ha pa vo gwilhoudet ann Dukez, e vezo diskouezet hen-nez d'e-omp.. . — Mad, ann Dukez kalounek, o veza lakat he c'hrouadur er hed, na lezaz ket trouc'ha d'ezhan ar gorden-vegel, ken na oe denet euo testou a berz ann tri rumm dud. An Marechal Suchet, liberal, a zigouezaz ar c'henta, « Ma« reshal, eme ann Dukez d'ezhan, gwelout a rit ema « c'hoaz ar c'hrouadur stag ouz-in ; n'em euz ket « gouzanvet e vije trouc'het ar gorden-vegel d'eshan « arnok mo vijac'h digouezet » Ar Marechel de Coigni, gwardoun nasional, ha kalz re all o welaz ann dra-man, hag o deuz donget testeni anezhan.

Mad e devoa great ann Dukez ; rak eur pennadik goude ma oa gwilhoudet, e tigouezaz ann Duk o Orleans d'he gwelout, gant he bried, hag he c'hoar ann demezell Adelaid. Hag hou-mo a lavaraz : « Goude holl, ne oa test ebed.. . » Eunn aotrou, pehini a oa a-dro he c'hein, a respountaz d'ezhi seac'h

awalc'h : « Sal-ho kraé, demezell, ar Marechal Suchet « a oa aman, ha pevar gward nasional, ha disklaria « a raint ar pez ho deuz gwelet. » Disklerniadur ann dud-ma dre skrid ha dre c'henou a zo douget var diellou ar rouantelez, re hir a ve ho lakaat ama e brezounek.

Ar bar levenez en em astennaz euz ar gear a Bar's var ar rouantelez penn-da-benn, hag ar pa resiou en em gleviaz da oher eur prezant d'ar Prins nevez-ganet, Sevel a rejont arc'hant da brena d'ezhan Maner Chambord. Hag hirio ann deiz, ann Duk a Vourdel a gemer ann hano a Gont a Chambord

Eur pennadik goude e c'houarvevaz eunn dra hag a ra da gredi penaos ann dud fall a zale'he bepred ho c'houlagad var ar c'bronadur-ze, evit en em zizober anezhan, pa ho divije kuvet ann tu. D'ar seiz vat-nugent a viz kanver 1821, da hemp heur drouc'h ar mintin, e oe klevet ann tnolad trouz, hag a lekeaz da grena ar c'hartieriad tiez a zo enn dro da balez ann Teolrri. Ann trouz-se a hentele dont euz a ziabarz ar palez memes. Hag e gwirionez, ann tnol a oa great ebarz ar c'horf-ti e pehini edo kamprou ar Roue, ha re aún Dukez a Verri. Ann tenn-ze a oa tann eur vantlad poultr, lakeat etre ar voger hag eunn arc'h da c'houarn kenneud, var ann delez distro a gas da gampr ann Dukez a Verri Dre ma tostee ann dud d'ar palez, ne welent nemet gwer torret ha prenestrou divarc'het ; mes hep dale e klevjont na oa c'hoarvezet drouk ebed gand den, na gand ar Roue, na gand ann Dukez, na gand hini ebed euz ho zud.

Koulskoude ar republikaned, hag eunn daru vraz

euz al liberaled, a rea ar gwasa ma hellent evit hegasi Ministred ar Roue, ha tamallout e gaou holl oberiou ar c'houarnamant. Dispac'hion a zave staok-ha-stank dre ar rouantelez, ha dreist pep tra er c'heriou braz. Ret e oa dougen lezennou eunn tammik garo, evit kabestra ar bandennadou-tud diroll-ze ; ac'hano klemm ha kri-forz a barz al liberaled. War ho meno, ar vamm-lezen (*la charte*) a oa taolet a gostez, ha frankisiou ar vro a oa war var da veza lammet digant-hi. Ann dud fur hag avesiek a wele hag a lavare awalc'h penaoz aen enebiez pennaduz-se enep ar c'houarnamant a zeue euz a eur vreuriez kuzet a dud fall ikr, pere a henvet *karbonari*. Ar vreuriez-se a oa skiguet dre ar c'heriou braza, hag ar pennou anez-hi a oa zoken a kambr ar pared, e kambr ar gannaded, ha beteg e pales ann Duk a Orleann Evel-se pa felle da vignonned ar roue diskuiha d'ar c'houarnamant ar vreuriez kuzet-se hag he labouriou ganaz, al liberaled a zave ha mouez da nac'ha, ha da lavarout penaoz ann dra-ze na oa nemet gear, savet evit kas da goll eur rumm dud, vel zigarez ne oant ket servicherien louet da Vinistred ar Roue. Hogen divezatoc'h, pa int deut a henn euz ho zaol, al liberaled-se, ho deuz anzavet mad ho breuriez kuzet, hag en em fougeet zoken a 1830 da veza labouret e kuz, epad pemzek vloaz da ziskar ar Vourboned.

Koulskoude kement a zispac'hiou savet evel var eunn dro dre ar rouantelez, a enkreze ar c'houarnamant. Ret mad a oa dismantri dioc'h-to ar bandennou a oa dindan ann armou, ha mirout na zavje re all. Ministred ar Roue a zalc'haz tu-kuzul, ha menoz pep

hini a oe ma vije raktal, hag hep ehana, great beac'h var ann dispac'hiou anavezet, hag ivez var enn boll vrauzieziou kuzet, pere a oa bet, nevez a oa, bernet, koundaonet hag harluet gand holl rouantelesiou ann Europa, ia chetu petra oa da ober. Hogen pa oe digoret oon enklaskou, e oe kavet, etouez aon dispac'herien, meur a gannad euz a gampr or gannaded, evel ann aotrou de Lafaïet... petra do ober? Mont da benn gand ar prosez a oa dleet, hep espernden ebed; rak ennn dra disleal hag a wall skouer eo gwana ar fellerien vihan, ha lezel ann dorfetourien vraz. Hogen enn dra-ma a rear re oltes sionas! ha bepred gand koll evid ann urz vad, rak na c'hounezeur gwech ebed netra oc'h espern aon dud fall. Evel-se ann aotrou de Lafaïet, dibreder hag e peoc'h he-unan, a skrive da strollou ar vreuriez en em zevel boll a enep or Vourboned, war he lavar, *ann dispac'h a oa neuze ar santella euz ann holl zleadou.* Hag epad ma kouske de Lafaïet, didroux enn he vaner, or *vreudeur* munud a oa taolet a strolladou er prizonniou, ha lod anezho xokeo e gase ho fennou, vor or staliouiaz (vor ar chafot). Ar c'houarnamant a espernaz evelse meur e weach mistri ann dispac'herien, o sonjal ho gounit, ha pa dall ne deuent nemet hardisoc'h enn ke enep. Ann dud fall n'euz netra da c'hounit ganthe. Ma vije bet krennet ho ivinon d'ar pennou brazse euz al liberaled, anavezet mad enn diou gampr hag e leac'h all, dispac'h dizeur 1830 ne vije ket c'hoarvezet.

III.

ANN DUK A VOURDEL EROUADUR — HE ZESKADUREZ KENTA

An Duk a Vourdel a oa bet gourvadezet gand ann Aotrou de Bombel, eskop Aman, eunn heur goude ma oe ganet ; hag he hano a oe lekeat var galhier badianchou iliz Sant-Jermen he harres. Mab bihan Herri pavare, galved dre he c'hoad da reu ver ar Fransizien, en em gave eno marteze etre hanviou daou grouadur paour Rag dirak Doue hag hor Mam Santel ann Iliz, omp breudeur oll, paour ha pinvidik, hu natra ken. Tud Loeiz XVI ha Loeiz XVIII a roaz d'ar re ma pa oant c'hoaz bugaligou, enr gentel gaer var gement-se. Ann devez ma oe great eun ho c'heuver lidou-braz ar vadisiant (Loeiz XVI en devoa neuze seiz vloaz hag he vreur Loeiz XVIII a oa gaud he c'houec'h), ho zad a ziskouezaz d'ezho kahier ar badianchou, hag ho hanoiou skrivet eno var leiz'h hini mabik eur mechetour. « Guelet a rit, va bugale, « eme-z-han, dirak daoulagad Doue ar stadou a zo « kevetal, n'enz kem ebed entrez-ho nemed ann hini « a laka eur vuez vertuzuz Eunn devez c'houi vezo « brasoc'h eget ar c'hrouadur-ma dirak daoulagad « ann dud, hogen dirak daoulagad Doue heu vezo « brasoc'h eged-oc'h, mar bez vertuzesoc'h »

Lidou ar vadriant vraz a oe great d'ann eil devez a viz mae 1821. Da gresteiz hanter, ar Rone a bignaz enn he garrons, gand holl dud he di, evit mont da iliz veur ann Iliou Varia Arruitou, ann tachennou,

dre here e tremene ann haul roeal, a oa goloet a dud ha na oa nivar ebed d'ezho, Ar bannial guenn fourdilzet a nije var ann holl diez, hag a bep tu e tregorne kear gaud ar griaden laouen : *bevet ar Roue, bevet ann Duk a Vourdel !* Ar c'hrouadur a oe diskouezet d'ar bobl dra lec'h ma tremane, ar pez a groskaz c'hoaz ann danjen hag al levenez.

Gardou ann iliz hag al leac'hiou all lezet gand ar bobl a oe karget a barz dek heur. Var dro kresteiz e tigouezaz ann Duk a Orleann, he hried hag he c'hoar ann demezel Adelaïd. Kaset a oent d'ar c'hadoriou a enor aozet evit-ho a kichen tron ar Roue.

Pa oa digouezet ar Roue, ann Aotrou de Kelen, brezzad ha ken-eskop ann Aotrou de Talleirand, arc'heskop Paris, a oe karget da zougen ar gomz d'ezhan. Ar Roue Loeiz XVIII a respountaz : « Hoc'h arc'heskop « meurbed enoruz na oa ket evit kavout dereatoc'h « den da ziskleria d'in he venosiou mad. Eur joa vraz « eo evid-oun, a kreiz va c'halonvejou, beza gallet « dont da di ann Aotrou Doue evit kenniga d'ezhan « va-unan map bihan Sant-Loeiz, krouadur rouan« telez Frans, heritour va c'huruneu ha n'euz « nemet-han. »

Ann Aotrou de Talleirand, arc'heskop ha kardinal, a reaz lidou ar vadiziant. Ar c'hrouadur a oe dalc'het gand ar C'hont a Artois he dad koz, ha gand ann Dukez a Angoulem, keu ann ho hano keu evit Roue ar Sisilia ha Prinçes penn-herez rouantelez Naplez, he gerent tosta a du he vamm. Hanvet e oe Herri-charles-ferdinand-marl adet gant Doue.

Epad ar vadiziant, ann Dukez a Verri na ehane da

boket d'he mob, o klask he lakaat da devel. Enn eunn taol en em lekeaz hoc'h-unan da skuilla daetou. Eur zonjezon ankeunuz a stokaz enn he c'haloun, ar zonj euz he fried ker. Ann oll a zivinaz kement-se hag eleiz a ouelaz war eunn dro gant-hi.

D'ann divez, ann devez kaer a oe achuet dre eul largentez great gant ar *C'hoursait jeneral* d'ar gear e Baris ; hanter kant mil liour a oe rannet etre mecheiourien kear ar re ezommeka.

Ann oll Fransizien a oa kountant, bet ho devoa ho goulenn. Ar c'hrouadur, benniget gant Doue ha karet gand ann holl, a greske iac'h ha leouen. Da dri bloaz, e oe lekeat er memes skol gand he c'hoar, ha great d'ezhan deski he c'henteliou. Da bevar bloaz ar Prins a lenne koulz ha den ebed. Neuze e oe lekeat c'houec'h krouadur all da studia gant-han ar memes kenteliou, evit ma vije kendamouez etre-z-ho, ha ma'z eche gwelloc'h al labour. Eur jet, pe eur pezik olifant, a vije roet d'ar skolaer a responte er guella ; hag ann hini a fazie enn he gentel a roe eur jet d'ann hini a helle he zifazie. Ha da bep mare e vije roet eur pris a enor d'ar c'hrouadur en devoa dastumet ar muia a jedou. Eunn devez ann Duk a Vourdel o veza great eur fazi, ar mestr a lavaraz d'ezhan rei he jet E leac'h he rei gand dereadegez, ar Prins e sklapaz gand terrded ; « Prins, ame ar mestr, ha mad eo ar pez hoc'h « euz great ? — Nann, eme ar c'hrouadur, fall am « euz great. —Neuze eo ret d'e-hoc'h reparti ho kwall-oher — Na pemoz ? — C'houi ia dioc'tu da zas- « tum ar jet-se, ha d hen digas d'in-me a galoun-vad, « enn eur lavarout hoc'h euz keuz da veza great ar

« pez hoc'h aus gwrat. » Ar Prins a zentaz rak-tal, hag en em ziskouezaz ker siouł ha ken dous, ma oa bet eur pennadik araok tear ha froudennuz. Chetu pemoz en em gemerent abred da rei eur pleg mad d'he speredd.

D'ann deiz kenta euz ar blooz 1824, ann Aotrou Barhe-Marbois, kenta prézidant euz a gampr ar C'honchou, a zeuas da ober he lez d'ar Prinz, ha da zouhaiti d'ezhan ar blouaviez mad. Ober a reaz d'ezhan eur brezegen hir, leun a gentelliou *filozofik*. — Prins emezhan, evesait diouc'h ann dud-a-iez, ho meeleudion a zo ken alies a beeh stennet evit ho koll, etc. — Herri, pehini n'en devoa neuze, nemet tri blooz, na glevaz netra er brezegen gaer-ze, hogen gwelout mad a reaz ear trenk ha kaled ann Aotrou prezidant : *Selit*, eme-z-han d'he c'houarnourez, *selit ann notrouz gwisket e du, nag ann eur en deus-hen da vezo droug enn-han.*

Eun devez, ann dra-ma a c'hoarvezaz e fin miz gwerc, 1824, ar Prins o veza bet galvet var greiz he c'hoariou ha pedet gand he c'houarnourez da ober eun dra ha na blije ket d'ezhan, a laoskaz eun douaden bounner, ann hano Santel a ziflammaz euz he c'henou, ha na dleeur da lavarout nemet pa vezeur ho pedi. Ann Itroun de Gontaut a ziskouez he sonez hag he displijadur var ann dra kan amzere ; ar c'hrouadur a anavez e fazi hag en em laka da guela. « Gant pioù « eta hoc'h eus-hu desket ar c'homzou hanvez-se, « eme ar c'houarnourez ? — N'hellann ket he lava- « rout, eme ar c'hrouadur. — Na perak ? Gwall « c'hourdrouzet e vo ! » Ann Itroun da Gontaut, o kuza ann drid-kaloun a devoa ho welout he galoun-

vad, hag o fellout d'ezhi kas ann amprou da benn, a lavaraz d'ar Prins : n'oon ket evit pardouni d'e-hoc'h eur gwall evel hen-nez, mont a reot da gavout ho mamm, evit en em glevout gant-hi var gement-se.

Ann Dukez a Verri, da behini e oe bet danevellet ann afer e-raok, o ziskouez eun ear rust ha nec'het. Goulenn a ra digand he mab, pehini ouz tud he zi e zesk d'ezhan komzou ken argarzuz. Ar c'hrouadur e zalo'h mad, hag a lavar n'hen diskuillo bikenn. — Mad, eme ann Dukez, me ia d'ho kas d'ar Roue, hen-nez e oar ober d'e-hoc'h prezeg. — E gwirionez kaset eo ar c'hrouadur da gavout he eontr koz, Loeiz XVIII. Kentel e zo great d'ezhan ; eur faot, eme e Roue, dija hraz a-walc'h e genou eun den euz e douez or bobl, e zo eun dra kabluz e genou eur Prins. Var gement-se Herri a zo asant, ha lavarout e ra grons ne vezo mui klevet ar seurt komzon-ze ganthan. — Mes, eme ar Roue, n'ounn kat evit lezel enn dro d'e-hoc'h enn den a zesk d'e-hoc'h traou evel-se ; piou eo ? Ar c'hrouadur a ouel e leiz he galoun, e c'houlenn pardoun digand ar Roue ; hogen er memes omzer e lavar c'hoaz stardoc'h-stard n'hen diskuillo ket. — « Eur faot kalz brasoc'h a rafenn, eme-z-han, « ma venn kiriek e ve kaset kuit. — M ar d-eo egiz- « se ema ar bed, eme ar Roue, gand eunn ear glaz, « choumit e punijen e-dre va c'hador, ken n'ho pezo « sentet ouz-in. » — Ar c'hrouadur a choum enn he zao e-dré ar gador, hep lavarout ger, ken stard eo enn he ratoz, ken na ouel mui. Kredi mad e ra en devezo enn *kuel-gastiz* (ar fount) n'euz forz, gwell eo gont-han kement-se.... A-benn eur c'hart heur ar

Roue hen galv, her c'hemer var he zaoulin, hen stard var bouil he galoun, o tishouez d'ezhan he holl levenez divar benn ha furnez, he galoun vad, ha nerz he spered. Herri a lavar c'hoaz eur weach ne gouézo mui ebars eun avelep gwall, hag a aistro da gamprou he vamm. Kavout a ra var he hent ar mevel keaz, o krena c'hoaz gand ann aoun, o gortoz e oa da veza kaset kuit. Herri en eur vont e-hou a zach var he zillad hag a lavar d'ezhan goustadik, ha dre guz, gand aoun d'hen rei da anaout : *Bez dinec'h, n'oud ket bet hanvet.*

Me ho lez da zonjal pebez levenez en devoe ann den paour-ze. O veza n'en devoa mui aoun da veza kaset kuit, e teuaz he-unan d'eu em ziskuilla, ha da rei da anaout eun taol ker kaer a nerz hag a vadelez aberz eur c'hroudur ha na oa ket c'hoas pevar bloaz fourmis. Ann Duk a Vourdel a zo bepred ar pez ma oa neuze, he spered hag he galoun n'ho deuz great nemet frankaat.

Eur pennadik goude-ze, enn eun devez a zighemer braz, ann Duk a welaz e touez ann dud chentil deuet d'al lez, enn itroun mac'haignet ha dic'heuet braz enn he dremm. Kerkent ha ma he gwelaz, e lavaraz hep sonj hag a vouez kré : « Oh, va Doue, nag hi zo vil ! » Ann itroun d'he Gontaut he c'hoardrouzaz e vouez-izel ; Prins, eme-z-hi, ar seurt traou-ze ne vent ket lavaret. — « Koulskoude, eme ann Duk « gant beoder, gourc'hemennet mad hoc'h euz d'in « lavarout bepred ar wirionez. »

Eun devez edo ho sellout ouz eur mecherour pehini e frote eur zal-studi great evit-han dindan ann amzer er meaz euz ann ti ; o welout e c'houeza ann den-ze ken a ziverra ann dour euz he dal, e lavaraz d'ezhan : « Torruz braz eo ai labour-ze dioc'h ann doare ! » Me respont va Frins, eo stard da zigas tre. — Neuze ann Duk a c'houlennaz eul loïz-aour, hag oc'h he lakaat e dorn ar mecherour, enn eur ruzia gand ar blijadur e lavaraz d'ezhan : « Dalit, po eo ken stard-se da zigas-tre ; ehetu aze evit terri ho sec'hed ; C'houi evo d'am iec'hed. »

Eun he reoll-studi e oa eun dra ljinet kaer evid ober anezhan eur galoun-vad a zen. Ken alies gweach ma vije desket mad ar gentel, ha great al labour evel ma oa dleet, ar mestr a reo d'ezhan eur skridik, hag a c'halver *garedon*, e gallek : *un bon*. Bep miz e vije kountat ar garedonon, hag he dad koz Charles X ho fiée d'ezhan eur skoed pep hini. Ann arc'hant-se a vije lekeat enn eur c'houfrik a gostez, ha bep bloaz e vije prenet dillad gant-ho da wiska e'houec'h den koz ha c'houoc'h kronadur eoz a garter sant-Kloud Da zerc'hent gouel sant-Herri e touent da drugarekaat ar prins. Ann dra-ze a rea kemend a blijadur d'ezhan, ken na oa netra gwestloc'h d'he lakaat da studia. Pa vije gwelet eun tammik re avelek pe dizkeduz, e vije lavaret d'ezhan : « Evesait, va frins, ho peorien her « paco. — Oh ! nann, nann, eme-z-han kerkent, ne « fell ket d'in kement-se. » Hag en am roe d'al labour gwaz eget biskoaz, evit gounit ha c'haredonou.

He c'hoariou muia karet a oa, evel pa lavarfenn, ar c'hoariou-brezel. Ar vugale a studie war eun dro

gant-hun, ar vugale a heulie he gentelion *jimnastik* : (ann hano-ze a rear d'ar skol e pehini e vez desket d'ar vugale, redek, lammet, gourrenn, mont var vere'h, etc) ; ar vugale ze-holl ha kalz re all ho doa savet etre-z-ho eur rejimant hanvet rejimant *Bourdel*. D'ann dervesiou braz e teuent d'or palez gand ho gwiskamant-soudard, pehini a oa gwiskamant ar c'houard, Mab eur zoudard koz e zone ann daboulin, hag Herri a gare dreist-holl dougen ar bonniel. Oe'h he welout enn doare-ze var benn he rejimant, ann Duk a Orleann, a dostaaz ouz ann Itroun de Gontant, hag a laverez d'ezhi : « Me zo sur na gredit ket d'ar stad « a roun ouz ar c'hrouadur-ze ; mad, gaou hoc'h « euz, *aur garantez* ar vrasa am euz evit-han, *ha mar « bez leac'h, hen diskouezinn d'ezhan enn tu-all da « gement a oufer sonjal.* »

Pa na vije ket ar c'hezek evit choum enn ho zeo, gand ar skorn, ar prins a ie gand he zoudarded var droad da Elize-Bourbon. N'eux fors pegen ten e vije, e choume sto dindan ann amzer. He vrasa plijadur a oa ober ar pez a c'halve ar *Bivouak*. (Bivouak a zo ar ged-noz a re eunn arme pa vez tost ann enebourien). Eunn tan fagot a vije great e kreiz ar jardin, hag eur pot-houarn a vije lekeat da virvi ; avalou douar a vije poazet er ludu. Soudarded ar c'hastel a vije lezet da ober tro ar *bivouak*, ha pa'e eent e-biou d'ar prins, hen e rea d'ezho tanvaat he zouben, hag eva diouc'h he win. Alies e kase diouc'h he zouben d'ar Roue ha d'he vamm. Ar re-ma na vankent morse

d'he c'havont mad-tre, hag e c'hoarze kalz gand azouez bo c'habiten braz.

Eur zoodard euz a c'houard ar Roue, hanvet Andras, en devoa *permission* pe aotre da zerc'hel gant-han be vap onjet a hemp blouz. He-ma a bije meurbed d'anu holl offisourien dre ma oa eur paotrik koant ha gwindr'éuz (*espiègle*) Eun devez, ann Duk a Vourdel, o welout ar c'hronadur-ma armet ha gwisket evel soudarded ar c'houard, a o'hoantaaz hag a glaskaz lemel he fuzul digant-han. Hogen n'hellaz ket hen ober. Egile a oa ker pennaduz ha kerkoulz paotr hag hen. Ann histor na lavar ket ma oa bet taoliou dorn eil tu hag egile; mes evel neket bet gourdrouzet ann Duk diwar beon he c'hoantedigez direiz, ez euz leac'h da gredi en doa bet he gentel digaot ar zoudard bihan. Eur pennadik goude-za hemo a oe lakeat da ober gouard e kichen ar gampr e pehini edo kousket ann Duk a Vourdel; hag he urz a c'houard a oa, oa lezje den da vont tre. Ne oa ket c'hoaz pemp minuten a bacue ma oa enn he bost, ma tigouezaz ann Dukez a Verri, e sonch vad da welout he mab. Hogen Andraz a lavaraz d'ezhi gand ann ear aon dic'hoarsa: *na dremeneur ket!* Hag e kroazaz ar vaionetezen. Ann dro reud-se a blijaz tre d'ann Dukez; o'hourzin a reaz kalz, ha kemerout a reaz ar c'hronadur dindan he fatrouniez.

Dervez ar prios a oa kemeret peun da henn gand he studiou hag he oberiou all temzet diouc'h he oad. Da zeiz heur e save; ha raktal e lavare he bedennou. He gentel katekiz hag huni ann histor santel a vije great ato araok lein. Goude-ze, da nav heur nemet

kart, ar prins hag he c'hoar a ie da zemata ar Roue, ho mamm hag ho moereb ann Dukez a Angoulem. Cheron a Roue na vijent roat, nemet pa vije bet testeniou mad war aked ar prins, ha furnez ann Dimezel; hag er c'hiz-se e oant eun abek braz a gendamouëz evit ar vugale.

Goude ma vijent kentraouet evel-se ha kalounekeat dre garantez, e teraoue ar c'hentelhou diesoc'h. Ann holl gentelhou ze, roet gant mistri dioue'h ann dibab, a zigore spered ar prins eun eun doare souezus.

Herri en devoa aur zabren great gand enn drenen mor-varc'h (*baleine*), ha gwennet enn arc'hant. C'hoari awalc'h a vije gand ar zabren-ze, ha meur a lestr prizuz, ha meur a das *pourselin* a oa het taolet d'ann traou divar ar veselieron hag ann taolhou. Eun devez ma troe he zabren gand he zaou zorn evel ma ra ar foulc'hernen pa vent o skei, e tizaz eur mevel war he voc'h, ken a redaz ar goad. Ann itroun de Gontaut pehini e doa gwelet ann taol, a lavaraz d'ar prins : « Ho sabren ama, mar plij gan-e-hoc'h ! — « Nann, eme Herri, na roann ket va zabren da eur « vaouez. — Aotrou ho sabren, a lavarann-me ! — « nann, nann, ne fell ket d'in. » Hag hen d'ar red da gavout eun offisour o ioa eno, ha roi he zabren d'ezhan evel enr zoudard kalounek hag a fell d'ezhan da vihana savetei ann enor. Hag e lavaraz d'ezhan gand eun ear hag a lakee ann holl sonezet : *Va c hamarad, kemerit va zabren. D'e-hoc'h-hu ? ma ta ! hogen da eur vaouez, nann, nann, bikenn.*

Eun devez hennak goude, ann Duk a Vonrdel o veza gand he o'hoar ebarz ar zall-vraz, eleac'h ema

tron e Roue, hon-me e glaskae pigne var ann tron. « Nann, Demezel, eme Herri d'ezhi, choum awalc'h « a reot, ni lezen *salik* a zifenn kement-se ouz-hoc'h. » *Pemp bloaz* a oa Herri neuze.

Pe oe tost ann Duk a Vourdel da vont enn he zeiz vloaz, ar Roue, he ded koz, e vennoe rei d'ezhan eur gouarnour, e leac'h he c'houarnoures. Tenrel a reaz he choaz var ann aotrou ann Duk Mehe e Voutmorancy, ann honesta den marteze e oa neuze enn he rouanteiez. Hogen ann den fur ha santel-ze ne hellaz ket mont enn he garg. O veza great he hask d'ar iaou-gamblid, ez eaz da wener er groaz goude kresteiz da ober he bedennou d'ann iliz ; hag eno ec'hors treid enn aoter e oe skoet enn enn taol gand ar maro Mervel e reaz daoulinet ver hazennou ann aoter d'enn deiz ha d'ann heur ma varvaz he Zoue.

Ann aotrou Rivier e oe hanvet da vont enn he leac'h. Eur mignoun da he-man o veza skrivet d'ezhan evit diskouez d'ezhan he genlevenez wer ar merk kaer-ze a fisiaz roet d'ezhan gand ar Roue Charles X, ann den fur-ze a respontaz : « Diskouez e vit d'in, eme-z-hen ho kenlevenez, va disc'hlarit kentoc'h, klemmit ec'hanonn. Ar garg huel-ze a dle beza eur beac'h pounner meurbed, pa z eo gwir e lavare anezhi ann aotrou mad e Voutmorency ; — eunn enor eo divent, ha re da veza doujet ; spounte e ra va zempledurez, hag enkrezet holl eo va c'houstianz gend-hi.— Evid-oun-me, dienkrez awalc'h onann diwar benn ann deskadurez en devezo va skolaer, rak ann eskop

gwisiak a zo honvet gand ar Roue evit beza he vestr-skol a zo gwestl d'am zikour e pep tra ; kouskoude ve lod labour a zo c'hoaz re hounner evid-oun. Evid aur garg evel houn-nez, fealded neket awalc'h, ret eo c'hoaz beza stard hep rustoni, gouzonvua hep fin, ijinuz ha spered holl. Spountet ounn gand ar gefridi a zo fisiet enn-oun ; pedet am euz ar Roue d'am dive-c'hia, ha neket bet falvezet d'ezhan. Goulennet am euz digant-han ma her gourc'hemenche d'in, hag en deuz lavaret d'in : *N'her gouzo hemenninn ket d'id, hogen pyadur a ri d'an oc'h he c'hemer out.* Sentet am euz ; n'am euz ket gallet mirout da lavarout d'ar Roue, e vije bet gwelloc'h gan-en choum kabitan he c'houardou, hag hen en deuz respountet d'in : *Mad ! Ar garg-ze re'h euz great evid-oud, gra hou-ma evid-oun me.* Penaoz herzel ouz komzou evel-se, deuet euz a c'henou enn hovelep prins N'en deuz ann den netra da ober nemet ober ar pez a c'houlenn, hag en em westla d'he zerviche ha dre vuez ha dre voro. »

Ann aotrou ann Duk e Rivier a oe lekeat enn he garg d'ar bemzek e viz here 1826, enn doare-ma. Ile huelded Roeal, ann Itroun Dukez a Verri, a zigasaz goude ann offeren, enn Duk e Vourdel d'ar gabinet-kuzul. Ann Itroun ar veskountez de Gontant e zavaz neuze, a gemeraz ar c'hrouadur dre enn dorn hag he gasaz e kichen ar Roue Ar Roue enn eur lakaat etre daouarn ann Duk e Rivier ann tenzor prisiuz-se de viret, a lavaraz d'ezhan er c'homzou-ma gand aur vouez daouhanteret dre ann deneredigez : « Duk a « Rivier, rei e rann d'ehoc'h ar brasa merk a oufenn « da rei euz va fisianz enn hoc'h, hag euz ar stad a

« raan ac'hanoc'h ; fisiout a rann ann hoc'h, evit ho « ziorren, krouadur ar vadelez a Zoue, ha krouadur « rouantelez Frans. Sur oun e lekeot da ober dleadou « ho karg kemend a aked hag a furnez ma ho pezo « gwir da vikenn war va anaoudegez vad, war him « va holl gerent, ha war hini ann holl fransizien. »

Ar Roue o droaz neuze ouz ann Itroun de Gontaut, hag a lavaraz d'ezhi : « Dukez a C'hontaut, ho « trugarekaat a rann euz a greiz va c'haloun, euz ar « boan hoc'h euz kemeret da rei he zoskadurez « kenta d'ar c'hrouadur ker-ma. Kendalc'hit, ha « kasit da benn deskadurez ar grouadurez all-ma, « ken tost ivez d'am c'haloun, hag ho pezo eur « gwir nevez var va anaoudegez vad. »

A-dalcg ann deiz-se ann Duk a Rivier a lez:z he labouriou all hag he voasiou pemdisiek, evid en em rei enn holl d'ann holl da zleadou he garg nevez lle genta preder a oe studia mad temz-spered he skolaer ; evesant da betra e oa douget ; en em rei he-unan da anaout d'ezhan, ar pez a ou hel lakaat d'he garout. O veza gwelet en doa da ober gand eur c'hrouadur beobuezek ha froudennuz, e lekeaz he holl studi da hencha ann derijen-ze eirezeg ar mad. Pa na helle ket dont ahenn ouz he skolaer o komz ouz he spered, ar mestr fur a glaske tu ar galoun, hag eno e vije ato selaouet. Enn doare-ze ann Duk a Rivier a hoanie noz-deiz da lakaat he labour da daflout, rag eur prins dtorrenet pe savet mad a zo unan euz ar brasa donezonou a oufe Doue ober da eur vro.

Ne oe chenchet netra e reolen-vuez ann Duk a Vourdel. He c'houarnour o veza merzet e oa he skolaer

aounik, daoust d'ezhan do veza heo-buezek, o lekeaz he studi da ober d'ezhan koll ann tec'h-se, ha deuet eo a-ben da ober anezhan eur paotr hardis ha dizouzan. Eunn devez ma oa ret tenna eun dant d'ezhan, er c'hrouadur a eskouezaz eun tammik melkoni, evel pa en divije bet aoun da gaout drouk. Pennoz'ta, eme ha c'houarnour, eur grenadour euz a e'houard ar Roue, eur c'horonal-hobregou (*colonel de cuirassiers*) a rai daoulagad du evid eur c'hoarial eval-se? ker kent Herri a gemnigaz he c'henou, hag he zant a oe tennet hep na lavaraz grik.

Ann dervesiou kenta ma oe lekeat pistolennou etre he zaouarn da zeski tenna gant-ho, ar prins a zarre he zaoulagad hag a dioe he benn pa'z eo ann tenn er meaz. Lavaret a oe d'ezhan penaoz eur hrezelour a renk sellout ato dira-z-han, ha mirout dioue'h pep keflusk i A-walc'h a oa ar gomz-se; a c'houdevez Herri a denn evel eor zoudard koz.

Eunn dra, ha ne-ket bet donevellet mad awalc'h gwech ebed, a eskouezo penaoz Herri a Vourbon a oute, euz a vihanik, pegen huel ha pegen enoruz a oa ann hano e zouga. Lavarout a reaot ho c'hentel e histor, he c'hoar hag hen. Pa oant digouezet gand ren Frouses I, ha war gount ar c'honetahl a Vourbon, ar mestr a c'houlennaz digant Herri: — Pe hano a rithu d'ar e'houetahl-ze pehini a drahisaz Bro-C'hall? Herri na respontaz netra. Ac'hanta, prins, eme ar mestr hen ankounac'heat hoc'h euz — Respont ebed. — Me ia d'her goulenn digand ann Demezell. — Ah! eme ann Duk e Vourdel, gand terrijen, sonj awalc'h am euz, hogen ne fell ket d'ac'hel lovaroud. — Na

perak kement-se ? — Ar pez en deuz greet a zo heuzuz. — Gwir eo, mes ann histor a lavar ann drouk evel ar mad. — *N'euz fors, re a goust d'in lavarout ann hano-ze : hogen gouzout a ran petra da ober ; he c'harvel a rinn ann drouk koncatal ; rak bikenn na hellinn kenvel Bourbon gunn den hag en deuz trahuet Bro-C'hall.* » Chetu aze spered ann Duk a Vourdal, chetu aze he galoun.

Penn kenta ar bloaz 1828 a oe enn amzer a c'hlac'har evid ar prins mouank. He c'houarnour, evit pehini en devoa ar garantez ann denerra, e gouezaz klanv, ha klanv da vervel. Hogen ann Deuchentil leal-ze na ehanaz eval ken da avesaat ha skolaer roeal Bemdez e c'houlenne kelou euz ar prins; ha red a oa renta kount d'ezhan bemdez euz ann impheh a rea ar c'hroundur enz he amzer, hag euz ar gounit a rea enn he studiou. Goulenn a rea alies digant Herri he-unan mar oa bet he vistri kountant anezhan. Herri a respounte ia pe nenn, gand ar frankiz ar vrasa. Ha pa vije fall ar respount, ann hini klanv a lavare d'ezhan gand kunvelez : « C'hoant hoc'h euz e « teufenn da vad, ne ket 'ta ? Mad, bezit iur ; chetu « aze ar wella fesoun da rei d'in ar iec'hed. Ha-ma, « eme Herri, mard-eo avel-se eo, besit seder ne vezo « ket a leac'h d'en em glemm ac'hanoun mui. »

Klenved hir ar gouarnour a roaz tu d'ar skolaer da ziskouez meur a weac'h he galoun vad, ar galoun vad-se pehini a zo evel tod-digouez he holl gerent. Diou gomzik euz ar re vrava, hag enep-kaer ann eil d'eben, e rei da anaout he garantez tener ha birvidik; ho gervel a balleur : *spered he galoun*, o veza klevet

en devoa bet he c'houarnour eur wall nozvez hag e teue gwall stard var-n-ezhan, ar Prins a gemeraz ncc'h hag a zeuaz tavedek ha tenval. Ar Brinses iouank he c'hoar a glaske, dre ma helle, he laouennat . a Mad ! a eme-z-hi. d'ezhi, greomp hirio c'hoariou ha na a reont plijadur ebed. » Eunn devez ali, he c'houarnour eilvet o veza lavaret d'ezhan ez ea guelloc'h gand ann aotrou a Rivier : « Gwir, gwir ! eme ar » Prins, ma ! Neuze 'vad goulaouadur a pep leac'h » (*illumination générale*), ha kentiz ec'h ellumaz ke» ment goulaouen a oa ar zall. » Edo neuze krestaiz.

Al lealla euz ann dod chentil, ar gwella euz ann oll dud, mignoun brasa Charles X, ann Duk a Rivièr a varvaz evel en doa bevet, a gwir gristen. Ar roua evit diskouez ar stad a rea anezhon, a vennaz ma vije lekeat ar ionanka euz he vugale er memes skol gand ann Duk a Vourdel.

Eur pennadik gonde Charles X o veza klavet ez oat var vare da lakaat e goulou ardamesion (*les ménotres*). ann Duk a Rivier, a ziskouezaz eun divije great plijadur d'ezhan ho leun he unan abara ma vijent moulet. Ann aotrou Barbançois gouvernour eilved ann Duk a Vourdel en em gargaz d'ho lakaat dirak he zaoulagad. Herri o veza gwelet ar paperiou-ze etre daouarn he c'houarnour eilved, a c'houlennaz digant-han, petra oa ann dro-ze. a — Buez eunn den hag hoc'h euz a karet euz a greiz ho kaloun. — Pion 'ta piou 'ta ? a — Duez ann duk a Rivier — Oh ! mad, roit ho a d'in, me fell d'in ho dougen d'am zad koz va-unan. » Ha kentiz a kameraz etre he zivrec'h ar paperiou

pounner a-walc'h ha diez da zougen. Eun eur vont euz a dinel Marsan da dinel Flor, e kouezchont meur a weach digont-han. He c'houarnour eived o veza klasket he zizamma o Livarout d'ezhan e oant re bounner. Henri na fellaz morse d'ezhan ho lezel : *Nann, nann eme-zhan, hiz ho gan en, pounner int, gwir eo, hogen pounner int evel aour.*

Ann atrou ar Baroun a Zammas a oe roet da c'houarnour d'ann Duk a Vourdel, e teac'h ann aotrou ann Duk e Rivier. Klask a rea evel egile hag ober a rea kement a oa mad da zigor spered ar Prins ha da welaat mui-oc'h-mui he galoun. Bep sul reiz, e renke ar Prins mouank dont, evel evit beza bernet, dirak ann Aotrounez a oa kargat d'he ziorren, hag eno e vije lennet d'ezhan ar skrid pemdiziek euz ar pez eu divije great epad ar zizun

Ar Prins mouank a wele eno, evel eun eur mellezour, ann drouk hag or mad en devoa great epad ar zizun ; sifon a rea ar veuleudi pe ann tamall dionc'h ma en divije dellezet, hag er c'hiz se e felle d'ezho he voaze ahred da glevout ar wirionez.

Eun devez ann Duk a Vourdel o tigouezout e Bagatel, a c'houlennaz digand he c'houarnour, eun eur ziskenn euz ar c'harronz, ma n'en doa ket gwellet, e halit ann Elizee, eur vaouez baour o skuba ann hent, gand eur c'hrouadur var he c'hein, hag eun all var he breac'h. Ann eur a gemeraz ar Prins, o c'houlenn kement-se, a ziskouezo oll vadelez he galoun. —

« Eo, eme ar gonarnour, gwellet em eus-hi. — « Doare he deuz eme ar Prins, da veza enn dienez, « ha c'hoant am euz da rei con dra bennak d'ezhi. « Va fins, ho jalc'h a zongann bepred gan-en, evit « soulaji ann dud ezommek, chetu hi ama. » — Ar Prins a gemeraz eul loertz-aour, hag hel lekeaz e dorn enn offisour a oa e gouard, o kemenn d'ezhan he ren d'ar baourez-keaz-se. Pa zistroaz ar Prins euz he drovale, ann offisour a reaz he gefredi. — « Ha-ma, eme « ar Prins, ha bet e-hi kountant ? Petra e deus-hi « lavaret ? — Va Fins respontet e deuz evel ma ra « enn oll beorien all, lavaret e deuz e pedje Doue « evid-hoc'h, hag evit kement hini ma hoc'h euz « karantez evit-han. — « Oh ! Ho ! eme ar Prins, « gand heoder, ret e vezo d'ezhi neuze pedi evit ann « oll fransizien, ha n'e devezo mui tamm amzer da « skuba, ar baourez-keaz !... Oc'h he gwellout ken « ezommek, c'houi dlie heza lavaret d'ezhi ne c'hou- « lennenn pae ebed enn eskemm euz ar pez a roenn « d'ezhi. »

Ne blijadur vraz, pa'z ea da Zant-Kloud a oa mont da welout skolaeh ar Vreudeur. Er bloaz 1829 e c'houlennaz he unan ma vije prenet gand he orc'hant ai levriou a vije roet e priz d'ar vugale, ha mont a reaz he-unan da roïdigez ar prizjou. Krouadur mad ! Na oule doare e oa hen-nez he gumaod diveza da vugale ar beorien. Lakaat a reaz he-unan ar c'hurunennou var benn ar re ho doa gounezet, ha lavarout a reaz da beh unan geriouigou leun aspered hag a laonenedigez. Ar geriou mod-se a rea sul-vuioc'h a blijadur d'ar vugale ma ho c'hlevent, euz a c'henou eur Prins kroua-

dur evel-d-ho. Gwelet hon euz e meur a zarvout, edo ar Prins douget braz da rei, ha da rei gant largentez. Ann doug-ze o dall kalz, ha na helleur ket zoken tremen hep-hen charz er renk huel e pehini e oa lekeat gant Doue. Evit eur prins, rei ha rei kalz ne ket beza forann eo, hogen beza prins. Eur Roue kria pe biz a zo gwalen tud he amzer.

Epad ann orzao studi, pe mar kirit, epad ar *vakansou*, e vije kaset ann Duk iaouank da welout ar micherion, al labouradegou, ar c'hazerniou, ar c'hlaodhez, hag al leac'hiou all brudet, ken e Parie ken tro-war-dro. Enn holl droiou hale-ze, ar Prins en deuz great he lavaret meur a dra hag a zaskouez gwall-pe-well he spered hag ha galoun vad ; mes re hir a vo danevella pep tra. Eun dra hep kan a skrivinn c'hoaz da gloza ar bloaz 1829. Pa na vije ket ar Roue nag ann aotrou ann Delfin (an Duk a Angoulemm) er palez, d'ann Duk a Vourdel e vije da rei gar ar gedour (*mot d'ordre*). Enna devez eta me oant bo daou ezvezant (*absents*), ann aotrou Damaz a lavarat d'he skoaer lakaat evez war ar pez en devea da ober. — « Sonjet am euz, eme Herri d'ezhan. — « Pez komz eta hoc'h euz klasket da rai ? — Bremaik « her gouiot. » — War gement-se ec'h arruaz ann offisour gouard da c'houlenn ger ar gedour. Herri a ieaz var he sahenn. Ann offisour a stou he benn, hag ar c'hrouadur, o sevel var veg he dreid, a lavar d'ezhan enn he skouarn : *Frans, fealded.*

IV.

(1830)

Eur skrivaignoer lenn a spered, ha n'en deuz ket a vez o tiskouez he annoudegez vad e kenver he vadoberourien didronet, hag e laka he holl c'hloar da choum fenl d'ezho, en deuz great d'e-omp eun danevell kaer divar henn eul lenn vraz a on bet e palez anu Teoleri d'ar c'houec'h a viz kenver gouel ar rouanez. Ann Duk a Vourdel a c'hoariaz eur roll ker kaer e barz er banked-se, ma vezo dâ gant pep unan kavout ama da lenn e brezounek dauevell aun eotrou Nettement.

« Brud a rea pep tra dre ar rouantelez, ha bugale vihan Herri IV, dastumet ouc'h ar memes taol, evel tud euz ar memer ti, a ziskoueze neuze kement e unvaniez ma rea vad d'ar galoun ho gwelout, hevelep menoz e fead gouarnamant, hevelep esperans var ann amzer da zont Ann devez-se a on eur fest braz evid ann holl, mes dreist pep tra evid ar vugale, pere en em laouennee e gortoz da veza, ar weach-se da viha, kuit e bep orbit, ha distak diouc'h lezennou ho deskadurez a hrinsed

Eun dro d'ann daol rcal-ze ho pije gwelet da genta Charles X, den koz hag enoruz, pehini a gare hepred diskouez ar vadelez euz he galoun a dreuz d'ann huelded euz he garg. Var he zorn deou e oa azezet aun Itroun ann Dukez a Orleann, mamm euruz da eur vanden vugale koant, iac'h, pinvidik. Enn tu all, ann Itroun ann Delfinez, Dukez a Angoulem disher a vugale stouez ! hag en em zic'haoue drouc'h

ann diouer-ze enn eur gemeroud da vipien ann holl dud ezommek ha diseuruz. Grek brudet dre ho gwallcuriou, ha bepred huelloc'h eget-ho ; grek kalounek er hrasa danjeriou, ha bepred tuec'h d'ezho ; tremenet e deuz kammed ha kammed traounian ann holl zaelou, hag arruet eo ken huel er vertustou, ma renk brasderiou, hag enoriou ar bed plega ho fenn dira-z-hi. Enn he c'hieheu edo ann aotrou ann Duk a Orleaun, divezatoc'h Loeiz Felep ; Charles a gomze alies euzal le e fealded a douez hê-ma d'ezhan pa oant ho daou harluet e meaz ar vro, var aochou pell ha dianaf ; hevelep a oa neuze ho gwalleuriou, hevelep ho esperanz. Goudeze e teue ann itroun ann Dukez a Verri, ken euruz, kel laouen ker kaer die'n abek d'ha mah ; patrounez ar sklanchou hag enn dud a ijin ; huez ha levenez er vro, ne wele neuze dira-z-hi nemet enoriou hag eurusted o tout, ha ne divije ket lavaret e tlie, hep dale, peorien ann hospital e devoa savet enn he c'hastel a Rosni, koll ho mamm hag ho madoberourez, ha mont da glask ho boed e leac'h me helchent dre ar vro. Arabad eo d'ê-omp ankounac'haat enn hon taolen ann aotrou ann Delfin, Duk e Angoulem, hag ann Demezell a Orleann c'hoar Loeiz Felep, na bugaligou he-ma, ker koant ha kel laouenn, ann Duk a Chartr, ann Duk a Nemours, ar Prins a Joinvill, ann Duk a Aumal ; hag he ziou verc'h, hag ann Demezell a Verri, c'hoar Herri, ker gae, ker spereduz ker grasiuz, hogen miromp hor gwella taol lagad evid eur c'hrouadur all, pehini a ia da c'hoari eur roll ker kaer e kreiz ann duoliad tud-se-ann huella a oufet da welout bikenn.

Bet eo ar c'henta meuz, bet eo ann eil, hag hirnez ar vugale a zo berr ; ann doujanz hep ken ho dalc'h e paouez. Er fin dent eo ann termen a-gaid-so goi tozet; daoulagad ann holl a ia var ar benn ann offisour a daol, pehini a zigas eun eun disk arc'hant, ha goloet gand eul liennen wenn, ar pemzek tamm kouign, eur a bere unan, hag unan hep ken a hell ret eur gurunen. Ann Duk a Aumal, dre he vir a laouanka, a zo karget da gas ann tammou tro ann daol ; hag hen obet a ra skanv hag iskuit, o kaout soui da viret unan evit-han. Peh uuan en em hast da glask ha da anaouet he chans, hag a bep tu e sav klemm ha safar, rak pevarzek Roue a gauzia d'ho c'hurunen gollet. Eur c'hrouadur hap ken a zo deuet ruz glao, ha na lavar ger ; ne ket lavarout e ve nec'het na luiet gaud ar garg a zo digouezet gant-han, mes ne fell ket d'ezhan diskar he geferourien dre eun tarz levenez ha na ve ket dereat Koulskoude ar Roue nevez na hell ket choum pellec'h dianavezet, hag ann Duk o Vourdel a zo embannet Roue, e kreiz ar straklerez daouarn ha iouc'hadennou ann holl. Neuze, var skouer ho Roue iaouank, ar vugale en em ro d'al levenez hep harz ebed, ar Roue koz, ann Dukez a Verri a ra evel-d-ho, hag ann Delfinez, ar weach-se na glask ket derc'hel var-n-ezho. Eur rouanez a zo dija choazet, ann Itroun ann Dukez a Orleann eo, hag al lein a denn d he finvez e kreiz ar hommou c'hoarzin hag ar grisden-ma: *O Roue a ev, ar rouanez a ev !* leosket kant gweach gand ar vugale. Pa oa achuet ar pred, pa oa ann dud o vont da zevel diouc'h taol, Charles X a c'houlennaz eun tammik tao, ha beac'h awalc'h en devoa oc'h he gaout.

« Sa, e lavaras-hen d'he vab bihan, e benn pemp miuuten ne viot mui Roue, ho Meurded ha ne deus-hi urz ebed da rei d'in ?

— Eo, va zad koz, c'hoant em euz.....

— Choant hoc'h euz,.... evesait ; e rouantelez frans ar Roue a lavar *c'hoant hon euz*, hag « wechou *c'hoant ho deuz*.

— Ha-me, choant hon euz e rafe d'e-omp hor gouarnour tri miz pae ouz hor pansion, a raok termen.

— Tri miz, Sa ! petra a reot-hu gant kemend e arc'hant ?

— Va zad koz, mamm eur zoudarn kalounek unan euz ho kouardou, a deuz bet he zi davet nevez-zo gand ann ten-gwall, he ne ket re arc'hant tri miz evid he zevel a nevez.

— Mad ! mad ! me en em garg a gement-se.

— Nann, nann, va zad koz, rak mar d-eo c'houi eo, ne ket me e vezo.

— Na petra a reot-hu hep argent epad tri miz !

— Esaat a rimn gounit arc'hant all dre va garedonou pere a baeit ato gand eun aked braz.

— Ah ! ver gement-se e kountit ?

— Na petra 'ta, ha n'am euz-me ket va feorien da wiska ; rak peorien am euz evel m'ho deuz va mamm, ha va moareb. Oh ! gleat em euz va c'hount, hag kountant braz ounn ; pa am bezo roet daou bez a ugent real d'ar baourez-kaz euz e goat Boulogn pehini e deuz eur c'hrouadurik klanv, e choumo c'hoaz gan-en pevar real da ober ve frins. »

Ver a gomz-ze Charles X a vriataz he vab bihan,

oc'h he starda var houll he galoun, hag a lavaras a vouez hael : Eurosa Frans, mad mar bikenn Roue !

E doug ar memes miz kenver, ann Duk a Vourdel a c'houlennaz mont da riskla var ar gompezen dour a zo e kreiz jardin ann Teoleri, ba lezet a oa da vont. Evel ma choume ar zoudarded da zellet out-han var hed eun daou c'hant pez beunak, hen a c'houlennaz digand ar c'habiten, ann aotrou de Lamberti, perak ne zeuent ket tostoc'h. Ann difenn en kement-se, ame ar c'habiten d'ezhan. Ar prins a ziskouezaz e vije dà gant-han gwelout lod anezho o ruza gant-han var ar gierenn. Dout a rejont ; kalz anezho amparfal er vicher-se, na reent nemet koueza. Az prins a c'hoarze he walc'h gant-ho ; hogen ann teol c'hoarz kenta tremenet, ne vanke morse da c'houlenn out-ho ma na oa bet droug ebet. Ann eurik dous gand pehini e c'houlenne kement-se, hag ar pezouigou arc'hant a lakee e kuz e daouarn ar zoudarded, a ziskoueze muioc'h-mui ar vadelez euz he galoun.

D'ann ugent a viz ebrel, euz ar blooz-se 1830, ann aotrou de la Villatt a glevaz eur c'helou trist, eur gear divar ar meaz a oa bet rostet ann he fez enn he vro, departamant ar Wern. Mont a reaz kentiz da gavout ann Duk a Vourdel, hag e savas atre-z-ho eunn diviz hag zellez heza skrivet.

— « Va Frins, eur gwalleur braz a zo c'hoarvezet. — Oh ! va Doue na petra 'ta ? — Eur gear divar ar meaz eberz er Wern a zo bet devet eun he foull, ha meur a diad tud a zo kouezet er baourentez ar

vrasa. — Tud kenz maz int'. — Mar ve ann Duke tro da gas eur sikour bennak d'ezho e rafe enn drugarez ar vrasa. — Na c'houlennaou ket gwelloc'h ; hogen gouzout a rit penaoz arc'hant va garedonou evid ar miz-ma a zo gwestlet d'ann feurien a Zante Ktoud. — Petra da ober eta ? — Eur zonj a zeu d'in; ma lakafenn meuoc'h c'hoaz va foan, e halfenn gounit garedonou dreist kustum, hag a rafe d'in eur c'hant liour bennak. — Ia 'vad, eur zonj vad hoc'h euz great. — Gwir eo, mes kement-se a ve re nebeud, red e ve d'in kaout da vihana daou c'hant liour, me la da bedi ann aotrou Damas da rei d'in araok termen meur e viz euz va arc'hant-c'hoari (dek skoed ar miz e vije roet d'ezhan da zispign egiz ma kare). — Ia, mes n'hoc'h euz ket evesset, ne chomo netra gen-e-hoc'h evit ho choantedigezou, ha pa dremenot e biou d'ar stalioù e bemp kwennek var-n-ugent, ma teu c'hoant d'e-hoc'h da gaout enn dra bennak ? — Hema, gant c'hoant me dremeno, hag e leac'h sonjal e c'hoariellou, e teufo sonj d'in euz ann dud ezommek. » — Ar Prins e redaz rag-eunn da gavout he c'houarnour, roet e oe d'ezhan arc'hant tri miz araok termen, hag epad tri miz n'e breuaz netra dre zivuz na dre faltazi. Nikun euz he gerent na roaz arc'hant d'ezhan e plas ann arc'hant en doa gwestlet d'ann ober kaerze a drugarez, evit ober d'ezhan sautont penaoz ar blijadur da zoulaji ann dud enkrezet a zo sul vrasoc'h ma renker dioueri meuoc'h dre'n abek da gement-se. Chetu aze ar c'hentelioù a vije roet d'ar Prins, chetu oze ann hed mad e vije taolet enn he galoun hag enn he spered.

E miz mae, epad ma edo he dad koz, Rone Naplez, e kastel Rozui e ti aon Dukez a Verri, ann Duk a Vourdel a dremenaz eiz devez er maner kaer-ze, hag a reaz meur a redadeu-bale dre ar c'heriou tro-var-dro d'ezhan. Eunn devez ez eaz eunn eun tuk divar ar meaz, ha, dare gand ann naonn, e c'houlennaz, hep beza anavezet, ha heza ez oa eun dra bennak da rei d'ezhan da zibri. Eur c'hrac'hik goz a gemmigaz d'ezhan bara segal ha leaz ; ar Prins ho c'havaz mad tre. « Mamm goz, eme-z-han neuze d'ar vaouez, me a garfe gouzout petra ho pe c'hoaot da gaout d'ho « tro. » — Va merc'h vihan eme-z-hi, a zo o vout da ober he fask keota, hag e deuz ezomm a galz a draou. — Neuze ann aotrou Damaz a dostaaz out-hi, hag a lekeaz pevar loeiz-aour eun he dorn, eun eur lavaront d'ezhi. « Ann Duk a Vourdel eo hoc'h euz « digemeret enn ho ti, hen eo a ro ann draze d'e- « hoc'h. » Ar vaouez baour na onie mui peleac'h e oa ; a veac'h ec'h helluz hallouza eur gerik bennak evid he drugarekaat ; ar joa a drouc'he ar gomz d'ezhi.

Hep dale holl dud kear en em zastumaz enn dro d'ezhi ; hi a ziskoueze d'ezho ann aour, hag a zeneveile ar pez a oa o'hoarvezet. Merevenet holl e oa gand ol levenez, he zeod neuze ne oa ket liammet, me hen attest ; hag en em zic'haoui mad a reaz da veza choumet evel dilavar dirak ar Prins hag he c'houarnour.

D'ann nao a viz gouere, ann devez mé oé klevet e Paris e oa kemeret ar gear a Alger gandar C'hallaoued ann Duk a Vourdel a c'houlennaz ober eun tan-ijin. Charles X a zigouezaz var dro eiz heur, ha rejimant ann Duk a Vourdel, he zaludaz dre ar griaden jouez : *Bevet ar Roue* ! Ann Aotrou da la Villat a reaz d'ar Vugale ober ann *exersis* ; ar pez a rejont iskuit he klok. Goude-ze e oe tennet ann tan-ijin, mont a reaz dionc'h ar gwella, ar strukl hag ann tennou a zigouezo e kentel. Ar banniel gwonn a nje a-uz d'aun tantad var veg eur herchen huel. Evel mé oe dare d'ar flamm he dizout, lod a fella d'ezho he ziskenn ; hag ann *demezell* a Verri da grial : *Nann, nann, list hen da nijal, gand ar banniel gwenn, na hell dronk ebed c'hoarvezout e Bro-C'hall* — Ugen devez var lere h o tarzaz dispac'h dizeur mil eiz kant tregont !

Bugale Herri pevare ha Loeiz pevarzek a renk eur weach c'hoaz goulenn ann hent da vont er meaz eun ar vro, ha trei kein da rouantelez Frans, rouantelez gaer toillet var daolen ar bed gant klezeier ho zud koz, kresket, ronteet, kreveet dre ho dimiziou pinvidik, ha dre ho furnez o kontraji gand ar rouaned all ho amezeien. Hogen, penaoz eo bet diskuret e tri devez eur rumm rouaned a bevarzek kant vloaz ? Kement-se a zo bet eun dra souezuz awalc'h evid tud ar broiou all, hag evit eleiz ac'hanomp-ni ; rak ar Vourboned a oa prinsed mad, hegarad, kalounek, boazet a rumm-da-rumm da zougen huel galloud ha brud ho rouantelez. Ho doare da ren affe-

riou ar vro enn diavenz a oa direbec'h, hervez ma ho deuz hen anzavet abaoue ho brasa enebourien. E mil eiz kant pemzek, pa gouezaz Napoleon Bonnapart, ar Vourboned a zistroaz divar hor hro ar hrasa gwalleuriou. Ar brinsed unanet enn hon enep a oa deuet bete Paris. Treac'h d'eomp ar wech-se siouaz, e komzent huel. ho dorn var galoun hor bro, ha taol chanz ar Vourboned eo a viraz na oe neuze rannet ar rouantelez etre-z-ho, evel ma falle d'ar Zaozoun he ober. Ker kent ha ma oa great ar peoc'h, Loeiz XVIII a gemeraz he renk evel he dud koz var ben oll rouced ar bed, ha Charles X var he lerc'h en deuz great ar memes tra. Gant hudjet ar vro, pehini na dremenaz morse 900 million, ha pehini a le birio da zaou milliard. Ar Vourboned a baeaz d'ar brinsed unanet ho dic'haou brezel, d'ann noblans ho dic'haou daouvez, hag aozet ilizou braz ar vro war bere e oa choumet bete neuze roudou heuzuz daouara ar Republik.

Gand ho 900 million, ar Vourboned a ziframmaz ar Gresianed a zindan mestrouniez garo ann Turked, hag a zavaz eur rouantelez evit-ho. Tenna e rejont bro Spagn a dre daouorn ho dispac'herien, ha lakaat a rejont var he dron ar Roue Ferdinand, taolet gantho enn eur prizoun-vrezel. Alje a zo kemeret, dispignou ar brezel e zo paeet, ha tenzor ar rouantelez a le bapred var gresk. Enn hevelep fesoun ma kenmigas ar Ministr d'ar c'hamprou ann arc'hant a oa re, evit ober dre ar Vro benelou braz nevez, ha kaniou e lazc'h ma oa ezomm. Great ho divije hep kresk ehed var ar gwiriou, ann hoti labourou hon euz paeet a c'houdevez ken ker. E fead frankiz pe *liberte*, biskoaz ne oa

bet ker braz ebars ar vro hervez testeni ai liberated ho-unan. « Anzavomp, eme Benjamin Constant, ne « ket bet morse Bro-C'hall dicopoc'h, na frankoc'h « var-n-ezhi aget ne d-eo birio. »

Gant kemend o vadelez, a furnez hag a enor euz a berz ar Vourboned, perak eta eo bet savet etre ar bobl hag hi ? Ar bobl a zo bet troumplet, netra ken ! Tud fallakr a droe da zrouk kement mad a rea ar Vourboned, hag ar bobl en deuz kredet d'ezho.

Pa viraz ar Vourboned na vije rannet, na vije houlc'het zo ken rouantelez ho zud koz, ann dud fall a lavare d'ar bobl : Digas-et int da vistri var-n-hoc'h gand ar briused a ziaveaz, ha paet mad ho deuz ar rema, o lezel gant-ho ar broiou braz gounezet gant Bonnapart ha staget ouz rouantelez Frans. Ec'huz pa n'ho divije ket ar briused unanet kemered ena dro ar broiou-se, aharz digouezout gant Paris !

Pa zave ar Vourboned rouantelez Gresia, pa denneut a Roue Ferdinand euz ha brizoun, ann dud fall a lavare d'ar bobl, ne reant kement-se nemed dre urz ar Rouaned all, hag evel mevellou d'ezho ; ne reant kement-se nemed evit kreski niver ar Rouaned ha gwaska mui-oc'h-mui ar bobl.

Na var brezel Aljer, pet tra n'ho dens hi ket lavaret evit mirout na vije great, ha pa oe digouezet ar c'helou euz hor gonnid burzuduz eno, pet gaou na embannent-hi ket evit mastari hor gloar. Pobl o Frans, pobl re gredik, chetu petra ho deuz great hoc'h alvokated var ho meno, evit koll ho rouaned. Oc'h ho c'hlevout, Charles X na rea mui netra vad. Chench a reaz ministred teir pe bedeir gwech da glask phjout

d'ezho, kemer a reaz da vinistred tud zo ken eus ar memes menosiou gant-ho, ha na c'hounezaz netra, ar c'hlemmou, ann tamalou, ar gêer a io bepred var gresk. Var ar fin, a Roue keaz a vennaz skei eun taol kre, eun eur zongen pevar goure'hemen hag a henvele beza kountrol d'ar *Vamm-lezen* (la Charte), hag eno hep ken eo bet faziet.

Ar rumm ministred choazet gant Charles X d'ann taol diveza, ha var-ben pere edo ann Aotrou Poliguac, a lekeaz al liberaled da grial forz. Hanad a oa, var ho meno, e felle d'ar Roue *terri* ar c'houarnamant *konstitusionel*, pa gemera da guzulierien tud hag a oa bet a viskoaz enebourien touet da eun hevelep gouarnamant. Ann trouz hag ar safar a rejont a daolaz difizianz hag aoun memes etouez ar gwella fransizien. Kaubr ar gounaded, da lavarout eo daou c'hant unanvarn-ugent kannad enep kant unan ha pevar-ugent, e ziskleriaz d'ar Roue *ne oa ket a unvaniez ctre ar gambr hag he vinistred*. Ar roue, pehini e gwirionez ne glaske nemet ober evid ar gwella, ha ren hervez lezen ar vro, o sonjal e oa ann enebiez-se eus a berz ar gambr eun taol great c'hoaz gand al liberaled, a respontaz: *Na zisroinn bikenn var ar pez am eus great.* Hag eleac'h kemeret ministred all ar gambr eo ann hini a dorraz.

Neuze a Roue a skrivaz ho-unan eul lizer d'ann oll Fransizien, evit esaat ho difiasia, hag ho zenna diouc'h ann difisianz hag ann aoun-ze hadet enn ho rouez gant tud fall, lavarout a reaz gronz e felle d'ezhan kendere'hel a grenn ar *vamm-lezen*... Poan gollet, he gonzou a zo troet da fall gand ol libe-

raled, hag ho wellio meunosiou tamallot a gaon. Ann Eskibien var ar fin, mes re zivezad, a zav ho mouestou enn tu gaud ar Roue ; embann a reont he lizor enn ho eskoptiou ha pedi a reont ar bobl kristen da selaou ho Roue ha d'ho harpa. Mes al liberaled ho zamall ivez, hag a embann penaoz ann eskibien na reont kement-se nemed evit digas ann *Deog* enn dio ; hag evit ma vezo daskoret d'ann iliz ar c'hoajou hag ar madou braz a oa d'ezhi gwechall. Hag ar bobl a Frans eur weach c'houz a gredaz gwelloc'h *d'ann dud a bluen* eget d'ho eskibien. Ann daou-c'hant unan-varn-ugent kannad, ha kals ra all auz ar memes mouez gant-ho, a oe kaset enn dro d'ar gambr. Ann taol-ze a renz nec'het ar Roue mad Charles X, hag ar pevar gourc'hemen dizeur a oe douget.

Kenta gourc'hemen : Frankiz ar voulourez a zo lammet evit aunn oebeud amzer.

Eil gourc'hemen Kambr ar gannaded a zo torret.

Trede gourchemen : Ar gambr ne vezo mui savet nemet gant kannaded ann departamanchou Ar guiriou a rai ann Elektouriet a vezo hep kan ar gwiriou diazezet war aun donarou, hag aun tas.

Pevare gourc'hemen : Elektouriet ann arrondissemanchou a raio mouez d'ar c'houec'h a viz gwengolo ; re aun departamanchou d'ar settek ; ha kambr ar gannaded a zigoro d'ar c'houec'h var-n-ugen.

Ha beza en devoa ar Roue ar gwir da zougen ar gourc'hemennou-ze po n'en devoa ket ? Ann dra ne ket bet c'houz evit mad, lod a lavar, ie ; lod a lavar : *Nann* ; hervez ma klevont ha ma tiaplegont ann ortikl pevarzek euz ar vamm-lezen. Hogen ann

darn vrasa a zalc'h eo bet eat ar Roue re bell. Gallout en devoa evit gwir da ober gourc'hemennou dioue'h ma c'houlenje mad ar vro ; mes nann gouro hemennou hag a dorre lezennou. Hogen ann trede gourc'hemen douget ama nhelloc'h a dorre hag a chencha lezen ann eleksionou.

Ne fell netra kan da enebourien ar Roue Sevel a reont keutis da lavarout : Charles X a zo eat enep he c'her, torret an deuz ar vamm-lezen, ne d-eo mui hor Roue ! skrivagnourien ar c'helaer an am guzul a ri Labord ; skolaerien ar studi-alvokad a gas da lavaront d'ezho int prest da rei dourn d'ezho. La Faiett ha Lafitt a zired da Baris d'en em lakaat var benn ann dispac'herien. Lafitt a daol c'houec'h kant mil lour d'ar bobl ha d'ann offisourien vihan, evit ho gounit, La Faiett a ra offisourien gant paotred koz ar c'hward nasional ha gant skolaerien ar skol politekn'k, hag ar brezel a darz e roiou Paris.

Ann darn vrasa eoz ar gannaded a os neuze e Paris, a zalc'he hepred evit Charles X. Goulenn a reant ma vije kaset enr re bennak eoz ho fars d'he gavout, evit en em gievout gant-han, rak ho c'houstianz a lavare d'ezho, penaoz ar Roue ne glaska named ober evid ar gwella. Hogen al liberaled dreist penn na felle ket d'ezho kievout komz a gemeut-se. Gouzout awalc'h a reent penaoz ann dra-ze en divije dalc'het a zao ann dispac'h, digoret ken kaer avit-ho. Dre roiou Paris ann dispac'herien a c'houneze eaz awalc'h, pa eo gwir ar zouarded na demeut var ar bobl nemed en despet d'ezho, hag hepken evit difenn ho buez. Evit

lavaret mad, ne oa nemet ar gwarded Suis hag a denne da vad var ann di-pic'herien ; ha kouskoude d'ann devez kouta, eiz var-n-ugent a c'houere, e oe dare d'ezho beza bet trec'h d'ar Barizianed. Evid ar re-ma, n'oufer ket lavarout peger kriz en em ziskouezjont e kenver ar zoudarded, dreist pep tra ar c'hos krenn-baotred. Gwelet ez euz bet unan euz ar re-man o vont da gavoat eun offisour, diou bistolen kuzet ano he c'hodellou ; hag erru beleg enn-han, hel laz var al lec'h, dre dreitourez. Souezet eo ann den o welout c'hoaz peger buhan ha pegen eaz e oe kemeret gand al livastred-se daou balez hor rouaned, al Louvr hag ann Teoleri. Eur peotr a c'houezek vloaz a biguaz dreist ar porastel e palez al Louvr hag a zigoraz ann or d'ar re all. M'ho lez da sonjal pet laerdnsi pet disineganz a oe great eno neuze ; da beurachui ho reuz e lekejont eur c'horf maro var dron ar Roue.

Koulzkoude daou Bourc-frans ann Aotrou Dargout hag ann Aotrou Semouvill a glask dre ma hellout ober eur gevrediger bennak etre ar Roue ha La Faict ; da gemeut mad a lavarent, hema na responte nemet ar gomz-ma : *Re zivezad eo !* Mes, eme ann Aotrou Dargout, ar Roue, kerkent ha ma en deuz anavezet ar wirionez, en deuz en em lastet da temel he c'houec'hemennou, ha da derri he Vinistred ; henvel a ra enn ho lec'h aotrouez Mortemart, Kazimir Perier ha Gerard. — Lafaiett a ra van da c'houlenn kuzul digand ar re a zo enn dro d'ezhan hag a respont evel ken : « *Re zivezad eo*, n'euz mui leac'h d'en *em* « *glevout* »

Diwar neuze ec'h ehanaz ar brezel e Paris. Ar

Roue a oa an em dennet da Rambouillet gand he c'hwerd rocal hag ann nebeudik soudarded choumet feal d'ezhan. Dija eur rumm kannaded ha gant-ho ann aotrou Tiers, ho doa great eur skrid-embann da lakaat Loeiz Felep, Duk a Orleann, da Letanant Braz var ar rouantelez. Ar re furra eua ar gannaded a falla d'ezho bepred distrei da Charles X, gant ma roje he c'her da zero'hal lezennou ar rouantelez; lod all a c'houlenne en divije ar Roue great dilez euz he gurunen e kenver ann Duk a Vourdel; La Fit a gomze lakaat Loeiz Felep da Roue. D'ann divez an em gleviont da gennige da Loeiz Felep ar garg a Letanant braz eua ar rouantelez. Loeiz Felep a gemer ar garg-se, var ali Talleirand eskop torret, ha neuze eo a lavaraz ar Prins-se ar gomz-ma ker brudet a c'houdevez : « Hiviziken ar vamm-lezen a vezo eur wirionez. » Mont a ra gand ar gannaded ha pennou ann dispac'h d'ann ti-kear, hag en-o La Fayett, oc'h he ziskouez d'ar bobl, a lavaraz : « N'oufemp ket kaout gwelloc'h republik eget he-ma. » D'ann deiz kenta a viz eost Charles X he-unan a hanvaz ann Duk a Orlean Letanaud Braz ar rouantelez, hag a lavaraz d'ezhan digerri ann diou gambr a-benn ann dri, ha pourvei ar gwella ma hellje da ezommou kenta ar vro. Autronoz Charles X hag ann Duk a Angoulem a reaz ann dilez eua ar gurunen e kenver ann Duk a Vourdel. Ha var gement-se Charles X a skrivaz al lizer-ma d'ann Duk a Orleann :

« Va c'henderv,

« Evel Letanaud Braz ar rouantelez, ho pezo da a ziskleria d'ar Fransizien eo Henri V ho Roue.

« Lakaat a reot ar skrid-embann a gement-se etre « daouarn kannaded ar rouanez all e Paris, ha rei a « reot d'in da anaout, kenta ma hellot, eo bet keme- « ret va mab hanan da Roue. »

Ann diou gambr a zigeraz d'ann dri, ha dilez Charles X hag hini ann Duk a Angoulem a kenvar ann Duk a Vourdel a zo skrivet var diellou ar rouantelez, ha sinet gant ann Duk a Orleano ha gant ar pennou all eus ar c'houarnamant pere ho doa gwir d'ben ober. Anzao a rejont eta Henri V evit Roue.

La Faiett o welout e kemerr ann traou enn dro fall evit he Republik, a gas c'houec'h mil den da Rambouillet var lerc'h Charles X. Ar c'houc'h mil harros-se ne oant ket eur skopidan da c'hward ar Roue; mes Charles X a bleg da ioul Doue; difonn a ra tanna, en em glevout a ra gant tud ar c'houarnamant nevez, hag ober a ra ha zouj da gutaat evit ann dairved gwench rouantelez he Dud koz.

D'ar c'houec'h a viz eost, Berard a c'houlenn, e kambr ar gannaded, ma vezo asgreat ar vamm-lezan, ha lekeat Loeiz-Felep var ann trou. Antronoz e oe poezet ar goulenn-za ha kavet mad. Daou-c'hant naoutek kannad a roaz ho monesiou evit-se Kentis, hep gortoz gral-vad na monez kambr ar Pareú, ar gannaded a reaz d'ar palez-roeal, ha Laffitt a lennaz da Loeiz-Felep mennoz kambr ar gannaded. Loeiz-Felep a vriata Laffitt, an em daol etre divrec'h La Faiett, hag ann holl da grial = *Beoet ar Roue!*

Mes e kambr ar pared ann trou na gerzant ket kar huban. Ann sotrou Chateaubriand a aiskouezaz eno « e oa ar gurunan d'ann Duk a Vourdel; ha mar boa

« eun den rat da gaout, Harri V e oa ann den-ze, « gwelloc'h ponez a oa enn-han, var he veno, eget e « den all ebad. » Daoust d'he gomzou kre ha kalounek, kaut pevarzek Par a roaz mouez d'a vennad kambr ar gannaded, ha da nav heur diouz ann noz e oe kaset ho diskleriadur da Loeiz Felep.

D'ann nao deiz euz ar miz, Loeiz Felep a ia d'or gambr gant eul lid braz, hag a lavar dirag ar gannaded hag ar pared : « Kemer a rann ger-evit-ger, hag « hep lemel netra, ar pez a ao douget e diskle- « riadur ann diou gambr, hag ann hano a Roue ar « Frenzizien roet d'in gant-ho. Tout e rann dirak « Doue a virinn feal ar Vamm-lezenn gand ar chencha- « mant merket enn diskleriadur-ze, hag e raninn dre « al lezennou hag hervez al lezennou. » Peur-c'hreat eo ann taol ! Ha setu ar fealded a ziskouezas Loeiz Felep a kenver ha gendery hag a rone.

Charles X a vennas ma en divije ann Duk a Vourdel klevet euz a c'henou ann Aotrou Damas he c'honarnour, ar chenchomenchou braz he souezas e oa c'hoarvezet

Aon Aotrou Damas a gemeraz gand doujanz ho teneridigez he skolaer roeal var he znoulin ; a lavar d'ezhan e pe stad ema ar rouantelez, pegen malcurus eo bet ar Roue, ha pelra en deuz greet evit digas ar peoc'h e touez he sujidi ; d'ann divez e lavar d'ezhan eo Roue, hag ema dalchet mui eget biskoaz de labourat hep ehan da veza eur Roue braz hag eur roue mad. Glac'haret hete gweled he galoun, ar c'hrouadur e skuill kaiz a zaelou, a vriata he c'honarnour, hag a c'houlenn mont diouc'h-tu da gavout he dad-koz.

Kerkent ha ma wel ar Roue, ar c'hromador en em strink etre he zivrec'h, a bok d'he zaouarn, oc'h ho glepia gant he zaelou, hag e silou gant evez ha doujanz ahou ar Roue koz tenerecet

V.

CHARLES X a GUITA BRO FRANS.

Prest-goude kement-man ar Roue hag he dud a ziblasaz euz a Rambouillet evit kuitaat he rouantelez. Odillon-Barrot, Schonen, hag ar Marichal Maison a oe karget gant ar c'houarnamant da vont gant-han betek Cherbourg. Ar veach a oe trist ha tavedik. E meur a leac'h koulzkoude ar bobl a gemere ann hardisiegez da rei d'ar Beachouriien ger merkou hanad a geuz hag a garantez. E Montebourg ann dud en em zastummaz en dro da garrons ann Duk a Vourdel, e c'houlennaz he zaouarn da boket d'ezho, ha kalz a lavare o skuilla daelou druz : *Difenet mad eo ouzomp lavarout d'eoc'h ar pez a zo e gwelet hor c'haloun ; n'euz fors. bevet ann Duk a Vourdel ! Deust enn dro hep dale.* Er gear a Valogn soudarded ar c'houard roeal, ann daelou enn ho daoulagad, a roaz d'ar roue ho bannielou, ha Charles X a lavaraz d'ezho : *Kemer a rann digan-e-hoc'h ho pannielou nobl, dinam ; ha kredi a rann penaoz ann Duk a Vourdel ho digaso-d'e-hoc'h enn dro, enn hevelep stad ; Kenavezo aotrounez !*

D'ur c'houezek a viz eost 1830 ar Roue hag he dud a goitae Cherbourg var zaou lestrik Amerikan, hag ar gomz diveza laveret da Charles X divar zouar

Franz a oe ar gomz-ma a c'heaou Odilleu-Barrot : *Sir, dioualliit mad ar c'houadur prisiuz-se var behini eo diazezet chanz-vad rouantelez Frans.*

Setu penaoz eo bet didronet ha forbaned unan euz hor guella rouaned. Charlez X n'en doa ket meritet koll he gurunen. Pa zougaz ar pevar gourc'hemenn a zo bet kiriek d'he walleur, ne zonje nemet ober evit ar gwella, ha pa welaz e oa faziet, e c'houlennaz lemel ar gourc'hemennou-ze. Ne enebourien n'heu sklaoujont ket.

Disleal eo bet ar vro enn he genver ; ha ken ne vezo raparet ann dislealded- se, Bro-Franz ne devezo ne peoc'h paduz na gwir eurusted.

Aharz kuitaat Cherbourg, Charles X en devoa skrivet eul lizer da roue Bro-Zaoz da c'houlenn diganthan mnic'hi evit-han he-unan hag evit he dud. Kemmdigemm euz a draou ar bed-ma ! Ann kini pehini daou viz araok a rea da listri Bro-Zaoz skarza ar meaz euz ar Mor-Kreizlad, evit lezel ann hent frank ha dieub gand hol listri-ou da vout da c'hounit Aljer, a renk goulenn digor digant Bro-Zaoz, divar zaou lestrik amerikan Ann treiz euz a Cherbourg da Vro-Zaoz e oa great buhan awalc'h, ha ne c'hoarvezaz netra dreist-ordinal, nemet ma kreske tristidigez ann dreminidi dre ma pellaent diouc'h aochoa Franz. Epad eur pennadik amzer ho devoe aoun na vijent kaset d'ann Amerika. Ann aotrou Dumont d'Urvil kabiten ar veach, ho pehini, var ma levereur, en doa urz da denna var lestr ar Roue ha d'he weledi ma raje Charles X ann distera min da zistrei var he giz, ann den digar-ze en divije bo c'haset d'ann

Amerika hep trouc'hed, ma vije bet roet urz d'ezhan d'hen ober ; rak diskonez a reaz epad ann treiz ne oa ket eur galoun vad e zeo. Charles X en devoa great kalz a vad d'ezhan ; ofitsour hraz e oa dre he eotre, hag e oa zoken o paouez beza great tro ar bed var vor, dre choaz hag euz a herz ar roue. Ha koulskoude e vankaz e respet da Charles X, o tamallout d'ezhan ha d'he vignouned ar reusion nevez-c'hoarvezet. Den reuzeudik he-unan, pa'z eo gwir ec'h ankounac'heaz madoberou he roue, ha reuzeudikoc'h a c'houdevez, o veza bet lazet ha devet, enn eur fi euz-kurritan, eur bloavez bennak goude.

Bro-Zaoz a reaz euo digemer ien e-wolc'h d'ar Vourboned euz ar brank henan. Ver ann aod e pelec'h e tiskenjont e oe guelet pavillonou *tricolor* pe *trilliou* ; hag ar c'houarnamant evit laveront mad, na reaz d'hon tud roeal nemet hanter zigemer. Ar joe vraz e devoa Bro-Zaoz o klevout dispac'h 1830, a ziskouez hanad he drouk-menosion enn hor c'henver-oi. Elbik a zo a viskoaz etre ann daou bobl, hag eun dra a zo hag e ra mui a blijadur d'ar Zaozoo eget ho braza mad, drouk-eur ar C hallaoued. Gouzout e reont penaoz ar C'hallaoued dispartiet diouc'h ar Vourboned e ao evel eun tiad tud kollet gant-han ano tad hag ar vamm, ha pehioi ne heil mui nag an em zifenn nag ober brud, kent ha ma choum ar stad-se ; chetu perak en em hastjont da roi doro d'ar c'houarnamant nevez. Hag ar c'houaroemant nevez, kaset da vale gand ar broiou oll, en em harpaz var enn doro trubard-

se Eur c'hourvamant heg a renk en em deurel etre divrec'h he vrasa enebour evit en em zerc'hel, a zo eunn dre dibaod aweic'h ma ne d-eo iskiz.

Mar tiskouezas Bro-Zaoz hag he hugunoded kement a c'hlazentez e kenver Charles X, eun tiad tud katholik a zeuaz d'he zic'houi dre ho hast hag ho c'haloumez. Ar C'hardinal Weld, kef aun dudchentil-zé pere a zisken euz e c'hoad Mari-Stuard, a gemmgaz d'ar roue he vaner hag he vadou. D'ar manor-ze, hanvet Lulworth ez eaz eta ar Vourboned da c'hortoz gouzout pelesac'h tre, ha pelesac'h mont da choum evit mad.

Aun dud roeal hag aun nebeudik tudchentil a oe deuet d'ho heul eun ho harlu, e oa e mauer kos Lulworth, evel eur vandennik treminidi, taolet gand ar stourm-vor var eun oenzen didrouz ha kaer awalc'h mes pell siouez euz ho bro ! Aun derveziou a dremene tenval ha tavedik. Aun daoulagad a droe bepred varzu Bro-C'hall, hag ar spered leun a velkoni a c'houlenne digand ar galoun petra 'zeuje var lerc'h eur chauchamant ker prount ha ker souezuz I'a zigoueze ar c'heleier euz a Vro-C'hall, neuze hep ken e save kaoz ho finv e Lulworth. E touez kalz a nevezentiou mantruz da galoun ar Roue, en em gave kalz a draou gwestl d'he frealzi. Eur bigadur dudiuz a oa d'ezhan gwelout pegement a dud a choume feal d'ezhan e rouantelez Frans. Tud o hep stad, tod a bep rumm, pere a rea dilez euz aun huella kargou, kentoc'h eget ober al le d'ar c'hourvamant nevez Pebez kemm etre he vignouned hag he enebourien! Ar re-ma a rea eur revolusion, a gase kuit ho rouaned gurion, evit kargoo, heg e re-hont a zilez ho c'hargou, e gouez

lod anezho e dienez evit derchel mad d'ho Roue ha d'ho leaded. Ann drid-kalonn a vije braz dreist holl, pa zigmeze eur beachour hennak euz a Vro-C'hall da hrezek enn hir gomzou euz ar Vanmvro. Unan euz ar re genta a zeuaz da welout ar Vourboned enn ho harlu, a oa ann aotrou de Sez, mab ann hini a zifennaz Loeiz-C'houezek dirak ar *Gouvansion*. Ann Duk a Vourdel, o veza klevet he hano, e lammaz d'he zorn hag a lavaraz d'ezhan : « Vad a ra d'in ho kwelout ama e koun eveuz ho tad. »

Tost da zaou vis a ioa edo roue Bro-c'hall evel hostiz e ti ar Weled, pa zeuaz gouarnament Bro-Zaoz da geniga d'ezhan kastel Holy-Rood e rouantelez Skos. Kannad Loeiz Felep a Bro-Zaoz, Taliëtraud ann eskop torret, a gavuz mad awalc'h kement-se, o veza ma 'z ea er c'hiz-se Charles X pell-oc'h-pell diouc'h rouantelez Frans. Da zivez miz here eo ez eaz ar Vourboned da Holy-Rood. Charles X gand ann Duk a Vourdel a reaz dre vor ; ann Duk a Angoulem ann Dukez hag ann *demezell Loeiza* a ieaz dre zouar. Neuze *Loeizo* a lavaraz d ho breur : « Ni vezo eurusoc'h eged-oud, « en eur vont dre zouar ni welo kalz traou, hag o « vont dre vor te na weli netra. — Oh ! Loeize, eme « Herri, me laka e-vezo va beach eurusoc'h eget ho « hini, rak me wello Bro-Chall.

Holy-Rood, palez roeal, amzer zo bet, a zo hirio eur c'hastel koz hanter-zismantret, la deread dre gement-se ouz ar Vourboned, kouezed ivez enz ho stad euruz. E leac'h kirri elaoured ann Teoleri, n'ho doa euo nemet eur c'hatrons louach gopreet gant-ho. Ann *demezell Loeiza*, pehini a garo kalz ar beleaden-

nou var varc'h, a bae kezek louach dre hanter zeiz, pa felle d'ezhi ober he galopaden.

Pa ieaz er Vourboned ermeaz euz ar vro, e oe kounzet a zevri e touez ar bobl euz a zommon spontuz eat gant-ho enn ho harlu. Eun dervez pe zaou goude e oe gwelet sklear hag banat ne oa kement-se nemet eur gaou nevez da greski ar bern euz ar geier all. Ar Vourboned var ann tron a rea gant ho madou ar pez a ra ann heol gant douriou ar mor : Ano heol a zav hag a denn douriou ar mor etrezek enn-han evit ho skuilla goude var ann douar e glao gag e ghiz, hag ar Vourboned mar ho devoa eun nebeudik madou eburz ar rouantelez, ho c'hemere gand eun dorn hag ho rainne gand egile etre ezommou ar vro. Er c'hiz-se, eur munstr o veza deut eun devez da c'houlenn digant ann Duk a Angoulem eur zikour bennak evid eur barrez, ann Duk a lavarez d'ezhan ; « Aotrou, gwalt na a vezet gan-e-hoc'h, red a vezo d'e-hoc'h dont eur a wech all. Bouzet ounn a bell-zo da rei bep bloaz « d'ar vro ar pez a douchann digant-hi. Ar bloaz a « echu hirio, ha va arc'hant ivez ; roet am euz, er « munin-ma, holl ar pez ar choume gan-en ; deuit « enn dro var c'hoaz » Gand ann hevelep boasiou na zastummer ket a denzoriou. Evel-se dispac'h 1830 a bakaz ar Vourboned gozik var netra ; ha me vije bet lammet digant-ho ar c'hoajou ho devoa pep hini var he hano he-unan dre ar rouantelez, e vijent eat er meaz euz ar vro var ann aluzen. N'hon euz ket klevet en divije Gharles X lekeat eur gwennek var gampi er rouantelesiou all, *hag hirio e lekeur milionou*. Charles X a lavare evel guechall he dad koz Herri IV . « Ar

« Rouantelez ha ma a zo egiz grek hag ozac'h hor madou « a dleomp da vera evit hrasa mad hor hugale. » Petra zo koz eo kresket ar gwirion ouz a aunn drederen abaoue 1830 ? Ann hanter eux ann dud a zo ar c'hargou n'emaint ket enn ho renk, ha gant aonn rak eur chenchemant bennak, en em gemeront pep hini enn ha zoare da donza ha da ober ho fellan epad ma ema ann danved etre ho daouarn. Gant mistri natur arv ro, ann trou na isfent ket ar c'hiz-se. Madou Roue Franz a zo madou ar vro hag a choum gant-hi.

VI.

DESKADUREZ HERRI V.

Adalek 1830 betek ma teuaz ann dud Rocal da Holi-Rood, ne oa ket gallet heuliu var studiou ann Duk a Vourdel, ua derc'hel urz ebed enn he labourou. Hogen kentiz ma'z oant digouezet a Holi-Rood, e oe lekeat adarre ar breur hag ar o'hoar var ho o'hentelou, hag avit mad. Ann aotrou Barant a oa karget da ren deskadurez ann Duk a Vourdal, hag ann den fur ha gwirsiek-se en davoa dindan-hon mistri all, unan evit pep skiant. Mistri ann Duk a oa holl tud a vrezel, nemet ann aotrou Martin, belek, karget da rai d'ezhan he zeskadurez kristen. Chetu ama pennaoz e oa reolet he zervsiou.

Da c'houec'h heur, hanv, gouanv, gouda ar beden diouz ar mintin, e vje roet ar gentel da denna d'ann armou. Eur blijadur a oa gwelout ar o'hrouadur o kaout buan-afo he vouch hag he glazelar, hag o tont d'en em ganna ouz eur greunadour var vare'h, unan

euz a c'hoaardou ar Roue deuet d'he heul eun he harlu. Ar c'hrouadur a c'hoarie da vad, hag ann holl a vouse hoarze a welout he herder hag he ampartis eborz aon tamm labour-ze. Euz a zeiz hear namet kart d'o eiz heur ha kart, skol e'hallek hag allamaod ; eur c'hart lieur da zijoni, ha goude, studi latin beteg nav heur ha kart. Neuza evit diskuiza, ar Prins a ia da zemala he dad koz, da welout he eontr hag he voereb, hag ar re en douz c'hoant euz a dud he di. Da zek heur, ann trez pe ann desin. Meaiou kemeret e Bro-C'hall, pe tachennou emgano a vez roet d'ezhan peur vuia da skeudenni. He bijadur vraz eo, pa gav he du da ober portrejou soudarded. He gartoanoa a zo leun a skeudennou brezefidi, ehanmu-noz, troionha-distroinu ar wel (e gallek *la revue*) ; ha pa zigouez offisourien da welout ann dud roeal, ar Prins ho diskouez d'ezho en aur c'houlenn digant-ho ha ne ket er c'hiz-se eo gwisket ar zoudarded e Frans? mes deuet eo unnek heur ; eur vouezik dous ha launen a zo klevet o tostaat ; Herri a anavez mouez he c'hoar ; lammet a ra var he arbenn, poket a ra d'ezhi, hag he digas a ra gant-han eun he gambr-studi, rak ar gentel var ann histor a gemeront ho daou kevret.

Herri a zo anvoret koer, he sperod a zo lemm ha eeun, respount a ra bepred geet urz ha beoder. Ar Fransizien a zo bet o welout ar Vourboned eno harlu, a c'houlenne paur-vuia en em gavout var gentelliou ar Prios, hag holl a tougout testeoi a gement a lavarann.

Da gresteiz, lein ; ha goude lein aunn dro-vale var ar meuz. Da zivheur, kentel ar varc'hegiez pe ar

fesonn da vera eur marc'h. Houn-nez e oa he gentel mula-karet. En em rei e rea d'ezhi gand eun herder hag eun hardisiegez da ober aoun avechou d'ar re a vije o seliet out-han.

Warlerc'h ar varc'hegiez e teue ar c'hentelion ell da rei ners guender hag ijin d'ann itili, ho gervel a reer c'hoariou gimnastik. Pa oa Herri e Paris, var vammen ar chens-vad, e oe savet evit-han ann eul leac'h hanvet *Trokadero*, kement a oa red evit ar c'hentelion-ze. Ama eur wezen a zale'h leac'h d'ar pez-ijin a oa e *Trokadero*; hag eur waz e kreiz eur prad, e zo da lammout dreist-hi. Eul leor, eur wareg eur gurunen lore a zale'h leac'h da brizon braz Sant-Kloud, n'eus fors, ann dalvoudegez ne ro netra, ar gounit e ra holl; hag ama evel e Sant-Kloud, Herri a vez peurvuia trec'h d'he gamaraded iaouank.

Goude-ze e teue ann dennadek pistolen. Adalek he unnek vloaz Herri a ioa eur gwall denner. Goude kentel or varc'hegiez, ar gentel-mа a oa ено himi da behini en em roe gant mui a dan. Eun den iaouank euz a Vro-Zaoz, bet oc'h he welet er bloaz 1831, a lavare penaoz he vestr-tenner, ann aotrou Delavillat, e renke alies stleja he skoliaer d'ar gear pa vije dent ar maro da vont kuit. « C'hoaz eunn taolik, eotrou « Lavillat, eme ar c'hrouadur, oc'h he vriata, ann « diveza e vezo, ma n'her mau-kann ket. Paou !... « Chetu hen manket ! Na helleur ket schui er c'hiz- « se ; o nenn ! Ann taolik ma c'hoaz, ha kredit ne « vankinn ket. » Ha ne vanke ket. Ha neuze e teue d'ar gear rubin ha laouen.

Marc'ar vein-vihan a zigouèze e kreiz ar c'hoariou-

ze ; mes ar pred ne hade ket pell. Dion gentel c'hoaz, onan vai daolen ar bed, pe ar geografi ; heben var ar prezek saoz, ha chetu great ann devez labour. Seiz heur a zon, hag Herri eu em gave e kreiz he dud da zibri koan. Ha goude koan, epad mi'z a ann dud rocal d'ar zall-veur, petra ra ann Duk a Vourdel ? Dousaat tristidigez he dud, dre he c'hoarioù hag he vodeù, ober kaut goulenn divar benn Bro-C'hall ; kestal evit he beorien choumet var he lerc'h eno, hag evit peorien Edimbourg, pere eu em erbede ahes da vugale Sant-Loeiz, mad ha trugarezuz e pep leac'h ; strivaa gant he c'hoar, da c'houzout piou a raje mui a blijadur d'ho zad koz meurbed doujet, d'ho contr ha d'ho moereb, evit ober d'ezho ankounac'haat ho stad enkrezuz, eur pennadik da vihana. Chetu penaoz e tremene Herri ann heur zivezo euz he zervez. Neuze eun tammik levenez, evel eur benn-heol dilammet a dreuz d'ar c'houmoul tenvel, e bare var dal ar Roue koz, stouet d'ann douar peurfiesa gand he venosion trist O welout o tigeri, evel ar bleun nevez, spered kaer he vab bihan ; o klevout euz a c'henou ann aotrou Daraod he-unan peger bihan e teske ; o leno e barz ar galounik iaouank-se evel eno eur feunteun sioul ha skler, hag o welout no zave eno nemet sonjou nobl, hag joulou huel, ar Roue koz, kollet he gurunen gant-han, a gave c'hoaz en devoa da drugarekaat Doue eun he walleur. Ha zaonarn en em astenne da venniga mab he merc'h ann Duk a Vern, pere a rea d ezhan eur joa keu dudiuz, hag he galoun e lavare d'ezhi he-unan da bep mare : « Bro-C'hall « o ouezo eun devez, petro 'dall ve mab bihan. » Da

eiz heur hanter ann Duk a Vourdel a lavare a vouez hoel ar pedennou diouz ann noz, hag he gerent, var ho daoulin, hen respont Ar c'hrouadur a ia neuze d'he wele, e pehini e kouske dousoc'h ha koletoc'h eget na rea meur a hini all e palesiou he dud koz e Paris.

Evel-se e tremene ann amzer e Holi-Rood, peoc'huz braz, hag ann tammik melkontez ; mes ar velkoni-ze, evel ma hon euz gwelet e devoa he dousteriou Ar vuez didrouz-se a oa rag-eeun ar pez a falle evit lakaat ar Prins da zeski gwell-oc'h-gwell. Ann holl a oar pegen talvoudek eo d'ar vugale ober ho studiou pell diouc'h trouz ha diouc'h sefar ar bed; ha chetu perak ho dastumer peur liesa charz ann tiez distro-ze, pere a zo bet gwechall klostrou santel he tiez ar wiskegez Ar plant iouank ha tener na roont ket a vrud pa vent lezet re dirak ann avel pe dindan ar c'hroez. Goude holl, ne oa ket leac'h da gaout aonn e vije ar vuez distro-ze enouz evit eur c'hrouadur ken beo ha ma oa Herri ; rak da bep mare e tigouneze e Holi-Rood beachourien euz a Vro-C'hall, ha Done e oar pehez pinadur en divije ar Prins o knozeal gantho, hag o kemer he genteliou dirc-z-ho Da bep mare ivez e vije great troiou bale pell pell dre vro Skos, ken evit ren mui a zigor da spered ar c'hrouadur, ken evit dougen he galoun mui-oc'h mui e trezek ar mad; rak neuze e kave bepred aun tu da ober eunn drugarez hennak

Chetu ama penaoz e komz ann aotrou ar beskont

De Couny euz enn traou en devoa gwelet he klevet pa oa bet o welout ar Vourboued enn ho harlu. « Kemennet a oe, eme-z-han, d'ann Duk o Vourdel e oa digoezet Frañsizien hag ho devoa c'hoant braz d'he welout ; va daou vab a oa gan-en. Ar Prins o ziredez d'hor c'havout, hag a astennaz he zournik d'e-omp enn eun daill dudiuz. « Euz a Frans e teuit, « eme-z-han, hag hep dale e tistrofot da Frans ! « Euruz ar re a zo o choum e Frans ! » He spered hag he galoun a zo e Frans ; enn he studiou hag enn he c'hoarieu, hano Bro-C'hall a zo bepred enn he c'henou. Daou dra dreist holl a zo eat doun enn he envor hag a ra plijadur d'ezhan komz anezho ; enn dro vale great e ti-skol Sant-Cyr, hag eur gwel great da bark ar c'hanoliou e Vensenn. Gouzout a rea hanoiou eur maread skolaerien euz a Zant-Cyr. Va mab a oa bet e skol ebarz ann ti-ze, hag ar Prins a choume beorvesiou hed-ha-hed da gaozeal gant-han var ar pez en devoa gwelet e touez ar skolaerien-brezelidi-zo. Goude-ze e tanevellaz ivez d'e-omp, evel pa her gwelje, doareou park Vensenn, ha pet heur en devoa tremenet o sellout ouz ann denoadeg kaoliou.

Enn he studiou-penturach e kaver c'hoaz ar zonjen a belvini eo karget he spered : taolioù lagad var mesiou Bro-C'hall, portrejou soudarded, kezek, armou, kampou, emgannou, chetu ann traou a gar da skeudenna dreist holl. « Me roio d'e-hoc'h, eme-z-« han, eur portred skeudennet gan-en, eur greenna-« dour eo euz o c'hwerd ar Roue. » Neuze e tigaraz eunn doug-paperiou e pelini e oa meur a bortred

evel-se, hag e lavaraz : « Sellit, notrou, na brao « oant-hi, ar c'hreunadourien-zé ! oh ia ! ho c'harout « a reann, hag hi em c'hore ivez ! » Ha gand eun herr dispar, e hanvaz d'inn holl rejimanchou ar ward, é lavaraz d'in hanoiou ann offiserien ha re eun niver braz a zoudarded. Eun dervez goude bezo kaozeet pell amzer gan-en divar benn ar ward-zé kei feal d'he Rouo, e sao enn enn taol kontr, hag o kas ac'hanoun d'ar penn pella euz ar zal-vraz, e tiskouez d'in eur c'hi, pehini ker kent ha ma her gwelaz e lammaz d'he hpat adalek ar penn betek ann troad. « Ha gouzout « a rit-hu perak e-karann kement ar c'hi-ma ?... Bet « em euz hen digand eun offisour a drived rejimant « ar ward Ki ar ward e oa ; pa zaue ann tremen- « wel, kentis ha me kleve ann daboulin o seni, e « tiskeunc hag e lampe da heul ar greunadourien. « Choum a rai gan-en-me bepred. »

Eur weach e lavare d'in : « Me zo bet curuz er « mintin-ma ! Mont a reann d'am skol-marc'hegiez ; « enn eur dreuzé ar ru e pehini emoc'h o choum, ez « ounn en em gavet gand eur rejimant, hag ar meuzik « en deuz c'hoariet ann ton : *Herri Pevar*. N'hoc'h « eus-hu ket he glevet ? me zonje d'in e oann e Bro- « C'hall. » Setu ama ar zon. (1).

---

(1) SON HERRI PEVAR
ROUE FRANS.

TON : *Vive Henri Quatre !*

I

No pehez Roue

Eur weach all e c'houlennaz digan-en ma oann bet o welout ti ann armou e Loundrez ! « Bet ounn, « eme-ve, hogen Prins, mar d-it di eun devez, « e'houi ho pezo poan galonn o welout eno daou « ganol euz a Vro-G'hall. — Kaulion gall ! — Ia, ve « Prins, daou ganol kemeret var-n-omp e emgann « Crécy. — Ne fell ket d'in ho gwelout ! ne d'inn « ket da di ann armou e Loundrez. Hogen mar bez « brezel, ha ma kar ar zaozon digas hor c'hanolion « gant-ho, ni ho c'hemero endro, ha neket-'ta, ni ho « c'hemero eudro. »

Chetu aze ar c'hrouadur e zo bet harluet euz he vro da zek vloez ! Mab Bro-G'hall a zo deut de veza bugel ann harlu ! Ar re ho deuz he gaset kuit, ho deuz galiet hruzuna ar gurunen ver he dal ; mer eun dr« en deuz bet digant Doue ha na oufent bikenn da lemel digant-han, ar galonn G'hall-ze deuet gant-han var ann douar, hag a choumo enn he greiz kent ha ma vervo eur veraden e'hoad enn he wazied. »

Ann Aotrou De Conny, evel hon euz laveret, a ioa

Eo bet Herri gwechall ?
Kouiz e hell hole,
Mes nikun en tu-all
Na welot morse
E Franz nag « leac'h all.

II

Ar Roue Herri
A oa eur potr diouc'h-ta,
A garie hardi
He jannet, ha gwin ru ;
Hag o kombatti
A oule kregi du.

he zaou vab gant-han. Unan anezho, anv Aotrou Leopold De Conny distro da Frans a gomze alies gand joul vraz euz a eur gentel marc'hegiez a gemeraz ar Prins dira-z-han ha dirak kalz a Fransizien all. Kentis, eme-z-han, he ma oc digouet ar Prins e klostr ar vare hegiez, e oc digaset d'ezhan eur marc'h, eun dibr anoz var-n-ezhan hag hep stleukou. Ar Prins a lamm var-n-ezhan ken ez ha ker skanv ma vouse'heurjomp hell gand dà. He daol lagad a jon lemm ha steredek, lavaret ho pije e oa o vont da ober ar gwel var eur rejimant Fransizien. Ar gentel a zeraou : ar meste-floc'h, anv Aotrou Ogerthi n'en deuz ket kalz a dra da lavarout d'he skolaer, pehini, dioue'h ma welemp, en davoa c'hoant braz da denna d'ezhan meuleudiou ar re a oa o sellout Fransizien gozik holl.

Pa fellaz d'ar Prins ober d'he varc'h mont etre ar pillerou, en doe forz da ober ; ar marc'h a zave var he dreid a-dréd, en em daole a gostez, mes na hellaz

---

III

E kreiz ar gombat
E komze evel-henn :
« Tnolil ho lagad
« Var va famnachen wenn,
« Sur eo d'ho lakat
« Bepred ar wir roudeu »

IV

Herri a garie
Aqn dud divar ar mez
Hag a reketa
Al ho dije bob sulvez
Iar er pot d'ezho
Da zibri eun ho ez.

Digitized by Google

morse dizipra he verc'hek dizaouzan. Gwelout a reamp dremm ar Prins o tana mui-oc'h-mui, he zaoulagad o steredenna, mall a oa gant-han dont abenn eur ar pek-gourenn-ze; ha dont a reaz gant-han. Goude heza druskiet ha dibadet he wele'h e oa ret d'ar marc'h plega hag ez eaz ebarz ar pilierou. Ann drid-levenez e baraz neuze var dremm ar Prins iaouank, ha ni a straklaz hon daouarn var he wizieger ha var he zele'h-mad.

A veac'h eo eat ar marc'h kenta er meaz, ma tigaseur eun all. He-ma a oa ners ha buez holl. Ar Prins a dle mont var-n-ezhan da lammout dreist er c'hlouejou. Ar mestr-floc'h na lez ehan ebed gand ar c'hrousdur; Herri, evit lavarout mad, ne ra nemet tremen diver ann eil marc'h var egile, ha koulskoude ne ziskoues tamm ebed e ve skuiz. Pa lavaraz ar mestr e oa pred ober al lamm, eur c'hlazennik a dremenaz var

---

V

Herri pevare
N'en d-eo ket moro c'hoaz,
Rak he vugale
He hgaez hag he rag
Zo leun a vuhé
Gras d'eho da choum mil bloaz!

VI

Mar distro bikenn
Ann daoud da c'hoari vaz,
Goestl omp da zoutean
Ar Roue eun he bins,
Ha prest omp taonen
Da ren bep a dnot-skouz.

Ann Aotrou Gourmiant, 1845.

dremm ar Prins. Ar wech genta e oa houn-nez d'ezhan da lammout, hag ar glouéden e devoa pevar zroatad huelded. Neuze me dostaaz hag a lavaraz d'ezhan : « Hag aoun en defè Herri a Frans dre « zarvoud ? — Aoun, eme-z-han gant herder ; me « aoun ! n'em euz gouezet biskoaz petra eo ar ger- « ze. » Hag evit diskouez d'in e lavare gwir, e tro kein, e laosk he varc'h d'ann daou-lamm, ha tre dreist ar gloued.

Lavaret am euz ne oa ket a silentkou gand ar Prins; eur poulzadik e kostezaz var ann dibr, mes hep dale e pakez he hloum. Ar marc'h a zalc'haz da redek, a reaz he dro hag a lammaz eun eil gweach dreist ar gloued. « Ac'han 'ta, eotrou, eme ar Prins d'in-me, « ha kredi e rit-hu em be aoun ? »

Ann *Asamble nasional* a c'houleane gwechall ma vije great bep bloaz d'ar bobl eun daneveli var ann deskadurez a vije roet da vab Loeiz C'houezek ; mad ! dre eun taol great evel espres gant Doue, deskadurez ann Duk a Vourdel en em gave er c'hiz-se e gwel ann holl. Heulset ha spiet eo bet gand mui a dud e Holi-Rood, eget na vije bet e palez ann Teoteri. Nak kement den a zigoueze eno euz a Vro-C'hall, ken rouealist ken liberal, a vije lezet gand joe da welout ar Prins war he gentelliou.

VII.

(1832).

ANN DUK A VOURDEL A RA HE BASK KENTA.

Meur a viz e ioa, e vije roet d'ann Duk a Vourdel, oc'hpenn he studiou pemdeziek, kentelliou all kalz talvoudusoc'h, pa 'z eo gwir e tlient hel lakaat e stad da ober ar c'haera tra en deuz eur c'hrouadur kristen da ober var ann douar. Lekeat e oa eo divije great he bask kenta d'ann daou a viz c'hoevrer 1832, gouel Maria ar goufou.

Eun aotrou euz a Vro-C'hall pehini en em gave e Holy-Rood d'ar mare-ze a gomz evel-henn var ar pez en deuz klevet ha gwelet he-unan. « Dero'hent ann devez kaer-ze, eme-z-hon, ar prins mouank abarz mont da gousket a ziskennoz e kambr he dad koz ; hag eno, var bennou he zaoulin en deuz goulennet ha bet ar vennoz ar vrasa hag ann denera a oufe bikenn beza roet He dad koz, he eontr hag he voereb her hennige var eun dro. E kreiz ho esmaë hag ho daelou, e klevemp ar brinsed diseuruz o lavarout d'ezhan : *Ped mad, pad dreist pep tra evit Bro-C'hall !*

Eul leor e ve ret da ober evit lavarout holl ar c'homzou mad hag ann traou kalounuz e weljomp enn noz-se hag enn deiz varlerc'h. Ar c'hrouadur-zehenniget gant Doue, dreist ho oad e pep tra, a leaz d'ann devez kaer-ze enn tu ell c'hoaz d'ezhan he-unan, dre he zonjou, dre he gomzou, ha dre ar merkou a roe e pep giz euz he feiz hag euz he garantez evit Doue. Ar c'hardinal Latil, mignoun braz Charles X,

e lavaraz ann offeren. Araok ar gommunion e reaz eur brezegennik d'ar Prins hag a achue dre ar c'homzou-ma : *Mab Sant Loeiz, dorn Doue ra ho kunduo bepred* ! Eur gomz henvel tost da vad a oa bet lavaret da Loeiz c'houezek var ar chafnt. (1) Mes ar belek a gennerze ar roue santel da vervel e zelle ouz ann env, hag ann hini e roe ar bara e vuez d'he miz-bihan, a zelle ouz ann douar, var behini e wele o tigeri dirag ar c'hrnuadur eun hent rust ha tenn, ha pell etre ann daou benn anezhan.

Goude al lid, ann dud roeal, enn eul lud, e c'hortoze ar c'hrouadur euruz , holl ho deuz poket d'ezhan oc'h he starda gant teneredigez var boull ho c'haloun. Varlerc'h dijuni, a roue koz a c'halvaz d'he gambr ann Duk e Vourdel ha he vistri. Tregarekaat a reaz ar reman euz ho foanion hag ho labourou akeduz ; ha neuze e lavaraz d'he vab bihan gand eur vouez nobl ha karantezuz : « Krouadur ker, ar vuez o zo tonket « d'id gand Doue a bell beza huel a stad, ha da zlea- « dou diez da ober, mar santez bikenn ar boez euz ann « trubulilou, euz ar poanion o zo bepred da heul ar « renk-ma nud ganet enn-han, ar zonj euz enn daou e « viz c'hoevrer a rain nerz d'id. »

Ar c'hrouadur tenerreat beteg enn daelon e vokaz da zourn he dad-koz. — Unan bennak o veza neuze goulennet digant-han, petra felle d'ezhan e vije lavaret euz he herz d'ann dud vad ho devoa pedet evit-han e Bro-C'hall, da gen enn dervez kaer-ze : « Fallout « e ra d'in, eme Herri, e nuifent holl, oun leun a « onaoudegez vad evit-se, ha n'am euz ket ho ankoe-

(1) Mab Sant Loeiz pignet d'ann env !

a nac'heat ken nebeut dirak Doue. Mar d-eo bet a selaouet ma feden, Doue a vennigo Bro-C'hall. »

Bete neuze Charles X en devoa dilennet mad ouc'h he dud lavarout ann disterra tra d'ho veb bihan var velo ann duk a Verri ; kement a aoun en devoa na vje en em risklet e kaloun ar c'hrouadur re iaouank c'hoaz, drouk-vennoz pe gasoni ouc'h he vro, o klevout o oa maro he dad dre zourn eur Gall, ziouea ! Da zeiz he gommunion eta, pa oa ar c'hrouadur leun euz he Zoua ha prest da bardonni evel-t-han, e teuaz he dad-koz he-unan da lavarout d'ezhan penaoz en devoa kollet he dad.

Lavaret hoa euz penaoz ar prins a rea alies troion bale var ar mesiou, ken evit digor he spared d'ar skianchou , ken evit digor he galoun d'oun drugarez. Hogen mab bihan Herri pevar a toa neuze paour he-unan. Aun tamm leve en devoa great d'ezhan ar roue Charles X pe oant e Frans, ne vje mui poet nemet eur wech ann omzer. Kouiskoude he dud a roe d'ezhan da bep mare eun nebeudik arc'hant. Eur feson a oa houn-nez d'ezho evel eun all da ober onn aluzen, rak gouzout a reant penaoz daou zorn Herri a oa bepred digor evit soulaji onn dud-keiz ezommek. Abarz kuitaat Lulworth e oe anavezet enn doare-ze he valeadennou drugarezuz. Evel-se, o veza eat eur wech da welout prizonion Dorchester, e kavaz eno floderien geaz euz a Vro-C'hall, marteze zo kon euz e Vreiz-Izelt, hag hi enn eun dienez vraz. Rei a reaz d'ezho holl ar pezik a oa gant-han, hag e pedaz ker

kaer ha ken stard ma vijent lekeat enn ho frankiz, ken a oe ret-mad rei he c'houlenn d'ezhan. Divroet hounan e kave d'ezhan beza great enn taol kaer o kas evel-se he gen-zivroidi d'ho bro. Abaoue ma eo deuet da Hoiy-Rood, pet gwech n'en deus-hen ket digemeret ha sikouret e pep giz martoloded Gall taolet var ann aochou-ze, ha kollet gant-ho ho listri hag ho madou. Pa n'en divije mui netra da rei, e keste evitho. Ann dud keiz-se a gimiade out-han enn daelou enn ho daoulagad, ha kant soujezon enn ho spered. Envori a reant, hep mar, var ar vadelez a Zoue pehini e devoa kaset d'ar broiou pell-se pensead eur revolusion, evit digemerout ha frealzi penseidi ar mor.

Chetu ema eun dro-vale gaer a reaz Herri e bro ann Higlanderiz, e mis gouere 1832. Ann higlanderiz a zo eur hobl-tud kalounek enz e vro Skos var-zu ar zao heol anezhi, ha brudet braz dre ho fealded a-wechall da wenn roeal ho rouaned koz, gouenn ar Stuarded, didronet ivez brema 'z euz kant hanter kant vloaz gand ar re a ren hirio e Bro-Zaoz ; Bruded dreist pep tra dre ar brezeliou kaer a rejont evit esaat lakaat var dron he dud koz ho frins iaouank *Edouard*, berad divezа euz ar goad Stuard, evel ma eo brema hou Herri-ni er vronsen divezа euz ar wenn Bourbon, kenta hrank.

Ar gentel genta a gavaz ar prins var he hent, a oa roet d'ezhan gand Mari-Stuard, ar rouanez vad-se, savet gan-e-omp e Frans, het rouanez var-n-omp, hag a oulaz ken dourek pa renkaz hor c'huitaat. Koz-vogeriou kastel Lochwen a zigasaz souj d'ar prins euz a walleuriou ar rouanez gesz-se pehini a oa bet

prizouniet enn-han gant he c'henitervy Elizabeth, hag eur a behini ne zeuaz ar meaz nemet evit mont d'ar maro. Ar prins o klevout ann traon-ze a chenchaz liou eur pennadik, rak gouzout a rea e oa kemeret neuze he Vamm enn Naoned, ha kaset ivez d'ar prizoun da gastel Blai.

O knitaat kastel Lochwen, ar prins a ie war-zu Dunkeld, gwechall ker beun rouantelez goz Kaledonia. Edo peuz-tost d'ar gear-ze pa glevaz o sem abell binviou ha kerniel-bombard e c'hiz ma zo er vro. Ann Higlanderiz a oant gwisket enn ho c'haera ; var ho fenn ho zokou brezal gwarniset a blun ; var ho diskouaz ho mintiii marellet, ha diouc'h ho gouris ho c'hieze ken doujet hanvet *klaimour*. Arno-z-ho e kerze eun den koz ha meurbed enoruz, hanvet Mak-Gregor, e behini ar bleo gwenn hag ann tal huel a zigase soni euz ar varzed a gane gwechal e pales Fingal. Neuze e c'hoarvezaz eno eunn taol-arvest hag a dennaz doelou euz e veur a lagad. Chetu penaoz e oa great ann dro. Mak-Gregor a oa het en em gavat gand ar c'hrouadur epad ma edo hema o sellout gand aked euz al lammou dour a zo e kichen Dunkeld, hag a ra, o koueza, eun trouz solenn ha spountuz. Dremm vad ar c'hrouadur hel lekeaz souezet, hag e c'houlennaz piou e oa. Kentiz ha ma klevaz en devoa dirak he zaoulagad heritour ar Vourboned, ar wenn vraz anavezet e pevar c'horn ar hed, e redaz a beun-kaer da eur stroll Higlanderiz a oa oc'h ober eur fest e kichen eno, da lavaret d'ezho piou en devoa kavet. Goulenn a reaz ha na oa ket mad anori e persounach ar c'hrouadur-ze ar wenn huelze a rouaned, mignouned a viskeaz da Vro-Skos, ha

skouzellerien feal ar Stuarded gwechall. Eur iouadon hag eur strakl daouarn euz a berz ann oll en devoe avit respont. Ann heavelidigez anat a oa etre stad ar prins Edouard evit pehini ho devoa tud koz ann dud vad-ze skuillat ho divaza berad goad a daolaz a kalonou ann holl esmaë ha teneredigez. Meunôut a rejont enn aur vouez ma vije kaset eur gaunadur da gaout ar beachour roeal, evit he hedi di zont d'ar gouel. Herri a zeuaz gant-ho Inouen, hag hep dale e tigouezoa enn ho zouesk, Mak-Gregor oc'h he gas dre ar douru. Enn tarz iouc'hadennou hen digemeraz, ha meur a zachouen a redaz e kuz var ziou-chod ar vreziliti-goz, o soqal enn ho frins Edouard. Mestr-merer ar fest a gemeraz neuze eur pot-pri leun a wiski (evach ar vro), hag a zikargaz eun tasad anezhan. Ann holl, pep hini d'he dro a evaz euz ann tas-se, avel ma eo ar c'hiz koz charz ar vro d'hen ober pa zigemereur eun hostiz bennak a zoare; mes pa gasaz Herri ann tas d'he c'henou, eur bomm iouc'hadennou evel eun tarz kurun a zevaz beteg ann env, da zonheti d'ezhan iec'hed, buez bir, hag eur-vad enn ha oll oberion.

Goude kament-se ar prins isounank a ieaz gant-ho da welout ho c'hoariou brudet, choariou braz ha nerzuz avel ma rea gwechall-goz ar baotred-vad, gouzerez, rederez, ann taol-maan-pounner, hag er fin kogad ar Vombarderien.

Pa oa achwet ar c'hoariou, Mak-Gregor a gomzaz evel-henn :

« Kronadur burzuduz, ra zevenni hep dale ar gefridi « en deuz roet Dona d'id oc'h da lakaat var ar bed!

« Ra zeui pelloc'h ann dud dall ho-deuz da bellaat « da anzao ho faut hag ho dislealded !

« Eun deiz, da bobl, skuiz gant he zispac'hiou, a « c'helvo, euz he hoil galoun, eel-med he zilvidigez. « Gwelet e vezi neuze ann he greiz evel eun Eal a « beoch hag a wir Frankiz.

« Pobl touellet, anavez pelloc'h da vad gwirion ; « anavez da vestr iaouank. Soll hopkan out-han ; ha « ma na gredez ket d'he vertuiou a grouadur, gou- « lenn digant Mak-Gregor ar c'hoz ; goulenn digant « ar vrezelidi-ma a rofe hirio ho goad evit eur prins « n'ho deuz gwellet nemet eur weach, ha na welint « mui taol-chanz. Ann caredigez koant anezhan, he « ampartiz ho deuz skrapet ho c'halonou.

« Krouadur brudet, kea gant da hent ; kount var « zourn Doue ; mes kount ivez var-n-oud ha var « da wir vignouned.

« Mak-Gregor a varvo iaouen hag euruz, mar klev « lavaret oud digouezet er stad hual miret d'id gant « Doue. »

Neuze ez ejont oll da amhroug ho hostiz iaouank, hag ar prins o kregi a gleiz hag a zeou enn ho daouarn kaled a astennent d'ezhan, a lavaraz d'ezho : « Kenavezho, tud vad, tud kalounek, na hellin mui « birvikenn ankounac'haat Bro-Skos, ar markou a « garantez hoc'h euz roet d'in, ho deuz skrivet he « hano enn douna pleg euz va c'halou, kenvezo ! »

Eunn dervez bennak goude kement-man, ann Duk a Vourdel en em gave var gad-lann Kuiloden, pe er

c'hiz all, var ann dachen vrezel e pebini e kollaz ar prins Edouard er victor hag he gurunen.

Ar prins Edouard, heritour ar Stuerded, en devoa dija goonezet dioù victor gaer, var ar Zaozon ; hag eat e oa zoken e penn he Higlanderiz, beteg Derbi, tregont leo hepken dioue'h Loundrez, pa gollaz emgann Kulleden, ha gant enn emgann-se, he eli esperans ha gwir ar Stuarded. Tra eston ! Dieu victor enz ac're gaera n'ho dea ket gallet harpa na stal taat gwir ar prins kalounek-se, memes e rouantelez Skos he vro, hag enn amgann dizeur, e pehini zoken n'ho devoa ket het emzer he dud d'an em zifenn, a ra d'ezhan koll enn eun taol teir rouantelez hag he gurunen evit bikenn. Petra ea kaoz a gement-se ? He c'houarnour hen diskleriaz da Herri, var ar leac'h memes. Ann taolioù teod hag enn taolioù pluen a reaz muioc'h a zrouk d'ar Stuarded eget ann taolioù kleze. Tud fallakr ha difeiz a laboure pell a oa da zikriel ar wenn roesel-ze e spercjou ar bobl, hag ar bobl toullet, en devoa pridiri ha gozik aenn eu'h anaeut ar prins Edouard evit roue. Gwir ha vaillantiz enn eur prins n'int ket awale'h eta evit sevel enr gurunen gouezet, ret eo eoza d'ezhan ann hent euz ha bell, diskulia fallagriez he eneb eurien, dizlavereut ho geiar, divanega daoulagad ar bobl, ha diskouez d'ezhan e pe du ema he vad gwirion. (Ar pez a zo c'hoant da ober el leorik-ma). Epad ma selle Herri ouc'h ann dachen-vrezel-ze, trist hag envoruz, enr e'hreon baotr divar ar meaz a gennigaz d'ezhan daou voled a oa bet kavet eno doun ebarz ann douar. Ar prins he c'hemeraz gend annoudegez vad,

hag ho miraz bepred evel eur relck kanvouuz euz e emgann Kulloden.

O kuitaat kad-lann Kulloden, ann duk a Vourdel a ziskennaz eur pennadik e kastel Baladrum, maner ann dudchentil Steward. Arre-ma hen digemeraz gand enor ha levenez. Pa 'z eaz kuit, demezell Stewart a gennigaz d'ezhan aur boked great gand bleun-askol, roz, ha lili, ar pez a ziskoueze e karjent gwelout ato unanet ann teir bro skeudennet dre ar bleun-ze, Bro-Skos, Bro-Zaoz, ha Bro-C'hall. C'hoarion a galouo a berz merc'hed iaouank a ioa kement-se hi netra ken ; rak boked ebed ne hell bleuoia e kichen rozen Bro-Zaoz hou-ma a gas gant-hi ato ha bepred, holl domder ann heol, holl c'hliz ann env, hag holl zruzent ann douar.

Hor beachourien a arruaz eur weach enn eun hostaliri hanvet *Tynderum* a ramn-vro Argile. Ann hostaliri a oa pinvidik hervez doare, hag e oe roet d'hon tud eur zal gwarmiset a daoleunou kaer. Kerkent Herri a lammaz da zellet out-ho, da welout hag hi a oa great mad. Ann daolen genta a ziskoueze eun demezell iaouank enn eur prizoun, gant dion itroun euz a bere unan a henvele beza mamm d'ezhi. Ann demezell ho zerviche gand eun aked hag eun deneridigez ar vresa. Eon dro d'ezho ne oa nemet paourentez hag ar boan spered a bare var ho dremmou, nobl kouskoude ha kaer da welout. Ann demezell he-unan ma ouele ket, klask a rea e pep giz disc'hlac'hari ann itrounezed. Herri o vezà aptet mad ann daoleo a lavaraz

gand esmaë : *Va moereh eo !* (1) Ann eil daolen a oa c'hoaz kanvaouusoc'h . diskouez a rea eun nebeud tud, skerhou trikolor gant-ho, ha re all klezeier, kountelli ha pikou enn ho daouarn. Diframma a reant eun den digant he dud beuzet enn ho daelou, evit ha gas d'ar c'hilloton. Ann den-ze leun a galoun hag a sentidigez ouc'h ioul Doue, a zave he zaou lagad var-zu ann env, hag a henvele lavarout : Va Doue, pardounit d'ezho evel ma pardounann va-unan. Ar c'hrouadur a lavaraz kentiz . *va eontr koz eo !* mont a reaz d'ann daolen all, ann deirver. Eun hou-ma e oa eur zal gaer, sklereet ha kinklet evit eur fest, eun den, iaouank c'hoaz a welet var eur gwele a boan ; he dud enn dro d'ezhan a ioa evel strafillet, hag ar goad a rede a houlladou euz eur gouli doun great enn he galoun. Ama ar c'hrouadur en em lekeaz da ouela ; anavezet en devoa maro trist ann Duk a Verri he dad,

Ann dudchentil a oa gand ann Duk a Vourdel oa lezent netra gaer, netra vraz da vont ebiou, hep ober d'ar Prins teurel evez var-n-ezhan ; diskouez a reant d'ezhan er c'hiz-se nann hep ken oberiou ann dud, mes dreist pep tra oberiou Doue, enn eur vro e leac'h omaint ker braz. He gas a rejout eta da welout eul leun vrudet, hanvet leun Asv ; hag ober a rejont zo ken eun dro vale var-n-ezhi. Ar vag a neue goustadik ha didrouz, o lezel var he lerc'h eun antik con-gwenn pehini en em zismantre karkent evit bikenn, evel ar roudou a lezomp var hol lerc'h, o kerzet dre ar vuez-

(1). Mari-Antoinette , Elizabeth hag ar Brinsez inouank, greg, c'hoar ha marc'h ar Roue Loeiz XVI e prisoun ann Templ

man. Ar measlou tro-var-dro al leun a oa braz, mes aioul hag evel maro. Eur gorzennik voged a zave gant poan enn ear ; dont a rea eur eul lojennik baour a welent var lein eur roc'h, evel eur galzenn marr. Ar vag, na petra 'ta ! a dro atrezek eno. Herri o lamm er meaz ann hini kenta, hag a red o raok he dud d'al lojenn. Mont a ra ebarz he-unan, hag o veza ne welo den e tenc er meaz, pa glevaz, enn eur c'hoignik tenval, evel klemmaden enn den klanv, o trei var he wele. *Peleac'h emoc'h eta*, eme ar c'hrouadur, *ha piou oc'h* ? Histor or c'hlanvour oa oc ket hir : Mak-Antir a oa he hano, ha dek vloaz a loa ma edo var or gwele-zo dalc'het gaud ar remm. E kent-se ec'h arruaz ar c'hrek, hag ivez ar beachourien all. Herri a c'houlennaz diouc'h-tu he jale'h digant ann Duk o Zamaz, rak evit enn he hini he-unan ne oa mui nemeur a dra : abarz mont e beach en devoa kaset da beorien Frans, hen hag he c'hoar or pez a arc'hant ho doa gellet da zastum. Epad ma lekea e dourn ar c'hrek euon tri pe bevar fez aonr, e tigouezaz enn il eur menezfad hag a ioa bet e fest ann Highlanderiz ann dervez ma oc bet digemeret ar Prins gant-ho. Hen anaout ar reaz hag e lavaraz da Vak-Antir piou e oa. Ret a oe raktal ellumi ar goulou, rak or c'hlanvour a renkje gwelout a barz mervel, mab hrhan ar Vourhoned. Ar c'hrouadur o dostaaz ouz or gwele, ha Mak-Antir aon daelou enn he zaoulagad a astennaz eun dourn hanter zizec'het gaud ar c'hlenvet : ar c'hrouadur her gwaskaz etre he re, evel pa en divije bet c'hoant da ret lod d'ar c'hlanvour koz euz ar vuez beo-buezek o rede enn he wazied. Digaset a oe eur

podad wiski var al lec'h ; gant ann tas hepmiken a oa eun ti, ann holl a avaz beh eu tro ; ha divar muzellou fresk ha livrin ar c'hrouador ann tas a leaz var re spinac'het ann Highlander keaz dare da vervel. Petra vanke da nunn arvest ker kaer ? eur Walter-skott evit he skriva, hag eun Osian evit he gana !

Nebeud amzer goude ann dro-vale-ze, ann dud roeal a guitanz Holy-Rood, ha Bro-Zaoz. N'ho devoa mui rea fisians e gouarnamant Bro-Zaoz, mignoun ha komper gouarnamant Loeiz Felep, dreist pep tra goude ar paz e devoa great ann Dukez a Verri evit esaat lakaat he map var dron he dud koz. Digemer a rejont eta kennik mad Impalaer ann Aotrich, pehini ho fede da zont enn he stadou. Pa oe klevet e tlie ar Vourboned kollaat ar vro, ann holl a oe glac'haret er gear a Edimbourg. Rak ar Vourboned a oa bet eno ar pez ma oant e Pariz, mad ouz ar beorien ha karantezuz e kenver ann holl. Ar hobi a lavare : « na « welimp mui eta dre hon reiou ar paotrik hleo « melen-ze kel livrin ha ker gae ; he galoun-vad « hag he spered lemm a rea plijadur da gement hini « her gwele, hag *he zonn a wie dija rei evel eur « Bourbon !* » Mistri kear, gaud ar mear eno ho fenn, a leaz d'ann ugent a viz gwengolo da ober ho c'himiad d'a Charles X, hag ar c'homzou mad a leverjont ken dre c'henou ken dre skrid, a achun dre ar gerion-man : « Sir, hor spered hag hor c'halonn « gaud ar gwestlou ar re deuerra ken evid-hoc'h ken « evit ho tad, a zello d'ho heul daoust da heleac'h ez « eot. Eoruz pa dizear, parz mad a gemerimp bepred « ann ho stad. Fisianz hon euz, ha kredi mad a

« reomp e vir ann Aotrou Doue eurusoc'h deisiou d'ar « Prins iaouank-se, e pehini a welomp o tiwan « doareou ba vertusiou deread ouz mab bihan Sant « Loeiz, hag ouz heritour ar wenn rocal-za pehini a « bign da bevarzek kant vloaz. »

Charles X a oe tenerreet holl o welout ar stad a rea ann dud vad-se anezhan. Mes he zrid-kafoun a oe brasoc'h e'hoaz, pa gavaz var he hent, en eur vont er meaz euz ar c'hastel, holl vour'chisien Edimbourg, braz ha bihan, paour ha pinvidik, hag eun niver braz a dud a ziaveaz, deuet eno euz a ugent leo tro-vardro, da welout eur weach c'hoaz ann dud rocal a Frans, ha da gimiada out-ho. E porz Leith, e pehini en em lestraz Charles X, ann Duk a Angoulem hag ann Duk a Vourdel, ann ingroez a oe soñezuz Ha pa zistagaz euz ann aot ar vag pehini ho douge d'al lestr braz hanvet *United kingdom*, kant mil mouez var eun dro a gasaz d'ann env ar c'hri hag ar beden galounekma : *God sav the king ! Doue savetait ar Roue !* Ret e oe da Charles X beza gopreet al lestr-se divar he goust he-unan. Rak ne gleva respont ebed digant gouarnamant Bro-Zaoz digant pehini en devoa gouleunet eul lestr evit mont d'ann Allamagn. Pa arruaz lestr ar c'houarnamant e porz Leith, ar Brinsed ho devoa dija treuzet ar mor. Evel-se trenkajen gouarnamant Bro-Zaoz e kenver ar Vourboned euz ar brank hanan en em ziskoueze beteg ar fin. Gant ienien e oant bet digemeret e Welmout e 1830, ha gant ienien int ambrouget euz a borz Leith e 1832.

VIII.

MARI-KAROLIN

PE ANN DUKEZ A VERRI ER VANDEA.

Epad ann daou vloaz ma eo bet ar Vourboned é Bro-Zaoz, a veac'h hon euz klevet eur weach bennak komz eus ann Dukez a Verri. E pelcac'h edo eta mamm ann Duk a Vourdel epad ann amzer-ze? E Londres, enn Itali, é Marsailla, enn Naoned. Mamm Herri é ioa mamm he rouanez adaleg ar penn beteg ann troad, ha ne geve ket gant-hi a oa dleet d'ezhi lezel kuruneñ he mab var ann douar, hep esaat he assevel dre gaer pe dre hek. Histor burzuduz he foaniou ne vezo ket lekeat ema; re vraz e ve al leor.

IX.

AR VOURBONED ER GEAR A BRAG.

Epad ma kemeret ann Dukez e Verri e Naoned 1832, he bugale geiz Herri ha Loeiza, a zigouezo eus a vro Skos e stadou ho eontr koz, ann Impalaer a Aotrich. Herri a zeuaz gand he dad koz Charles X, pehini na gwitee morse ar c'hrouadur ; ha Loeiza a erruaz dre eunn hent all gand ha moereb, ann Dukez a Angoulem. Prinsed ha rouaned ann Allamagn, dre stadou pere e tremenaz ar Vourboned, a reaz d'ezho ann digemer ann tomma hag ann enoruza a oa enn ho galloud. Rak hel lavarout a renker ato, ar Vourboned hena e zo bet hag a zo bepred kemeret evit ann ti roeal ann huella a zo er bed. Impalaer ann Aotrich en em hastaz da rei da Charles X eur palez deread out-han, palez Hradschin er gear e Brag Prag, gwe- chall kear-benn ronanteiez Bohem a zo 240 leo diouc'h Paris, kalz traou kaer a ve da lavarout war ar gear goz-se ; na gomzinn nemed euz a zaou. Eur pont e zo eno hag a zo eur burzud da welout. Dougel eo var c'houezek holz ha trenzi a ra eunn doare-ze ar ster-vraz Moldao, ledan a zeitek kant troatad. Divar ar pont-se eo e oe taolet Sant Iann Nepomucen e barz ar ster dre urz ann Impalaer Wenceslas. Hema a felle d'ezhan en divije ar belek santel-ze diskleriet d'ezhan eunn dra bennak enz a goveion ann Impalaerez ; ar belek a rouzaz a grenn oher eunn dra ken disleal ha ken difennet gand ar religion, hag a roaz he vuez da ziella he greden ha sekret ar goveion. Eunn daolan marbr a verk ol leach ma pouezaz troad ar zant abarz

beza taolet er ster, hag ann holl e ra sin ar groaz pa dremenont ar mean marbr-se. A bep tu d'ar pont ez euz diou renkad skeudennou sent. Da genta ur c'halvar kaer meurbed, hag enn dro d'ezhan, barou pe bochadou Elez hag Arc'helez; goude-ze hed-ha-hed d'ar pont diou renk eskep ha leaned, pere a astenn ho daouarn var ann dremenidi, evel evit ho benniga hag ho difenn ouc'h buanegez Doue, var eul leac'h e pehini ez euz bet great eun torfed ker braz.

Daou dour koz a ziskouezeur ivez e Prag, hag a zo brudet dre ar vro : Daleborka pe enn tour gwenn, Mitrnike pe enn tour du. Ann tour gwenn a oa prizoun enn dud a huel stad, ann tour du a oa hini ar bobkeaz. Ann den paour e lea enn he-me a leze pep esperanz var ann treujou : laosket e vije da vervel eno gand ann naon. Unan koulskoude a zeuaz heo er meaz enz ar bez beuzuz-se. *N'euz netra dihalluz d'ar garantez*, eme leor ann *imitasion* ; grek ar prizounier paour-ze her c'hare dreist kement tra a ioa, hag he c'harantez a roaz d'ezhi spered bag ijin, ober a reaz anezhi eur zaëzerez euz ar re genta. Var brizoun ha fried e oa eul lomberik striz hag huel meurbed. Ar prizonnier a lekea bemnoz he gleuzeur var elum e diabarz al lomber ; hag ar c'hrek a ijignaz kas hoed d'ezhan dre eno. Ar hoed a vije staget ouc'h hirou saezer, hag ann tennou bir a vije great ken kalounek he ken eeun, ma ie peb bir ebarz al lomber. Ar c'hrek souezuz-se a vagaz he fried epad daou viz enn doareze. Dizoloet a oe he zro izignnz, hag e oe great trugarez d'he fried. Ar pez a gas ar maro d'enn dud all e gasaz d'ezhan ar vuez.

Da viz gwengolo 1833, tost da eur bloaz goude ma oe deuet ar Vourboned da choum da Brag, pales Hradschin, peurvuiz ken sioul ha ken didronz, en em gavaz karget a fransizien, ha laoueneet gand ann niver braz a dudchentil iaouank, deuet da zaludi mab bihan Loeiz XIV ann devez ma'z aje enn ho drizek vloaz. Hervez lezennou koz ar rouantelez, Roue Bro-C'hall a gunta he vugaleach d'a drizek vloaz, a ia e meuz a c'houard, hag a gemer he-noan or stur enn he c'houarnamant. Ar rocalisted a vennaz eta e tlie rouantelez Frans bido ann devez-se evel pa vije bet Henri var ann tron, hag en em glevjont do vont iric'hant leo diouc'h ho hro, da ohar gwazounaez d'ezhan.

Ar c'houarnamant a strivaz he walc'h evit mirout na rajent ar veach-se pehini a raje kement o drouz dre ann Europa; hogen avel ne os eno natra enep al lezennou, na hellaz ket mirout a grenn out-ho. Ar rocalisted, o veza bet ann tu goll er Vandea, a zalc'he da ober ar veach-se, evit na vije ket lavaret ho devoa kollet kaloun e cant eat da netra, hag ho doa great dilez euz ar Vourboned. Ann enor hag ar garantez ho c'hasaz eta da gavout ho frinsed. Ec'hiz na helle ket ann holl ober ar veach, ann hent o veza hir hag ano dispignou re vraz, e oe hanvet e meur a leac'h kannaded da vont ken enn ho hano ken e hano ar gear pe ar c'harter. Evelse pep provins, pep departamant, pep kear vraz e devoe he c'hannaded ebarz ar stroll kuer-ze euz a dud iaouank ar vro.

Ar c'houarnamant a roaz urz da harzel ar beachourien ken e Frans ken er broiou a ziavenz; mes ar re-man, paotred skany hag iskuit, en em denne

égiz mo karent o dro daouarn ar *polis* E gwirionez ne oa nemet tud ar reiz pe ar *polis* a gement a glaske eneb out-ho, ano dud all, dreist pep tra er meaz e Frans, ho digemere gand joa hag ho zikoure dre holl da dremen ho hent. Ho laouankiz, ho dereadegez, ho c'haloumez, hano ar c'hrouadur e ient da welout, a rea plijadur d'ann holl, hag e pep leac'h e vije great lid d'ezho. Pet gweach n'ho deuz-hi ket gwelet hostizez ann hostaliriou e peleac'h e tiskennent, o lavarout d'he merc'hed koant, merc'hedigou dous, daoulagad c'hlaz ha hleo melen d'ezho, digas prim var ano doucher wenn, eur voutaillad gwin mad, hag ar hastezen fresk, evit ober fest d'ann dremenourien, hag eva da iec'hed ar Roue trizek vloaz. E Prag evel enn hent, tud chentil bepred, e taic hent huel ato enor ha brud-vad ar Fransizien.

Diez a ve lavarout esmaë ha doujanz ann dud iaouank-se pa dosteent ouz ar Roue koz Charles X, enorusoc'h eget biskoaz e kreiz e walleuriou, pa ieent da zaludi ann Dukez a Angoulem, pehini ho digemere evel eur zantez kurunet e spern hag a vertusiou. Pa zeuent eus a gichen Charles X hag ano Dukez, ho c'haloun a vije dam-drist ha pridiriuz, evel pa vezeur bet o sellout ouz eur palez braz ha hrudet ha diskaret gand ann amzer ; mes gwelout a reent ker kent ann Demezell Loeiza, ha gand ar gwel anezhi e tigore ar galoun d'ar vuez ha d'ano esperanz. Hag e gwirionez ar Brinsezik iaouank, evel ma he galvent, a oa ker mad ha kel laouen ; he spered hag he c'haloun a oa ken digor, he c'homzou ken dous ha ken fur ; he fevarzek vloaz ker skaduz ha ker flour !

Eoz he c'hoster, Loeiza na onkounec'hoe netra evit plijout d'or beachourien c'hall. Da unan e kemmgaz lod eus he meren vihan, o vesa he welet epad ann deiz ebarz ar palez, o c'hortoz he dro da veza digemeret gand ar Roue ; evit choom gand ar re-ma da gaozeal euz rouantelez Frans, e leze he zro hale da ober ; evit saludi ha digemerout e re-hont, e taic'he he c'harrous a zao, e halli vraz ann ovalennou, hag azezet eno var eur skaon glazadur, e kleve kelou euz a Baris, euz or Vendea hag euz a Vreiz.

Kement e goanteri hag e vadelez a vrumene ann dudchentil ieonank dre me tigouezent ; evel-se enn ho frejou hag enn ho strollou, ne oa ken knoz gant-ho nemet eus er brinsez vihan. « Ha gouzout a rit-hu, « eme unan anezho d'ar re all, petra zo c'hoarvezet « nevez-so gand rouanezik hor c'haloun ! N'oun pe « zeiz, enn he baleaden mintin, en em gavaz gand « eunn toullad tud divar er meaz dastumet enn dro « da eur c'hravaz. — Petra 'zo eme ann Demezell ? « Eur c'hrek goz hag enorus, kantvederez ar c'har- « ter, e deuz torret he gar. — Evel-se e komz ar re « o zo enn dro d'ezhi, hag er memez amzer e fiwis- « kont ho zokoo, hag en em dennont var ho c'hiz, « evit lezel Eal ann nevez amzer da dostaat ouz ar « c'hrek vor beun pehini e oe tremenet pevar goanv « ha kant. Loeiza en em stou evel eur bodik roz « etrezek tal ann hini glanv, a lavar d'ezhi eur gomz « vad ha frealzuz, hag a nij d'ar palez, skanv evel « eur wenanen, da glask medesin ar Roue. — Aotron « Bougoo, aotron Bougon, hastit buhan, diredit, « ezomm a zo ac'hanhoc'h, vad a zo da ober ama ! —

« Ann aotrou Bougon a zired ; ha Loeiza a red ivez;
« mes da beleac'h ? Ne ket awalc'h kaout medesin,
« ret eo c'hoaz ober eur gwele d'ann hini c'houllet.
« Loeiza a bign enn he c'hambr, a gemer lie matalasen,
« hag a c'halv he breur d'he sikour. Arruout a reout
« ho daou var al leac'h, eur penn gant ho beac'h ha
« gant ar blijadur, ha Charles X pehini a wel euz
« he brenestr ar freuz hag ann tregas-se, a c'houlenn
« enn eur vousc'hoarzin petra zo c'hoaz a nevez e
« penn he vugale vihan. Klevout a ra ar pez ho deue
« great, ha dion zaelaouen a red var he ziouchod.
« Daelou dous, he gwestl da barea c'hwervderion he
« zivroidigez. Trugarekaat a ra Doue, e gweled he
« gloun, o welout e choum vertusiou Sant Loeiz
« startoc'h e kalounou he vugale eget na choum ar
« gurunen var ho fenn. Benniga a ra neuze Herri
« ha Loeiza, enn eur drei he zaoulagad var zu
« Frans »

Chetu ar c'haosiou a vije gand ar Fransizien iaouank enn ho nosvesiou dirak tan-flamm eur *ponch* Jouuz. Goude ar c'hoar e teue ar breur; ha pep hini a lavare he c'her var-n-ezhan Ne gar ket al likaouerien, eme unan, amprouet mad am euz kement-se. Ano enor am boe da ober eur barti billard gant-han, ann devez all, eun taol fall a riz a zevri, evit rei d'ezhan enn tu da c'hounit. Herri her gwelez, ha kerkent e chanas ar barti ; « oe c'hoariann ket eme-z-han gant « likaouerien. » N'euz ket pell, eme eunn all, Herri, o welout eur rejimant housarded o vont ebiou, enn eur gas d'ar vered ar prins gouarnour a Vohem, a lavare gant herder : « Setlit 'ta ouz ho gwisk-reji-

« mant, nag henvel ef-hen ouz hini hoosarded « Frans ! Ma vijent bet Fransizien, em bije lammet « er meaz dre ar prenest evit arruout buhanoc'h « gant-ho ! »

Beachourian nevez e zigoueze e Prag, ha tostaat a ren ann nao var-n-ugent a viz gwengolo, deiz merket evit ober al lez d'ar Roue raouank. mes chetu enn eun taol a vrud o sevel penaoz ann Dukez a Verri a oa kouezet klanv var ann hent, o tont he-unan da Brag ; ha penaoz e oa Charles X o vont enn hent gant ann Duk a Vourdel hag he c'hoar, evit mont var arbenn ann Dukez. Ann nevezenti-ze a lekeaz trouz ha keflusk etouez ar Fransizien. Var ho meno, ne oa na tu na taill da beilaat ann Duk a Vourdel diout-ho var ar c'houls-se. Meur a genbrezek a oe etre ar Brinsed hag ann dudchentil, hag ann traou a oe hep dale lekeat var ho zu. Ann Dukez a Angoulem az aje hepred var arbenn ann Dukez a Verri, ha na gasje gant-in nemet ann Demezell Loeiza ; Herri ha Charles X e c'hortoje eun devez bennak d'en em lakaat enn hent ; hag ar Fransizien en em strolje d'ar zeiz var-n-ugent diouc'h ar mintin evit ober ho c'hefridi.

D'ar zeiz var-n-ugent eta e viz gwengolo, 1833, kerkent hag eiz heur diouc'h ar heuré, er c'hirri a ruille hep distag ebed var valli vraz ann avalennou pehini e gas anz a Brag da gastel Buschtirhad. Da eunnek heur en em gave a Buschtirhad meur a gant beachour ha beachourez, deuet di euz a bevar c'horn rouantelez Frans.

Da gresteiz, ann aotrou Damas, gouarnour ann Duk a Vourdel, e reaz lavarout d'ar Fransizien, en em zastumet e ti ann aotrou Lavillat, e oa ar prins o vont d'ho digemerout. Mont a reaz he-unan var ho arbenn, hag hen eo ho digasaz dirak he skolaer roeal. Ar Prins e loa enn he zao ; eur zae voulouz c'hlaz a ziskenne beteg he zeoulin ; eur c'houzougen dantellezet, pe eur c'holier roufennet evel ma touge Herri Pevar, a oa enn dro d'he c'houzoug, hag he benn, ploum var he ziskoaz a oa kaer ha dudiuz da welout. Ar re ho devoa he welet e Holy-Rood, ker c'have kresket, krevcet, ha kaereet ; ar re n'ho devoa ket he welet abaoue Rambouillet ha Cherbourg, ho devoe beac'h oc'h be ennaout, kement a nerz hag a flourder en deyoa kemeret dindan ann temps-amzer fresk ha iac'huz euz e vro Skos. Eun tal huel ha splann meurbed, eus fri dija eun tammik kamm, eun taol lagad dous ha lemm, eun ton mouez freaz ha kré, chetu petra a gave ann holl da welout enn-han ha da veuli. Ann esmaë a bare var dremmou ann holl, hag anat a oa e kemere Herri he lod anezhi. He ziouchod hag he dal o rusia, he zaoulagad o virvi, a ziskoueze owalc'h e kerze ar goad huannoc'h enn he wazïad, hag e lamme he galoun stankoc'h. Neuze ar Fransizien o tostaat a reaz enn hanter kalc'h enn dro d'ar prins, ann holl a davaz, hag ann aotrou Edouard Wals, karget da zongen ar gomz, a gomzaz evel-henn :

« Gallaoued feal d'hor rouaned hervez ar goad, « hag ho kenvroiz iaouank, e teuomp hirio pa'z oc'h « deut enn oad, d'en em westli d'e-hoc'h korf hag « ene, ha da ober d'e-hoc'h hor gwazouniez. »

« Plijet gan-e-hoc'h digemerout hor gwestlou, « hervélep int enn holl d'ann holl onz ar re a reomp « bemdez evit Bro-C'hall. E kement tra a hell rei « d'ezhi frankiz hag eur-vad, ar vro ha c'houi, « n'hellit morse beza dispartiet. Galvet evel ma « 'z oc'h d'he digas enn dro d'ar renk huel tonket « d'ezhi, ha sur d'en em gievout ato gant-hi, c'houi « vezo evit-hi ar pez ma eo bet unan euz hoc'h Huel- « Dadou, c'houi vezo evit-hi, evel ma hoc'h euz hel « lavaret, eun eil Hemi Pevar. »

Ar Prins iouenk a respontaz :

« Labourat a rann, dre ma hellann, da zont a rei « d'ar garg huel da behini oun galvet dre va goad, « hag euz a behini hoc'h euz lekeat hirio ann dlea- « dou kenta durak va daoulagad. Hou-nez eo, a gaf « d'in, ann daill wella da ziskoues d'e-hoc'h va « anaoudegez vad evit ar pez hoc'h euz great em « c'henver ama. Na vezinn euruz nemet pa en em « gavinn e ta da labourat var eun dro gan-e-hoc'h, da « rei d'am bro ha d'hoc'h hini pep Frankiz ha pep « eurusted. »

« Va spered ha va c'halonn a zo bepred e Frans. « Mar studiann, eo evit ma vezin estimet gant-hi. « Mar fell d'in heza mad, vaillant, larg e pep giz, eo « evit beza karet gant-hi. Sonjal enn-hi eo va diverr- « amzer, va fijadur, va eurusted. Eur gomz a zo « bepred dirag va daoulagad hag am diouallo diouc'h « meur e fazi : *Frans her gouezo !* »

« Kredit mad, Aotrounez, e ouzoun petra dall ar « pez hoc'h euz great, ha petra a joum kuzet dindan

« ho kefridi. Joaue e tole'hiun hoe'h benoiou gan-
« en, ha joausoe'h e tiskouezian d'e-hoc'h eun devez
« n'am hezo ankounac'heat hini anezho. »

Kerkent ha ma tavaz ar Prins, ar griaden a levenez : Bevet Henri ! e zilammaz euz e c'henou eun holl, ken a grenaz kastel Buschtirhad enn he bevar c'horn. Neuze ar re ho devoa eun dra bennak da rei d'ar Prins evel envor euz he vro, a dostaaz ann eil gouda egile d'ho lakaat etre he zaouarn. Ann aotrou Philibaukourt a roaz d'ezhan eur vedalen aour, skoet a zevri evit derc'hel koun euz ar gouel a reent ; ann aotrou ar beskont a Nujent e stagaz d'ezhan, enn hano roealisted Paris, eur re gentrou enn aour ingrafet var-n-ezho ar gerlou-ma . *Frans, araok ! araok !* Ar beskont Edouard Wals a gennigaz enn hano roealisted arrondisamant Diapp, aur skeuden gaer a Herri Pevar, great gant ohfant, ha sulïy e harz treid a Roue he vignoun. Ann aotrou Demey a gennigaz eur c'hleze aour hag eur blumachau wenn. Goude-ze e teuaz kals prezanchou all euz a berz meur a ger vraz euz ar rouantelez. Pa oe achu al fid, ar Prins en em gollaa e mesk ar Fransizien, hag he gomzou eaz ha deread e rea pliadur d'ann holl ; mar greaz mnioc'h a stad euz eur re bennak, e oa euz ann eiz vandean pere ho devoa risklet ho buez ka kollet ho frankiz, o vrezelebaat enn tu gand ha vamm.

Epad ma oa ar prins iaouenk ken euruz ha kel laouen e touez ann dadchentil c'hall, e teuaz eur c'hannad de levarout d'ezhan e oa erru ann aotrou Chateaubriand. « Aotrounez, eme Herri kerkent « d'ar Fransizien, chetu errn d'em gweiout unan hag « a garit holl, eur mignoun d'am mamm, gwall na « vezet gan-e-hoc'h ho kuitafenn evit mont d'he « zigemerout. » O lavaret-se, ar c'hrouadur roeal skanv hag iskuit a lommaz d'ann dias gand ann delez, hag a redaz gand holl herder he oad var arbenn ar skrivagnoer braz. Ar Fransizien a oa neuze e sell vraz ar c'hastel a welaz, eno eun arvest kaer d'ar speied ha tomm d'er galoun, eun aotrou Chateaubriant o stout he benn, kel leun e venosiou kaer, var eun tal a grouadur ken dous ha kel laouen. Herri a chnumaa eur pennadik gand ann aotrou Chateaubriand, ha gand ar Briuses Beaufremont mignounez vraz he vamm. Ar Fransizien all a ina skigoet a vochadou var veli vraz ar mauer ; komz a reant entre-z-ho gand beoder euz ar pez ho doa gwelet, euz ar Prios iaouenk pehini a hije kement d'ezho, pa her gweljont o pigne var varc'h, hag o tremen e hnou d'ezho evit mont var arbenn he vamm. Eur *Bevet* hir, deuet euz a c'henou ann holl Fransizien, he zaludaz, hag hen a respontaz en eur zevel he dok ! *Bevet ar Frans* ! He genavezo a oa kement-se. — Eur minut hennak var lerc'h ar c'hirri a ruille adarre var hent Prag, ha kastel Buschtirhad en em gavaz enn eun tool ken didrouz ha ken tavedek ha biskoaz.

Eur skrivagnour keleier, ann aotrou De Jonoud, belek hag bet kannad Toulouz e kambr ar gannaded,

o veza lakeat enn he c'hazetten ann danevel euz a teach ar Franszien e Prag, ar c'houarnamant e harzaz ar *c'hazetten a-Frans*, hag a gasaz ann Aotrou De Jenoud dirag ar breujou braz. He damall a oa : *Beza nac'het dre gement-se he wir ouz Roue ar Franszien, ha douget ann dud da derri ar vamm-lezen.* Ar breujou braz na weljont ket e hement-se ar pez a felle d'ar c'houarnamant de welout, hag ann Aotrou De Jenoud a oe akuitet.

Ann Aotrou De Jenoud a lavare evit en em zifenn, penaoz diskleria he vennoz var ar fesoun da c'houarn ar vro evit ar gwella, ne oa ket eun dra noazuz e ti ebed. Enn eur vont da Brag, ar Fransizien n'ho devoa tamallet den, n'ho devoa great nemet diskouez ar venoz da behini e taic'h kals a dud, hag a zo : *Kaout ar Roue dre c'hoad* Ma ho divije ar Fransizien lavaret, ec'h helle Herri V, eat enn he bevarzek vloaz, kemer ministred, sevel eur c'houarnamant, difenn paen ar gwirion da zen nemet d'ezhan, difenn dougeo enn armou nemet var he urz, neuze e vije gallet lavarout e oant eat enep ar vamm-lezen Hogen na rejont netra enn doare-ze. Diskleria a rejont hep ken, penaoz, Charles X hag ann Duk a Angoulem o veza great dilez euz ho c'hurunen e Rambouillet, hag ann dilez-ze o veza bet skrivet hervez ar gwir var diellou ar rouantelez. Herri Duk a Vourdel a oa *Roue hervez ar goad* ; hag e vije d'ezhan ar gurunen e ken kaz ma teuje ar vro da c'houlenn ar Vourhoned hena gant ar chenchamanchou great er vamm-lezen e 1830. Rak var ho meno, rouantelez Frans na helI padout nag ober brud nemet dinezet e ve var ann daou bost-ma :

Ar Roue dre c'hoad; ar gwirion dre gonnod.

Goude ann aotrou De Jenoud, ann aotrou Janvier, ha alvokad, a lavaraz ivez traou euz ar re gaera. He gomzou a zo da veza pouezet, ha sulvuioc'h dre'n abek ma oa liberal he-unan, hag unan euz a benaou braz ar c'houarnamant nevez.

« Ar rouaned kouezet divar ho zron, eme-z-han, a zo traou sakr evid eur rum dud a zo, tomm a galoun evel ma oa gwechall hor marc'heien. Diez braz eo dreist pep tra, d'ann dud kalounek-se choum klouar ha digar e kenver eur c'hrouadur koant, mad, eeun e spered, kollet gant-han he dad abarz genel, ha koset kuit euz he vro da zek vloaz. Krouadur roesl, eme ann alvokad, n'ouann ket euz ar re ho deuz daoulinet enn dro d'as kavel, evel enn dro da eun aoter; nag euz ar re ho deuz goulennet, evel eun aluzen, eur gomz euz da gomzouigou kenta, eur vignounach euz da vignounachou e vugel; n'ounn ket euz a re a goueze d'ann douar dirak da vouse'harsin a levereur ken dudiuz, dirak ta daol lagad a levereur kel lugernuz. N'ouzonn ket petra eo en em westla da eun den a gorf hag a spered evel ma rea gwechall marc'heien va bro; n'ouzonn ket petra eo ober gwazouniez da ann den, ha koulskoude e kavann evid-oud em c'haloun teneredigez ha doujanz. Rak, kaer a zo lavaret, var da benn ez euz eul lezenn-gouarnemant hag a zo bet meur a gant vloaz lezenn garet ar Fransizien; dre-z-hi eo deut va bro ar vro-veur. Al lezenn-ze e deuz ta lekeat e nivor ann dud misterluz-se galvet gant Doue da zont a-naok pa lavaro. Muzellou ann

den a hell nac'h kement-se, he gaiaun n'her grai bikenn. — Den na oar petra e'hoarvezo enn amzer da zont; den na oar petra a vir Doua d'ar n'hrouadur harluet e Buschtirhad, ha chetu perag e tlougan pep hini he donkadarez gant komzou keu disheuvel. Epad ma tlougan eur runam d'exhan buez baleand haritour ar Stuarded, pe maro melkonlaz mab Napoleon, eur runam all, leun a fisians dre fora fealded, a red d'ha gavont, d'aun deiz ma kuita he vugaleach, hag a lavar d'exhan: — Iferri, ta zaludi e reomp hor Roue; eua a Frans e teuomp as pez fisians enn-hi, rak fisians e deuz enn-oud. Herri, ren a ri var-n-omp evel ma ho deuz ta dadau renet var hon tadou; hogen gortoz eur peunad e'hoaz, kentoc'h eget digas gan-ez ar brezel-bro; ar brezel-bro gand he gounnar hag he wastadur; kentoc'h dreist pep tra eget distrei davedomp gant zoudarded diavesidi. Gortoz eur peunad e'hoaz; ana amzer na vank ket d'id; en em gemer lak da poan evit bean eun deiz par d'az amzer ha par d'az vro. En em gemer da zestum var da benn galloud ha vertusiou da dud koz, hep ho heulia enn ho faziou, hag e kendalc'hi enn hon touez ar renadar reeal, nevezet evel eun all, hag ar revolusion he-unan a gouezo d'aun daoulin dirak da vir a vab hena hor rouaned. a

Er giz-se, eur proses great evit dua ha tamallout ar Fransizien a os bet e Prag, ne reaz nemet lakaat kaozeal anezho e mad, dre bevar c'horn ar 'rouantelez. Anu holl a glevaz komzou kaer ana zotrou Jauvier, liberal he-unan, hag a welaz pensoz aun doudchentil iaouank-se a os ost da Brag nann da ober

eur revolusion, mes da ziskleria he da zerc'hel huel ato ar venoz-ma karet gand ar Fransizien ;

HOUE DRE C'HOAR
HA GWISKOU DRE GANNAD !

Charles X hag ann Duk a Vourdel ou zalejont het d'en em gavout e Lioben e peleac'h e oa choumet klanv ann Dukez a Verry. Ar blijsdur e devoe ann Dukez o welout he bugale ken ampart ha kel laouen, ar stad e reaz anezhi ar Roue hoz, ann Duk hag ann Dukez a Angoulem ha kals a Fransizien deuet gant-ho d'hegwelout, he digasaz iac'h enn eun taol. Ar vugale ou ziskrogent mui dioue'h he daouzorn, he na chanent da boket d'ezho, evel pa ho divije bet c'hoant d'he dic'haoui eux ann holl boaniou e devoa gouzanvet. Mari-Karolin, e welout kemend a garantiez enn he bugale, kemend a vadelez eux a berz he zud, a lavare, ann daelou enn he daoulagad : « Pell a ea ne oann « ket bet ken euruz eun eur memes devez ! »

Distro da Brag, ann dud roesa gemeraz a darre ho buez peoc'huz ha didrouz, hag ann Duk a Vourdel en em roaz gand mui a herr d'he studiou ha d'he labourou pemdesiek.

Ann Duk a Vourdel eu devoa bet digant Doue ar pez a c'houlenne gwechal ann dud fur digant ann env, *eur spered iac'h enn eur c'horf iac'hus* ; ha gwelet hou eux penaoz eo bet lekeat da dallout ann donezonou kaer-ze eu devoa bet digant he grouer. Netra ou rankaz d'he zeskadurez : mistri dioue'h an dibab,

leac'hiou distro, amzer difrouz, baleadennou e toues hurzudou ar bed, kentelliou roet ha lavarat dirak ann holl, dirak kement den a ie da welout ar Vourboned enn ho hartu, netra ne vankaz, nann zo ken kentel ar gwall-eur.

Pa oe deuet Herri enn oad da ober he studiou braz, ken var draou ar bed-ma, ken var draou ar bed all, ar Roue Charles X e c'halvaz e kichen he vab bihan ann aotrou Frayssinous, eskop santel ha den gwisiek, het ministr ar c'hredennou ennhor rouantelez. Charles X a lavare d'ezhan enn he lizer : « Nekat eur bedon « hep ken a rann d'e-hoc'h, eur gourc'hemen eo, ha « kredi a rann na zizentot ket ouz ho Roue. » Dirak eur garg ken huel, ann aotrou Frayssinous a varc'hataz. Deskaderez eur Roue da zont e zo eun dra hag a bouez var goustianz eun den a zoujanz Doue. Ann eskop mad a ieaz eta dioc'h-tu da Baris, da gemeroud kuzul digant he vignouned, ha digant ann dud a iliz a ve wisieka. Holl e leverjont d'ezhan e oa ret mont. Neuze e klaskaz e touez he wella mignouned enn den gwestl é pep tra d'he zikour, hag e choazaz ann aotrou 'n abad Trebuquet, bet pell amzer mestr kelenner er skolachou brasa, ha bouzet da genteliz ar iaouankiziou er skianchou huella. « Ann aotrou Trebuquat, « eme ann eskop braz, a zesko d'ar Prins traou ar « bed-ma, ha me a zesko d'ezhan traou ar bed all. »

Ann eskop santal a lavare bemdez d'he ziskibl iaouank : « Nekel ret e vec'h Roue, Doue eo « r raio « kement-se, hogen ar pez a zo ret, eo, mar n'emoc'h « ket var ann troe, e lavaro pep unan, « galoun hag « a c'henou, oc'h dellezek da bigna var-n-ezhan. »

Enn eul lizer d'ann Dukez a Yevri, ann aotrou Frayssinous a lavare c'hoas : « Kredomp gant fisians a « talc'ho ar Prins da veza ar pez a lavar beza, beza « ez euz eon he galoun hag enn he spered peadra da « ober eun den honest, eur c'hristen mad, eur Roue « braz. » Da ober enn tri den-ze euz he skolaer eo e ponnie nor-deiz ar mestr mad ha meurbed enoruz.

Ar c'henta tra a reaz ann aotrou Frayssinous oc'h arruout e Prag a oe goulenn na vije paeet netra d'ezhan. « Enn dever, eme-z-han, eo e teuann da ober « ama, ha nann eur garg da dallout d'in enor hag « arc'hant. » Enn eun amzer a grinder, evel ma 'z eo bon hini, enn aur vro e pehini ne rear mui netra ueuet dre ann aour hag ann arc'hant, ha ne ket aun dudi klevout eur Roue koz didronet o c'hourc'hemen da unan euz he zujedi dout d'ha gavout euz a du c'hant leo, hag o welout ar zervicher mad o senti raktal.

Ar zervicher-se a zo eskop, daoubleget dindan ann oad hag ar c'hlenved ; n'euz fors, ne c'houlenn ket pe geid a zo da vont di, pe seurt temps amzer a zo dre eno, ne c'houlenn nemet eun dra, ha par ef-hen da zougeo ar garg a genniger d'ezhan. Kerkent ha ma lavar he vignooned eo ret mont, e kuita he vro, ha dud, hag he ehan, evit ober bolontez ha Zoue hag he Roue. Hag erre ann he bost, na c'houlenn nemet eur c'hras, ar c'hras na vezo paeet netra d'ezhan ! Chetu aze vertusion Fransizien, chetu aze Bro-C'hall enn he huelded, enn he largentez, glan ha distag euz pep geunit. Perak eo ret mont d'he c'hlask d'ann harlp, ha tri c'hant leo diouz-omp ?

Ano dud rocal a felle d'ezhn e vije bet bepred eun den e vrezel e kichen ann Duk a Vourdel, evit kas da benn he zeskadurez a vrezellour. Kalz a offisourien euz a re vrudeta e em gavaz eta eharz ar garg-se epad ar pemp hloaz ma choumaz ann antrou Frayssinous gand ar Prins.

E touez ann dud a vrezel e zo bet gand ano Duk a Vourdel enn he vugaleach hag enn he iaonankiz eo red henvel c'hoaz ann eotron La Villat, bet grennadour er c'hward rocal dindan Loeiz XVIII ha Charles X. Ann Duk e Vourdel en em roaz ahred de garout ann aotron La Villat ; eun offisour frank ha leal a oa he-man, hag a lavare ar wirionez d'ar Prins hep kemer manegou. Ar vignounach ken ahred ha ker paduz en devoe ar Prins evit-han a ra enor eta d'ann eil he d'egile. Eun dra e c'hoarvezaz gant ann aotrou La Villat, hag a zo da lavarout, rak rei e re da c'houzout petra oa mignoun hraz ann Duk a Vourdel. La Villat a oa gwenn-kann he vleo ; hogen neket ann oad en devoa ho great evel-ze, eun nozvez hep keo e reaz d'ezhan ar herrukeu wenn-ze, ha n'en devoa nemet c'houezek vloaz. Edoat neuze e kreiz ten ar revolusion, e 1793 ; ha tad ann aotrou iaouank La Villat a oe koundaoudet d'ar maro. Hema e reaz ann holl draou evit savetei he dad Dre forz aonr ec'h hellaz mont beteg enn-han enn he hrizoun, hag eno e strivaz hag e c'hourennaz out-han eur pennad mad, evit he lakaat da gemerout he zillad-hen, he da dec'het kuit, hag hen a choumje eno he leac'h. Trec'het dre bedennou ha dre zaelou ar mab, ann tad a gonsantaz var ar fe, hag a dec'haz kuit. Kredi a rea ne vije ket

bet er revolusionnerien kris awalc'h evit lakaat d'ar mero eur c'hroudur ker med ha ker kaiounek. Ar pez a zonjas a c'hoarvezas ar wech-ma da vihana. Ar varnouriens a c'hortoas eun deves hennak da c'hoazout petra da ober ous La Villet leounnk, hag opad ann amzer-se e kouezas ar mac'her Robespierr. Ar prisounion a oe digoret, ha La Villat a oe renket d'he gerent. Mes ann enkrez vras e voaskas ver ha galoun, er boan a lekeas ver ha spered epad ann nosvez-se, ma renkas gouzoun ouc'h he dad evit ober d'eshan mout kuit hag he lazel he-unan enn eur prisoun kolet hag e hars treid er c'hiliotin, a sigasas he vioc gwennkenn enn eunn nosvez. — Eunn den hag en doa greet eun dra ken koer onn he leounnkis e oa med, a gredenn, de veza mignoun brax eur Bourbon.

Gant misiri ker med ha tud ken vertuous oann dre d'ozhon, ann Duk a Vourdel ne holle beza nemat ar pez ma 'z eo, eur galoun vad e zen, hag eur Prins kaiounek. Nebout emaer goude ma oc aclin gant-hon he studi, o veza euno dalz oc'h ober our bele e tu Kirchberg en em gavez gant eunn Interament. Eun den puour oc'h gaset d'ann douar; eur belek hep ken e le enaok ar c'horf, ha ver iero'h den ebed, na ker ne mignoun. Herri hag eon eotrou de Montbel pehini a loa gant-han en em lekeaz ver iero'h ar c'horf hag beu heuliez betag er vored. Eno deoulinet o kichen ar bez gaet feiz he doujans eur gwir gristen, ar Prins a c'hortoaz ken ne oc teolet douar var gorf er poour koaz tremenet. Herri e oa neuze enn he driouco'h vloaz.

Deou vloaz enaok ma achuaz he studi, en eur leun

var ar c'heldier penaoz e oa eat Charlés V, Roue Spagn, enn he rouantelez, gag edo e vont d'en em lakaat he-unan e pena he ormeou gant Zumalacarreguy, Herri o sevel he benn e lavaraz d'ar re e oa enn dro d'ezhan : « Ac'han 'ta, ha lavaret e vezo « c'hoaz ema ar rouaned o vont kuit ? » D'ar mareze ivez he vemm e devoa kaset d'ezhan enr maread taolennou var hare e oa skeudennet hor brezelhou ann Aljeri. Ann Duk a Orleann, mab henan Loeiz Phelep, a ioa eno portrezet kaer ; gwisket e letanant-jeneral, hag e penn ann arme. Herri hen diskoueze d'he dud gant eun tammik gwarizi, hag e lavare : « Nag eu- « ruz ef-hen o koumandi Franaized var eunu « dachen vrezel. »

E feat karantez e kenver he vro, pell-zo e ouzomp petra eo. Edo c'hoaz a bro Skos, pa glevaz kana ar zon vrao great gand ann aotrou Chateaubriand, hag e pehini e leverer ar c'homzou-ma :

VA C'HALOUN A VEZO D'AM BRO,
ATO.

Kamar e reaz diouc'h-tu ar c'homzou-ze da ziviz, ha ret e oc'ho engrafi d'ezhan var he zellizirí. Devezatoc'h e kemeraz, da reolen enn ha holl oberiou, ar lavar-ma ken annvezet : *Holl evit Frans, hag holl dre Frans !* O Prins iaouank, mar karit kement ho pro, n'oc'h ket nebeutoc'h karet gant-hi. Daoust pe geid oc'h kaset diouz-omp, n'eus ket savet c'hoaz a ieot var enn hent e zo etre-z-hoc'h ha ni. N'hellit ket dont beteg enn-omp, mes ni iello beteg

enn-hoc'h ; ni gaso d'e-hoc'h kelou ar vro hag e zigaso d'ar vro kelou ac'hanoc'h : Ho livroidigez a vezo skanvoc'h pa welfot ac hanomp, ha ni gavo herroc'h ann amzer o komz alies ac'hanoc'h.

Epad ann tri bloaz ma choumaz c'hoaz ann dud roeal e Prag ne c'hoarvezaz netra enn ho zouez ann tu all d'ar pez a c'hoarveze hamdez. Ho buez e loa peoc'huz ha didrouz evel e patez Holy-Rood. Ar Fransizien a zeue da bep mare d'ho gwelout a rea d'ezho kalz a fiaezidigez, hag ho mont-dont a daole enn tammik levenez var ho melkoniou pemdesiek. E touez ar heachourien vad-ze a zeuaz da Brag, e figouezaz unan hag a lekeaz finv ha beac'h var enn Duk a Vourdel, ann aotrou Berrier a oa. Hano kaer ar breutaer braz, brud ar c'hannad ker galloudek enn he gomz, hag ar vad a rea ken alies d'ar vro e kambr ar gannaded, a oa eat pell e oa bateg Harri enn he harlu. Hag ar Prins e fella d'ezhan a-grenn en divije ann aotrou Berrier kelou mad anezhan da gas d'he vro. Mes ann aotrou Berrier o veza kouezet klanv enn eur arruout e Prag, e renkaz choum enn he wele menr a zevez ; er pez e viraz out-han da welout ha da amprou ar Prins keit ha ma felle da he-man. Pa oa ann aotrou Berrier var vare da vont kuit, ann Duk a Vourdel a grogaz enn he zorn gand eur garantez vraz, hag e lavaraz d'ezhan : « Drouk am euz bet « ouz ho klenved, dre ma en deuz miret ouz-in de « dremen gan-e-hoc'h ann holl amzer am boa c'ho« ant. Poan a ra d'in ho kwelout o vont kuit ; mes

« na fell ket d'in ho terc'hel ; gouzout a rann pegen « euruz eo ann den hag « ia da wellout he vro aderre. « Kenavezo, eotrou Berrier ! c'hoant am eus ez « afac'h d'ar ger kountant ac'hanoun, hag e nafac'h « hol levarout d'ho mignouned. » Ar Prins iaouank e grene gand ann esmuë, hag ann eotrou Berrier, kaloun deuer evel ma 'z eo, ne grene kot nebeutoc'h. Respont a reaz d'ar Prins : « Eurus ounn bet em « beach ; eurus oun bet da veza ho kwelet, da veza « ho klevet, da veza ho studiet. Ne kot fale-veu- « leudi a roann d'e-hoc'h, n'ho meulinn brkenn var « c'haou ; setsouit kentelliou ho kwall amzer, amzer « fall a ro kentel vad. »

Ar Fransizien a aeue da Brag, e vije pedet, evel ma hou euz he levarat, da welout ha da glevout ann Duk a Vourdel var he gentelliou. Lod anezho, distro d'ar ger a gounte d'ho c'henvroiz ar pez ho doe gwelet beteg ann traou disterra. Enn eur vont e kambr studi ar Prins, ho doa kavet ann eskop meurbed doujet, ozezet var eur gedor-vourrellet, displet awalc'h, o rei d'ha skoloer or gentel e histor. Pep tro ebarz ar gambr-se a brozege furnoz ha disterves ; var zorn deou ann eskop, eur pez erebeurt great gant koat pleten, da c'horren ann taolennou geographik ; goude-ze diou deolen ouz er voger, skeudennet mad, eur Were'hez, ha Jesuz o venniga ar vugaligou enn eur lavarout : *List or vugale vihan da zont daved-oun.* Var ann dorn kleiz, eun doare trousad armou, eur zabren kaset d'ar Prins gant tudchentil ar skol polyteknik, pistolennou roet d'ezhon gant mignouned euz a Vro-C'hall, eur c'hleze euz ann amzer goz, zabren

ann Dey a Aljer kaset d'ezhan da Holy-Rood gant ann aotrou Charles Bourmont, ha dreist ann trousad armou-ze, eur banniel gwenn, ann hini a zonge ar Prins e penn he zoudarded vihan, pa oa krouadur. Enn tu all enz ar gamhr, eun daol-armell ha var-n-ezhi eur stal-levriou, eun daol da skriva, eun akajou, ha var-n-ezhi levriou a relijion. Er gamhr e pehini e konske ar Prins ne oa ket pinvidikoc'h ann traou. Eur gweleik bihan, diginkl, hep ridochou na gotoenn, hag a oa evel stag onz ar voger. A-uz d'ar gwele eun daolen hag a oa skeudennet kaer var-n-ezhi Jezua ha Mari-Madalen, eun all hag a ziskoueze Mari-Karolin e kreiz ar Vandeaned. Var ann dorn deou eun daolik d'en em wiska, hag a-uz d'ezhi enr mellezour, ne oa nemet-hau cherz ar gamhr. Enn tu all diou gordennik gloan ruz da zeni, great gant ann Dukez a Angoulem ha roet e prezant d'ar Prins. D'ann divez ; e kichen ar pot-fornigel pehini e zalc'he leac'h da sisinal, e oa diou daolen sternet, portret ann Duk a Verri hag hini ann Dukez.

Enn dervesiou divezo a dremenaz ar Vourboned e Prag, ann Duk a Vourdel a gollaz unan euz tud he di, evit pehini en devoa eur garantez vraz. Kolas a rest anezhan, offisour koz hag en devoa gouezet he groaz var ann dachen vrezel. Great en devoa hrezel he walc'h dre bevar c'horn ann Europa, hag e tenaz da vervel e tonez ar Vourboned var al leac'hion memes ma vrezelekeaz gwechall eun ho enep, gand armeou ar revolusion ha ra Bonapart. Enn he hora maro, ann Duk a Vourdel a zeuaz altes da azeza e kichen he wele, da zerc'hel konfort d'ezhan. Fellout a reaz d'ar

Prius dreist pep tra en em gavout var al lesc'h pa vije sakramantet ar zoudard koz. Goude ar gommunion, eul luc'heden a joa a baraz var dremm ar c'hlanvour pehini, daoust peger gwan a oa, a viraz he spered mad beleg ar fin. Trugarekaat ar reaz ar belek, hag ivez ar Prius iouuank, hag e lavaraz gouzladik : « va heur ziveza n'ema ket hep frealzidigez « pa eo deuet d'am gwelet var eun dro va Doue ha « va Roue. » Herri a oa enn he zao er penn huella eur ar gwele, e peleac'h e oa bet var bennou he zaoulin epad ma oe roet d'ann hini klanv he zakramanchou diveza. Mah bihan Sant Loeiz a daole var ar zoudard kalounek eur zell kun ha trist, o welout edo var he dermen diveza « Gwelit, eme-z-han d'ar re « a oa eno, Kolas pehini en deuz great breizelou ar « revolusion, pehini a zo bet e ken alies a emgann « brudet, Kolas a zo choumet ato kristen mad ha « feal d'he Zoue, ha mervel a ra evel ma velit, gant « sentidigez eur zant ha kourach eur zoudard kalou« nek. » Kolas a varvaz eur poulzadik goude.

Ar Vourboned a gwitaaz Prag evel ma ho devoa kuitaet Holy-Rood, gouelet ha kimiadet gand ann holl. Pa oa ar Roue koz o vont kuit ar beorien e lavare d'ezhan : « Distrei o reot enn hon touez « adarre, rak pedet hon euz ann Aotrou Doue da « zigas d'e-omp ena dro Ho Majeste. » Hag e gwirionez great a oa bet pedennou boutin e Prag dre urz ann Arc'heskop evit goulenn digant Doue n'ez aje ket ann dud roeal kuit. « Piou a hello bikenn dic'hzoui « ar bobl euz ar c'holl a ra, eme ann Arc'heskop « santel, ar skouer vad a reont, ho madoberion, ho

« freznoz hep ken enn hon touez a denn bennoz Doue « var-n-omp. »

Ar Vourboned o kuitaat Prag, a oe eur pennad amzer hep mont nebleac'h da chouin evit mad. Da C'horitz ho devoa soui da vont, mes ar c'holera-morbus a veza var ann tuiou-ze, e oe ret d'ezho gortoz. Tremen a reant ho amzer tu-ma tu-hont dre ar c'heriou a zo etre Prag ha Goritz. E Budweis e oa ret d'ezhn kemer ho lojeiz enn eun hostalari dister awalc'h, e pehini ne oa kat hanter gamprou evit-ho nag evit ho zud. A veac'h ho devoa en em glozet ano ar gwella ma hellent, ma kouezaz ann Duk a Voudel gwall glanv. Hervez pep doare, ann dersien domm a zeue d'ezhan, gand eur c'hlenved staguz all a toa neuze ebarz ar c'harter. M ho lez da zonjal peger braz a oe enkrez hag aoun Charles X, hen pehini a gare kement he vab bihan, biviziken he holl joa hag he holl esperanz. Eun druez a oa gwelout Roue koz Bro-C'hall, gand ha vab ann Duk a Angoulem, azezet enn eur c'hoz kamprik enn eun hostaleri Allamant, e klched gwele eunn dan iaouank bouzet enn eur c houezen ien, o c'houlenn digant Doue ma n'en doa roet d'ezhan eur vuez ken hir nemet evit gwalout o vervel e kreiz he brud ar vrousen gaer-ze euz a wenn Loeiz XIV, ha ne oa mui nemet-hi. Kannaded a leaz buan da gas ar c'helou doantuz d'ann Dukez a Angoulam ha d'ann Demizell Lofiza. Diredek a reont, er meaz anezho ho-unan gant ann nec'h hag ann aoun Pa errojont ne oa mui a zanjet evid ann hini klanv. Frederiou eur medesin gwistek, hag eun diwad a boulladon pehini a zeuaz d'ar Prins, ho devoa saveteet he vuez

d'exhan. Hogen pell e oe abarz dont iac'h tro. Ar stokaden a oa bet re gre ; choum a reaz eur pennad mad gwenn ha blank, hag al liou ruz ha livrin en devoa kent, na zeuaz adarre d'exhan nemet eun daou pe dri mik divezatoc'h.

X

AR VOURBONED E GORITZ

MARO CHARLES X.

Deuet e oa hanter mia here pe erruaz ar Vourboned e Goritz. Tostaat e rea ar goanv ; eun avel ien-sklas a zavaz eus a dn ann hanter-noz ; ann erc'h a gouezaz epad meur a zevez ; ann holl en em zantiaz kala pe nebeut euz ar c'hemm amzer-se, c'hoarvezet eun eun taol. Charles X he-unan na gavaz chenchamant ebed eun he stad ker iac'h ha biskoaz. Koulskonde gwelout a rest var-n-ezhan e komze aliesoc'h euz ar maro ; e komze aliesoc'h euz a Vro-C'hall, ha gant mui a deneredigez eget en oa boazet da ober ; he gomz a zeue evel daoubanteret, hag ann daelou a zeue eno he zaoulagad. Maro unan euz he zervicherien ; maro ann aotrou Chabrol, bet ministr dindan-han ; maro Roue ar Seks, he vignoun hag he gamarad a oad, a daolaz eun he spered ann dristidigez hag eur velkoni digustum : Da c'houel ann holl zent e reaz he zevosionou. Antronoz a heuliaz penn da benn ofis aon anaoun, he kan ann *Dies iræ* a douchaz he galoun mui eget n'en devoa greet bete neuze. Distro eun he balez, e tisple-

gaz direk he vugale vihan meur o wersad eux or prox kaer-se, hag o lavare d'ezho eval eur c'hrouadur, ar zonjou mad a oa deuet enn he spered epad ma ex oat oc'h he gana. « Ar c'homzou-ma : *Recordare, Jesu « pie, quod sum causa tuæ viæ, Ho pet ençor*, o *va « Jezuz, ez ounn bet kaoz d'ho peuch pounizz*, « ar c'homzou-zo, eme-z-hao, ho deua kerget « va c'haloun a fistans daoust peger braz pec'her « ounce bet. » Neuze o tistrei ouz he dud ell a ioa e kichen eno e lavaras : « Ar zonj eus er maro a zo « eun dra talvoudek braz evit ar zilvidigez : hon « lakaat e ra da evesaat var hon holl oberiou, hag o « kreia hor pounioù e tigas d'e-omp frealzidigez. »

D'ar bevare e viz du, goue! Saot Charles he hatrom, e teuaz rion ha krinien d'eubau epad ene offeren. Na hellaz ket mont da leina gaud he dud ; goude lein e teuaz d'ar zal vraz hag e lavaraa d'ezho : « Gwall c'houzo ounn; mes c'hoaot am eux bet dont « d'ho kwelout, ha d'ho trugarekaat evit ar gwestlou « hoc'h eux great evid-oun hirio. »

Eux a neuze ar c'hleuved a ieux var wasaat taol-hatol. Ar c'hoant teurel e zeuaz d'ezhan, gant er c'hlaz enn he ixili, er c'holera e oa gaot-han. Ann aotrou Bougon he vedesiu a n'houlennaz ma vije roet dioc'hto he zakramanchoe d'ezhan. Ar n'hardieul Latil o tostaat ouz he wele, e gomzas d'ezhan anezho, ha Charles X ho goulennaz he-unan gaot hast. Goude he govesion e kaoseaz eur pennadik gaud ar c'hardinal. « Ho trugarekaat e rann, eme-z-han, va mignonn « ker, d'e-hoc'h e tleann ar zentidigez am eux bet e « kenver holoutez Doue epad va buez, hag ar peoc'h

« a gavann brema dirag ar maro ; oh ia ! kalz a dle-
« ann d'e-hoc'h. » Respont a reaz he-unan da be-
dennou ann nouen, hag o veza ma taole da bep maro,
e oe lavaret d'ezhan ne vije ket sakramantet e viatik ;
gonzanv a reaz ann diouer-ze gand he zentidiguez a
vepred. Savet a oe eun ooter ena he gampr evit ma
vije lavaret ann offeren dira-z-han. Ar Roue a c'hou-
lennaz he beurion, hag a heuliaz pedennou ann offe-
ren, epad ma ehane gwaskadennou ar c'hlaz. Goude
ann offeren, ann aotrou Frayssinous pehini a zave
he-unan euz a glenved, a zeuaz da gomz gand ar Roue
koz var he eternite Digas a reaz sonj d'ezhan euz
he druburiou tremenet, pere a droe brema e levenez
hag e fisians. Komzou mad eun dan ken helavar a
daole var ene ann hini klanv or bolzam eoliek-se, roet
gant Doue d'ar reiljion gristen evit dousaat d'he
bugale bo zermen diveza. Ar Roue a responte da bep
tra gant stoulded ha gant he holi spered vad.

Hag eun orvest kaer ewelc'h a oa gwelout eun
eskop hag eur Roue a bevar-ugent vloaz ho tiviz gant
stoulded var or vuez peur-baduz, e c'harz eur bez
hanter-zigor. Ehan a rejont da gaozeal eur pennadik ;
ar Roue a zistroaz enn-han he-unan, a bedaz evit
Bro Frans, hag he bennigaz, evel ma vennig eun tad
eun he dremenvan eur c'hronadur meurbed karet. Ha
pa lavaraz ann eskop d'ezhan pardoni abarz mervel
d'ar re ho devoa great kement a boan d'ezhan, e
respontaz : « Pell-zo em euz pardonet d'ezho, hag
« ho pardoni a rann c'hoaz brema a greiz va c'haloun.
« Ra rai Doue trugarez d'ezho ha d'in-me siouez ! »
Ann Duk a Vourdel hag he c'hoar, ann daelou var

ho diehod, a felle d'ezho briata ho zad koz eur weach c'hoaz. Ar medesin en devoa goulennet ma vijent pellcat dioue'h ann hini klanv, rak aoun en doa na vije staguz ar c'hienved ; mes Herri a zisklerias a grenn peuaoz netra ar bed na virje out-han da ober ar pez a c'houre'hemenne neuze he garantez : ann Demezell Loeiza a reaz hevelep respont. Ar Roue koz a bokaz eta d'ezho gant kalz a deneredigez. Ar vugale a leaz var ho daoulin, hag a Roue, enn eur ostenn he zaouarn var-n-ho, a lavaraz gant eur vouez hag a ioa bese'h oc'h he c'hlevout : « Doue r'ho pennigo, va « bugale, Doue r'ho tiouallo ! Baleit dira-z-han dre « hent ar wirionez.... n'am ankounac'hait ket.... « pedit awechou evid-oun ! »

Var ann abardae-noz e teuaz esoc'hik var ar Roue, hag a c'houlennaz digant ann aotrou Blacas mar boa hen eo en devoa sonjet ar c'henta rei he zakramanchou diveza d'ezhan ? — « Nann, Sir, eme ann aotrou « Blacaz, ann aotrou Bougon eo en deuz ho goulen- « net. Mad, mad, eme ar Roue, dà eo gan-en klevout « en deuz great Bougon he zicad a vadesin, ugent « vloaz zo en deuz roet he c'her d'in her graje. »

Da zeiz heur dioue'h ann noz e krogaz adarre ar c'hlas ann-han. Koll a reaz ar gomz, hogen he spered vad a choume bepred gant-han, meur a weach epad ann noz e vous-choarzaz d'ann Duk ha d'ann Dukez a Angoulem, hag enn enn teol e kouezaz ann he basion.

Ann aotrou Frayssinous, gand daou velek all ann aotrou Jocard hag ann aotrou Trebuquet, a lavaraz pedennou ann tramenvan. Ar Roue na helle mui res-

pont, mes gwelet a reat enn he zaoulagad ho var he zremm e kleve ar pedennou, hag e kemere pers enn-bo. Goudz holl, he hoantou na ziskouezent ket beza kriz na gwall denn, ar maro a zeue d'ezhan evel ma ten ar c'housket da eur beachour skuiz. Ne oa ket gwelet zo ken peur e tennaz he alonad diveza.

Da enn heur goude hanter noz, ann aotrou Bougon e ziskleriaz e oa ar Roue o vont da dremen. Anu holl a gouezaz d'ann daoulin. Ann Duk a Angoulem e choukaz he benn e kichen penn he dad. Ann Dukez e ioa choumet enn he sao, he daouarn e kroaz ha stardet oun eil ouz egile. Lavaret ho pije e oa hi co e rene ar c'hlac'har rocal-ze. Da enn heur hanter ann aotrou Bougon a reaz sin d'ann aotrou Blakaz, pehini o stoui etrezek ann Duk a Angoulem a lavaraz e vouez izell eur ger bennak d'ezhan. Neuze ar Prins a glozaz gant doujanz daoulagad he dad, hag hirvourdou ann Dukez, o ndarza, e reaz da anaout e oa echu pep tra.

Evelse e varvaz ann diveza euz a vreudeur Loeiz XVI ganet e Versaill d'anu 9 a viz here 1757, ha maro e Goritz d'ar 6 a viz du, 1836. — Ann Dukez a Angoulem o welout e oa o'hoaz ar vugale ebarz ar gampr, a lavaraz neuze: « Epad ma veve ar Roue, « va giz eu douz great ar pez en doa da ober, o « choum ama enn he gichen, d'in-me eo brama da « virout ne choumo mui eun eul leac'h hag o hell « beza danjer evit-han, he gas kuit rok tall a fell « d'in. » Hag ez eaz he-unan d'he gas d'ann ti ma edo o choum enn-han, er penn pella euz ar gear.

Interramont Charles X a oe great d'anu unnek a

vis da dioue'h ar mintin. Ar gear a Goritz a roaz d'ezhan ann holl lid a hellaz da lakaat. Ann Arc'heskop, gand ar gloar hag ar venec'h a bep urz, a ieaz da zevel ar c'horf d'ar palez. Peorien a oe lekeat da zongan ar goulou hraz, hag a reaz evel gward d'ann hini a oa bet ker mad enn ho c'henver. C'houec'h marc'h sternet a kanv a gase goustadik ar c'harr. A dre ar c'harr e tene ann Duk a Angoulem hag'ann Duk a Vourdel, enn ho mintin kanv. Var ho lerc'h e teue ar Fransizien a ioa neuze dre ar vro, ha goude, pennou kear gand ar hobl ha na oa nivar ebed d'ezhan. Ann Dukez a Angoulem hag ann demezell Loeiza, kuzet enn eul litrin ebarz ann iliz veur, en em gavez enn interramant. Pa oe kanet ann ofis ebarz ann iliz veur, e oa kaset ar c'horf da lean di menec'h Sant Franses, ha beziet eno enn eun douaren dindan ar c'heur, da c'hortoz ma plijo gant Doue lakaat ha sperejou ar Frauszien digas ho Roue koz etouez he dud da zouaren Sant Denis Paris.

Evel-se a oe peurc'hreat interramant ar Roue Charlos X, gand eul lid e gwirionez roeal, mes nann slouaz gant lidou koz rouantelez Bro-C'hall Eno ne ae ket klevet ann harod a ganv o krial teir gweach dioc'h-tu : *Maro eo ar Roue ! maro eo ar Roue ! maro eo ar Roue !* Eno ne oe ket gwelet banniel braz Bro-C'hall o stoui goustadik heteg ar bez, hag o sevel enn eun taol e kreiz ar griaden louen· *Bevet ar Roue !* Ar pez a ziskoueze penaoz ma renke ar rouaned mervel, ar rouelez ebarz ar vro ne varv e morse.

Pa oe klevet a Bro-C'hall a oa maro Charles X, ann holl a ziskouezaz ho devoa keuz d'ezhan ; ann

holl a zamantaz he blaneden galet da vezа maro ken pell diouc'h he vro. Ann holl a rea he veuleudi, ar re so ken ho devoa roet dorn d'he gas er mesz euz ar vro, na lavarent mui nemet mad anezhan. Eunn dra hep ken a oe remerket gand ann holl, he gerent, ar re a rene neuze enn he bales, na rejont ket a ganv d'ezhan. Koulskoude den ebed var ann douar na reaz kement a zad d'ezho hag en devoa great Charles X. Aoun a gemerjont n'ho divije displijet da eur rumm dud, hag e fisplichont d'ann holl.

XI

OBACHOU ANN DÛK A VOURDEL.

Gonde maro ar Roue Charles X, ann Dûk a Angoulem a zenaz penn kef ann dud coeal enn ho divroidigez. Tonel en devoa d'he vreur ann Dûk a Verri, pa oa var he wele-maro, e talc'hje leac'h a dad d'he verc'hik emzivadez, ha d'ar c'hrouedur a loa c'hoaz e kof he vamm. Mar boa Charles X eur galoun vad a zen, hag eur Prins kristen, ann Dûk a Angoulem a loa c'hoaz santeloc'h den eget-han. Ha vuez enn he bales he-unan a oa kuzet ha reoliet evel buez eol lenn enn eur gouent. He gampr a oa evel lochik eun ermit oc'h ober pinijen, eur gwele hep ridochou, eur gador benuak euz ar re zisterra, eun daolik koat gwenn ha var-n-ezh eun nebeudik levriou, chetu azehe holl arebeuri. Mes ann Dûk a Angoulem en eur heulia ei gis-ze hen he-unan kentelhou ann Aviel var ann distervez hag ar baourentez kristen, a rea eun implich

farg ha roeal euz ar madou a on chomet gant-han. He aluzennou ne oa mezur ebed d'ezho ; hag enn he bailh, e kavaz c'hoaz ann tu da ober vad da eur Roue all harluet evel d-han. Gouzout mad a reer a kasaz kalz arc'hant da Dom Karlos, Roue Spagn dre-e hoad, ha kasset ivez kuit euz ha stadou gand dispac'herien he vro.

Da bamp heur diouz ar mintin, han'-goanv, e vije savet ann Duk hag ann Dukez a Angoulem. Neuze ez eant da glevout anu offeren genta da riz veur ar barres. Eno e vijant gwelet alies, mesk-e-mesk gand ar bobl munud, o tostaat ouz ann daol zantel, hag o kemeront, gand eun deoliez skouerius meurbed, ann Hini a zo diskennet var ann douar evit tostaat ann eil ouz egile ann dud euz a bep stad, hag ober ac'hanomp holl hugale eur memes Tad.

En eur zerc'hel da eur vues ken didrouz ha ken distro, ann Duk a Angoulem a oule mad pemoz ton-kadurez ann Duk a Vourdel ne oa ket da ober eval d-han. Kerhent eta ma oe achuet he studiou a zen iaouank e skol ann aotrou Frayssinous, e vennaz ober d'ezhan beachi, evit m'en divije gwelet dre ar bed ar pez en devoa desket enn he levriou, beg evit m'en divije great anaoudegez gant ann holl dud gwisiek ha brudet e pep bro. Neuze 'ta, gant eli ann aotrou Fraissinous, e c'halvaz euz a Frans da vlenia he niz enn he veachou skiantuz, tud a vrezel ha var zouar ha var vor, tud a lazen ha boazet diouc'h ar c'hargou ar re huella.

Ann aotrou Fraissinous a guitaz he skolaer roeal

d'ann 29 a viz gwengolo 1838. Peur-c'hreat e oa he zeskadurez a zen taouank. Dere'hent ann deiz ma dlie ann eskop santel en em lakaat ann hent, ar Prins a vennaz kaozeal gant-han evit ar weach diveza, hag a zeuaz d'he gavout enn he gampr. He drugarekaat a reaz a greiz kaloun euz ar boan hag ann aked en devoa lekeat d'he gentelha apad keid amzer ; euz ar garantez vraz-se en devoa diskouezet enn he genver, o kuitaat he vro, hag oc'h ober eur veach ken hir, dre'n abek d'ezhan, daoust d'he oad braz ha d'he iec'hed pell a oa entre daou. « Great hoc'h euz evid-oun, « eme ar Prins, ar pez ho poa en em garget da ober, « distrei a rit da Fraus, ha mall eo d'e-hoc'h hen « ober, evit prederia eur iec'hed hag hoc'h euz « gwalleget pe uzet evid-oun. Koulskoude n'hellann « ket en em ober gand ar zonjezon da veza dispartiet « drouz-hoc'h evid-mad hag enn holl-d'ann-holl. « Digaset hoc'h euz ama gan-e-hoc'h eur belek hag a « garit dreist ar re all, hag a c'halvit hoc'h Eal-mad. « Ha-ma, pa renkit mont kuit, gwestlit d'in he « tigasot d'in ho migoun adarre a benn eur miz. Er « c'hiz-se ho pezo bepred eur c'hannad em c'hichen; « eun test euz va holl oberiou, aun den da lavarout « d'e-hoc'h n'am bezo ket ankounac'heat ho kente- « hou, ha ne oann ket dizelfezek (indin) euz ar boan « hoc'h euz kemeret gan-en. Ha walout a rit, eur « zakrifis a c'houlennann c'hoaz digan-e-hoc'h. »

Enn eur lavarout ar c'homzou-ze, ar Prins a vriate ann eskop meurbed enoruz, hag a roe d'ezhan he bortred, var behini en devoa skrivet ar geriou-ma : *D'ann Aotrou n Eskop a Hermopolis, evel gwestl euz*

va c'harantez dener hag euz va anaoudegez a tad.

Beza ez euz kalounou tud evit pere komzou evel ar re-ma a dall mui oc'h eged bernou aour. Ann aotrou Frayssinous a foa eaz ann dud-se. Kuitaat a reaz he skolaer ann dour enn he zaoulagad, hag e lavaraz d'ezhan Oc'h he gimiada : « Va Mab, n'onzoun ket « ha pijout a rei gand Doue ho kervel enn deiz da « rau ; enn dra bep ken a ouzoun, eseet'am euz rei « d'e-hoc'h enn deskadurez hag a dalvezo d'e-hoc'h « enn eil stad hag enn eben. »

Pa oe digouezet ann eskop e Frans, ar c'henta den a zeuaz d'he welout a glevaz ar c'homzou-man euz he c'henou he-unan : « Kredi mad a reann en divije « Doue roet d'in ar c'hras da gas va labour da benn. « Ann Duk a Vourdel e vezo par da gement tra a « oufe c'hoarvezout gant-han. Doue a hell breme « ober ac'hanoun-me ar pez a garo. » Da enn all e respontaz : « Biskoaz n'en deuz roet d'in gwall abek « ebed da vezа dreuk-kountant anezhan. » Ha da re all : « Eur spered en deuz da zevel bepred hueloc'h « eged pep eur-vad, hag eur galoun da herzel ouz « ann taoliou ar re c'hrevusa. »

Edivez ar bloaz 1838 e teraouaz ann Duk a Vourdel he valeadennou skiantuz dre ann Europa. Ann dud a zellid a zeuaz ar re genta enz a Frans d'he gavout evit derc'hel mad d'ezhan enn he veachou a oa ann Duk a Levis, ar c'hount a Lok-Maria, hag ar jeneral Latour-Foissac. Na heulimp ket ann Duk a Vourdel enn he holl valeadennou, kement-se a ve re hir, enn dra bep ken a livirimp hag a zell ont-ho hoil : derc'hel a rea evel da eul lezen, gwelout kement tra

vrudet a vije dre ar vro, burzndou Doue, ijinou ann dud, ha dreist pep tra ann dud gwisiek ha vertuzuz a bere en devoa klevet hano mad. He blijadur vrasa a oe dreist holl redek ha studia ann tachennou brezel brudet-kaer dre emgannou ha gounidou ar c'hallaoued e peb amzer ha peurgedget e emzer Napoleon. Er c'hiz-se, epad c'houec'h vloaz, da lavarout eo, adalek 1838 betek 1844, ann Duk a Vourdel a redaz hag a studiaz holl rouantelesiou ann Europe, nemet hini Frans hag hini Spagn. Al lezen a vannisamant douget enn he enep er bloaz 1831 a vire ont-han na lakaje ho dreid var ann douarou-ze gouezet ho kaereet epad keid amzer gand he dud.

Hag kavout a rafac'h-hu kalz a brinsed hag ho defe bet enn ho iaouankiz enn tu hag ar volontez da welout ha da zeski kement a draou, hag en deuz great enn Duk a Vourdel ? Evid-oun-me n'ho anavezann ket.

XII

ANN DUK A VOURDEL E ROM

(1839)

Leveromp brema eur ger bennak var er veach e reaz ann Duk a Vourdel e Rom, e divez ar bloaz 1839. Tri abek dreist ar re all en devoa ar Prins da ober ar veach-se. Fellout e reé d'ezhan diskouez ne oe dindan beli gouarnamant ebed, evit-han da veza harluet eux ho vro, ha penaoz netra na virje out-han da voot ha da zont dre ar bed, pa vije eer gouezid

bennak da ober evit he enor hag he zeskadurez. — Fellout a ree d'ezhan gwelout hon Tad Santel ar Pab, hag ar hurrudou a bep seurt a bere eo karget ar ger a Rom. — Fellout a ree d'ezhan dreist holl en em ziskouez d'ar bed evit ar pez ma oa, hag a Rom a kavje bepred eun niver braz a dud gwiriek, a beb oad hag a beb stad, ken euz a Frans ken euz ar hroiou all, gwestl e pep fesoun d'he studia ha da lavarout peira oa. Mall a oa gant-han ober ar veach-se, rak he enebourien, hag he gerent zo ken ann Orleaned pa eo ret ho henvel, na ehanent da hada gwall vrud divar he goust. He zeskadurez, eme-z-ho, a oa manket enn holl d'ann holl ; ann dud a ioa het en dro d'ezhan n'ho devoa karget he benn nemet a venosion balc'h hag amzere ; ne hunvree nemet renadur absolut, hag ann dud var bere e dlie reu eun devez, ne oant dirak he zaoulagad nemet skleved displet, great evit dougen ar reo ha plega d'he volontez. Houn-nez a oa, var ho lavar, ann deskadurez roet d'ar Prins gand ann Eshop a Hermopolis ann aotrou Fraissinous. Oc'hpenn-ze, oc'h ho c'hlevout, ann Duk a Vourdel a ioa eun den iaouank klanvuz, eur Prins bervelet. — Ret e oa eta da Herri mont da Rom, ha mont a reaz. Hogen na eaz ket hep poan nag enebiez.

Kalz a dalie da c'houarnamant Frans kretaat ha kenderc'hel, ar gwall-vrud-se var ann Duk a Vourdal. Pedi a reaz eta impalaer ann Aotrich da zerc'hel strisoc'h var ar Prins iaouank, ha da virout na 'z ache er meaz euz he stadou. Gand enr pennad dievested, eme kannad Bro-C'hall, ann Duk a Vourdel a helfe enn em deurel e Frans, ha heza kiriek da galz a reu-

siou. Ann digarez-se a oe roet, mes ar wirionez a oa, e rea poan galoun d'ann dud a rene e Paris klevout komz euz a valeadennou ann Duk a Vourdel, hag eus ar stad e reat anezhan e pep leac'h. Gwelout a reant o vont e dismantr ar gwall-vrud ho devoa hadet, hag he felle d'ezho mirout da vihana n'en em ziskouezje ar Prins dirak daoulagad he gen-vroiz er gear a Rom. Ann impalaer a anaze mad awalc'h digarezion ha menosiou kuzet gouarnamant Bro G hall, hag evel ma kave he vad o kenderc'hel ar peoc'h etre ann diou vro, e roaz he c'her na lezje ket ann duk a Vourdel da vont er meaz euz he stadou ; hag ann Aotrou Meternik, ministr ann impalaer a reuzaz tremenhent d'ar prins iaouank da vont d'ann Itali.

Eun eur pers all, ann Duk hag ann Dukez a Angoulem na welent ket gant ra a hijadur ho niz o vont kerd all hep aotreadur an Impalaer ; o veza ma oant kred ha gward evit-han, ho devoa aoun na vije c'hoarvezet eur wall dro bennak gant-han, koulskoude evel ma welent en devoa Herri kals do c'hounit oc'h ober ar veach-se, e rojont d'ezhan ho grat-vad. Kredi a reant e gweled ho c'haloun ne vije ket eat, pa na felle ket d'ann Impalaer. Tud ar c'houarnamant ivez a gredo ne vje ket eat, pa na felle ket d'he dud, ha na daoljont ket evez braz var-n-ezhan. Herri a welaz eun hent digor e kreiz etre ann diou fisians-se, hag a dremenaz aeun-bag-eeun dre-z-han. Ret a oa dispak buan ha bezchi prim, ar pez a oe great. Kemer a reaz gant-han eur meval hep ken hag ann Duk a Levis. En em roi a reaz evit niz ann Duk a Levis, he baperiou hent a oe roet d'ezhan var ann hano-ze, ha d'ann eiz

war-nugent e viz here 1839 e ligouezjont er gear a Rom.

Eun dro kon hardis ha kan ijinus a ra enor da spered Herri, hag a ziskouez e oar mad kas eun dro da benn, pa ve ar gwir bag al lealded enn tu gont-han.

Ann dervez ma ligouezaz ann Duk a Vourdel e Rom, ann Duk e Levis a skrivaz d'ar c'hardinal Lambruschini, ministr braz ar Pab, evit rei d'ezhan da anaout edo ar Prins e kear. Ar ministr karget neuze e gefridou, o welout eul lizer skrivet e Rom, hel lekeaz a gostez hep he zigeri dioc'h-tu. Den ebed ne oa e gortoz gwelout ann Duk a Vourdel e Rom. Ar c'hardinal Lambruschini en devoa memes lavaret a gren da gannad Bro C'halz ne vije ket deuet ar Prins d'ann Itali. Hag ar c'hannad, pehini a oa neuze ann aotrou Latour-Maubourg, en devoe en em hostet da gas ar c'helou mad-se d'he c'houarnamant. Evel-se epad ma errue ar Prins e kear-benn ar gristeniez, eor rumm dud an em laouenee e kear-benn he vro. en eur lavarout enn eil d'egile : *Ne d-ai ket, ne d-ai ket.* Hag ann aotrou Guizot en eur vugale dirak kampr ar gannadet o lavarout : « Gwelit petra omp, mab bihan « Loeiz XIV na hell ket ober eur gammed dre ann « Europa pa gomzomp. »

Koulskoude ar vrud o ie dre Rom e oa ann Duk e kear Eun den o veza eat da welout ar c'hardinal Lambruschini, e lavaraz d'ezhan : « Ac-han-ta, chetu « enn Duk a Vourdel enn hor c'hreiz. » Ar c'hardinal o vousc'hoarzin, a respountaz : « Eun oll a gemerit evit-han, kredit mad pennoz ann Duk a Vourdel a zo birio enn deiz siout ha dibreder enn Alamagn e

kichen he dud meurbed enoret. Mes, eme egilo, hel lavarout a rann d'e-hoc'h a pap gwirionez, ema ann Duk e Rom, n'em euz ket hep ken he welet, mes komzet am euz gant-han ha great am euz va lez d'ezhan. »

Piouz oe souezet nemet ar c'hardinal ? Gervel a reaz dioc'h-tu mestr braz ar reiz. Klask a reaz etouez ha haperion al lizer a ioa roet d'ezhan tri derves a oa, hag e lennaz ebars ar c'homzou-ma : « Rei e « rann d'ehoc'h da c'houzout ac digouezet ann Duk e « Vourdel e Rom. Evit kas he studiou da benn, e fell « d'ezhan gwalout kement kar vraz e deuz eun hano a kaer var histor ar bed, hag ar ger a Rom na helle ket a chouma hap beza studiet gant-han. Ha spered hag ha galoun hen tenne etrezek ann-hi, dre'n abek d'ann a erouesiou kaer (monuments) a bere ac karget, dre « 'n abek d'ann enor e deuz da veza hirio evel gwe- « chall ar genta koar euz ar bed, hirio dre he skuan- a ehou ha dre he feiz, gwechall dre he galloud hag a he hrezaliou. Goude holl ar Prina na fell d'ezhan a heza kameret nemet evit eur beachour, na c'hou- « lenn netra digant ar ger a Rom nemat ar pez a ro « hemdez ar ger a Rom d'ar beachourien all, frankiz « ha surentez. »

Eun donediguez aval hon-me, ha c'hoservezat eun eun taol, a rouestlaz aun tammik gouarnamant er Pab. He vinistr ne ouie ket re petra da ober. Hag epad ma chouma avel var var, ann Duk a Vourdel a zee bepred araok, fermi e reaz eur pales evit tri-miz, avit ma vije diesoc'h d'ar c'houarnamant he alia da vont kuit.

E keid-se, kannad ar Palez roeal, (1) o klevout edo ann duk a Vourdel a Rom, a gredaz e oa great goab anezhan, hag a bignaz var he gezek-hroz. Ret e oa d'ezhan skriva d'e c'houarnamant ann anep kaer d'ar pez en devoa kemennet d'ezhan eun devez bennag a-raok. Hag evit eun den huel-savat, neket eun dra eaz anzao ez oar bet tiec'het, goude beza great kana *Te Deum* ar gounid. Daoust da ze en em denna a reaz eval ma hellaz, eun eur ober fors trouz ha gourdrouz. Eun ha lizer da vinistred ar Palez roeal, e lavare hag e aslavare a zevri, panaoz ann Duk a Vourdel, o tont da Rom hep tremen-hent, en devoa great eur follentez a zen laouank ha netra kan, eur gwir achapaden euz a behini an divije keuz, ha pehini a droje evit he zizonor ; hag en em garga a ree da lakaat he gas kuit enz a Rom, ma rea kement-se plijadur d'ar Palez roual. Ministred ar Palez roeal, ato prest, evel ma ouzor, da vont var arbenn ann taoliou kaer, a skrivaz d'ar c'hannad en devoa da c'houlenn ha da ober ma vije boutet ann Duk a Vourdel ar meaz. Ar c'hannad a reaz he gefridi ; mes Rom na venne ket evel-d-han. Ar c'hannad a lekeaz gourdrouzou var benn he c'houlenn, hag ann traou a droaz tu. Na oa mui hano euz a eun digemar fall pe vad, great pe reuzet d'ann Duk a Vourdel, enor ar gear a Rom eo a oa da zifenn. Rogoni gouarnamant Bro C'hall hag hini he gannad a c'hlazaz ann holl. Ar Pap a reuzaz a grenn ober ar pez a c'houlenna ar Palez roeal, hag a respontaz d'he gannad evel-henn : « Rom a zo eul leac'h a

(1) Ar palez roeal a ra ti Loeiz Felep hag a zo lekeat ama cleac'h Loeiz Felep he unan hag he vinistred.

« zigemer mad evit ann oll hrinsed harluet euz ho hro. Ar gear e deuz bet roet mimic'hi d'ann Duk a « Orleann he unan, pa oa gwall gas var he lerc'h, « na zarro ket he doriou euz mab bihan Charles X. » Evit diskouez splannoc'h ar boan a reaz d'ezhan eur goulenn ken disleal, ha great gant fesouniou ken diorbit, ann Tad Santel a ziskleriaz anezhan he-unan. hep beza bet na pedet nak oliet gant den, e vije digemeret ann Duk a Vourdel gant ann enoriou dleet d'he renk. Er c'hiz-se kabined ar Paies roeul n'en devoa netra euz ar pez a c'houlenne, hag ann Duk a Vourdel en devoe ar pez ne c'houlenne ket.

D'ann dri var-n-ugent a viz du, e oe digemeret ann Duk a Vourdel, evit ar weach genta, gand hon Tad Santel ar Pab. Gouelet ho pije, mar vijae'h bet eno var al leac'h ; Gregor XVI na hellaz ket derc'hel var he deneredigez , karout a reaz ar prins iouank kerkent ha ma her gwelaz, hag he zourn henniget en em astennaz enn eur grena var he benn, da rei d'ezhan he vennoz ar binvidika. Kaera tra da welout gant daoulagad ar feiz ! Eun den iouank a naonntek vloaz, mab bihan da gel lies a Rone, daoulinet dirak eur manac'h koz ha dister, ha dianaf d'ar bed araok ma pignaz var gador Sant Per. Al lean deol-ze, pehini epad he vuez hir, en devoa great ken alies he brederen a galoun var ar c'hlomzou-ma euz a skritur sakr : *Ael avelou, hag avel eo pep tra* ! A wele dirag he zaoulagad eur gentel veo var ar wiriocez-se, mab bihan Loeiz XIV, heritour rouaned Bro-C'hall, bep tan na mann, deuet da c'houlenn lojeiz evit enn dervez hennak, diadan porchedou Rom hanter-zismantret.

Euz he gostez, ann Duk a Vourdol a oa reuslet holl, o welout kement a garantez enn he genver euz a herz Vikel Jezuz-Krist var ann douar. Biskoaz ne oe ken abafet na ken berr enn he gomzion. — Epad ma edo ar prins e Rom, hon Tad Santel evit lavarout mad na denne mui divar-n-ezhan nag he galoun nag he lagad. He holl dud e karg ho devoa urz da ober d'ar prins enor hu digemer mad e pep fesoun hag he pep leac'h. Da c'houel ann oil zent ha da c'houel ann announ, Herri e glevaz ann offisou e liz vraz Sant Per enn eul litrin a enor miret hep ken d'ar pennou kuronat. Euo offisour hanvet gant ar Pab evit-se, a oa karget da vont da glask ar Prins d'he bales, ha d'he ambrouga d'ar ger. — Ha pa bignaz ar Prins var volz-vraz liz Sant Per, huella pez labour a zo e Rom, he hano a oe skrivet eno var ann daolen marbr, ar pez na vez great nemet e kenver ar brinsed a c'hoad reoal. Da c'houel Sant-Charles, Henri a glevaz c'hoaz ann offeren enn eul litrin a enor da hemui e oe kaset, evel bepred, dre urz ar Pab. Ha dre unan euz ann taolioù chanz-ze pere a sko sperejou ann holl, var al litrin-ze e oa skrivet ar c'homzou-ma euz ar Skritur Sakr ! *In tempore iracundiæ factus est reconciliatio.* Ar pez a zo :

E amzer an vuaneghez,
Hen zo bet ann unvaniez.

Ne oa ket awalc'h d'ann Duk a Vourdel ar ruout e Rom, ret e oa d'ezhan kas da benn ar pez e oa deuet d'a ober di ; en em ziskouez d'ar bed, ha dismantr or vrud a zistervez a glaske euebourien ha di

rei da gredi enn he enep. Dre e'hras Douo, mont a reaz gant han pep tra evit ar gwella. Ar wenn huel a behini e tiskenne, gwalleuriou he dud hag he walleuriou he-unan a rea e'hoant d'ann holl d'he welout, d'he glevout, d'he studia. Ann holl a glaske lenn var he dal ar pez en devoa sonj Doue da ober gant-han. Evel-se kentiz ha ma tigoraz ar Prins e zaliou da zigemeret enn dud, kement a ioa e vras er gear a Rom, ken romaned ken diavezidi, e vodennaz enn he halez, epad ma choume ti ar c'hannad goullo ha didronz. Dosreou ann Duk, ken e gorf ken a spered a blije d'ann oll ; kement hini her gwele her c'harellag ar re ho davoe ann eur da gaozeal gant-han pa vije he-unan, na chanent da veuli ar fornez enz he responchou, he wiskegez var hep tra, hag he venosiou frank e feat gouarnamant *Roue dre c'hoad, gwiriou dre gannad ; pep den hevelep dirak er Roue, evel dirak Doue ; Frankiz ent pep mad* ; chetu ar zonjou a bera eo leun he galoun hag he spered.

Ne oa ket diez he gavout nag he welout, pa eo gwir e valee hemdez dre Rom, ha ver droad hag, a kar, mont a ree da welout ann holl izignon hag ann holl labouradegou brudet, hep goulenn morse pe seurt sperejou tod a vije enn ho fenn. Enn dervez ma 'z ea da welout labouradek eul liver brudet, e oe lavaret d'ezhan . Enr republican euz ar re genta a gafot aze « Petra 're ann dra-ze, eme ar prins, Gall « eo, ijin er. deuz, en em glevout a raimp. »

Ann huella tiegestou euz a Rom a oa kendamonez etre-z-ho, da ober lid ha digemer d'ann Duk a Voordel. Kerent Bonapart ne oent ket ar re ziveza,

hag eun niz d'ezhan o hedaz zo kan ann Duk da zont da choum d'he bales. Enn nosvesiou hag er bankejouze, roet enn enor d'ann Duk a Vourdel, en em gavo ato ar pez a oa a uhella e Rom, ken euz a gaer ken euz ar broiou a ziwezaz, hag ar re-ma a gase gant-bo d'ho hro ann testeniou ar re gaera diver he goust. Evel-se hirio enn deiz, daoust da he rouantelez euz ann Europa ez afac'h, ne glefot nemet eur vouez var ann Duk a Vourdel : « Bourboc eo, ha gwestl eo da a zougenn he hano. »

Mar talie kalz d'ann Duk a Vourdel en em ziskouezz d'ar gear a Rom, ha plijout d'ar beachourien gwiziek a ioa eno euz a bep hro, anaoudeghez en devoa da ober gant tud all, ha d'ar re-ma dreist pep tra e felle d'ezhan plijout. Kentiz ha ma oe digouezet a Rom, an devoa roet do c'houzout e Frans an divije gwelet gant plijadur he vignouned a Vro-C'hall o tont d'he gavout er muia ar gwella. He c'halvaden a oe klevet, hag hep dale e tigouezaz stank-ha-stank e Rom, ar Fransizien ar re huella. Ar c'houarnamant evel ato a glaskaz hubanaat herder ar beachourien hirvidik-se, dre gant tregas a berz tud ar reiz-vro ; hogen ne c'hounezaz netra. Keariou a bez, evel Marseilla, a gasaz kannadureziou d'ar Prins. Marseilla a zevaz he hini gant tud euz a bep stad : Tud a skiant, tud a vrezel, tud a varc'had, tud a vicher. Ar gannadurezma so a reaz ar muia e bijodur d'ar Prins. Hi digemerout a reaz gant eun dereadeghez er vrasa. Ha ma tiskouezaz ober mui e stad ouz eur re hennak, e oa euz ar varc'hadouried hag euz ann dud a vicher.

Pouezа a rea enn he gnoun ar boan ho doa bet, ann dispignou ho doa great enn eur veach ken hir, hag he annoudegez vad enn ho c'henver a reaz beteg anri daelou. Ann demezell de Faveau, maouez a spered mar boe nikun, o veza var al laac'h pa zeuaz ann dud vad-se dirak ar Prins, na helliaz ket mirout da griat enn he estlamm : « Oh Doue, kaera tpol-arvest ! »

Da zeiz kenta ar bloaz, 1840, e oe kountet e pales ar Prins oc'h penn daou c'hant a Fransizien. O veza ma chouman ar prenestrou re bell hep beza digoret, meur a itroun en em gavaz klanv gand ar c'hôr a zave etouez kement a dud. Herri o welout-se, a lavaraz enn eur vous-c'hoarzin. « Lod en em glemm hag a « lavar n'ho deuz ket ear awalc'h, emid-oun-me, « biskoaz n'em euz tennet va alan eusoc'h eget na « rann ama ; ann dud-ma, o tont euz a Frans, ho « deuz digaset d'in ear euz va bro, biskoaz na lam- « maz va c'haloun em c'hreiz kar brao. »

Mar boe fouge gant ann dud a ziaveaz bro beza gwelet ha klevet ann Duk a Vourdel, ar Fransizien a oa c'hoaz eurusoc'h. Digouezout a reant e Rom eun tammik melkoniet, aoun ho devoa n'ho divije ket kavet var dal ann den iaouank ann esperans kaer ho devoa gwelat enn he vous-c'hoarz a grouadur. Hogen pa weljont splannoc'h eget biskoaz donezonou Doue var-n-ezhan, ho levenez a oa bar. Distrei a rejont d'ar gear, laouen ha kountant, ha mall gant-ho diskleria d'ho c'henvroiz ar pez bo devoa gwelet ha klevet.

Neuze ann aotrou Frayssinous ar skrivaz ar c'hom-zou-ma d'he skolaer roeal : « Ann holl draou a

« glevann lovaront ac'hanoc'h o ra d'am c'haloun eur « hijadur vraz. Karet e viot mar bezit Roue, keuz « a vezo d'e-hoc'h, me na vezit ket. »

D'ann eiz a viz kenver ann Duk a Vourdel a guitaaz Rom evit eun dervez bennak, evit mont bete Napl, da welout he eontr, breur he vamm, Roue ann diou Sisilia. Eur pales kaer e oe aozet evit-han eno, hag eun digemer skeduz e oe great d'ezhan. Eur c'houard var gezek a leaz var he arbenn eur pennadik er meaz a gear; kear a oe goulaouet epad ann noz, hobadennou muzik a oe great, hag antronoz e oe roet eun arvest roeal e sal vraz Sant-Charles. Ebarz letrin ar Roue, e touez eur marcad e brinsed goloet a aour hag e ziamanchou, eun den mouank, gwisket e glaz-pers, egiz eon dudchentil e Frans, a denne ver-n-ezhan daoulagad ann hoil; ann Duk a Vourdel e oa.

Kalz a Fransizien a leaz da heul ann Duk a Vourdel da Napl, evit diskoues pegement her c'harent, ha pegement e fouge ho devoa gant-han. Ar Prins a veve e Napl evel e Rom. Al loden vihana euz he amzer a roe da dud ol Lez ha d'ann dereadegez euz he stad, eul loden oll d'ar Fransizien e zeue d'he welout, hag ann darn vrasa da welout ha da studia ar pez a belle kas eraok he zeskadurez.

Eun diskouez-soudarded e oe great enn he enor, epad pehini en devoe eur hijadur dudiuz meurbed. Eur rejimant a weiaz gwisket enn holl d'enn holl evel ma oa ar c'hward roeal e Paris. Herri en em lezae eur pennad da gredi edo c'hoaz e kreiz ar c'hreu-

nadourien gaer-ze evit pore en devoa, pa oa kroundur, eur pleg ker kalonuiuz. Ar Prins e welaz, e Napl ha var dro, ar pez a wel ann holl veachourien all, Pompeia, Herkulanom, ha dislounk-tan ar Vezuv. O vonet da venez Vezuv, e oe gant-hau eur varc'hekaden Fransizien inouauk, pere a choume eun tammik var ha ferc'h dre enor hag aznouez. Herri, o welout se, a griaz d'ezho : « Araok, araok, aotrounez, e pep tu « d'in e fell d'in ho kavout ! »

Antronoz e oe great eun dro vale var vor. Ann amzer a oa kaer ha seder, eur gwir zevez a Italia, pa en am glev ann env ann douar hag ar mor da rei pijadur da galoun mab-den. Ar vag skanv, he gouchou c'houezet gand eun ezenk klouar ha flour, a neuie etrezeg Iskia. Ann aotrou de Miramon a gane ker kaer soniou dous ha tener var garantez kaloun ann den evid he vamm-bro, ha var velkoui ann dud keiz koundaonet da veva peli diout-hi Ann holl e ziskane d'he zon, ha lod a ouele. Ar gaoz a gouezaz goude var ar bariou amzer hag ar stourm vor a zav avechou enn eun taol var al leac'hiou-ze ; Unan bennak a lavaraz : « Ma c'hoarfe d'e-omp beza taolet var aochou ann « Afrika, var zouar ann Aljeri, petra rafemp-ni ? — « Petra rafemp-ni, eme Herri, en eur vouse'hoarzin ? « Kemer bep a fuzill, mont d'ann Arabed, ober eur « frot d'ezho, ha distroi d'hon lestr, goude beza gou« lennet digant ar zoudarded hor c'henvroiz ho kountant a oant ac'hanomp. »

D'ar seiz var-n-ugent a vis kenver, 1840, ann Dok » Vourdel a oa distro e Rom. Ar pah en devoa kaset eur c'hward a enar var he arbenn, daoust petra

lavarje ar Pales-Roeal. Goude daou zevez fest, roet d'ezhan, unan gand ann aotrou Pastoret, hag egile gand ar Brinses Doria, e pehini e oa digemeret dre ar c'han gall a *Herri Pevare*, ar Prins a guitaaz Rom evit mad. Eun eil emwel en devoa bet digant ar Pab, ha choum a reaz eur pennad mad a amzer enn he gampr. Pa zouaz er meaz, e touge var he zremm merkou hanad euz he estlamm hag euz ha zoujanz. Ann den hoz ha santel, pehini divar gador Sant Per, a ren var bed ann eneou, hag heritour taouank ar rouaned-ze, hanvet gwechall mipien hanao hor Mamm Zantel ann iliz, en am gavaz teuerreet ho daou oc'h en em welout eur weach c'hoaz dremm oc'h dremm ann eil gant egile. Vikel JezuzKrist a zantaz enn he galoun eun deneredigez a dad evit ann den taouank kaset kuit euz a rouantelez he dud, hag euz a behini ana amzer da zont a oa eur sekret, henvel euz al levriou-ze e bere e komz ar skritur, siellet euz a zeiz stel gant donrn ann Eal.

Eur varc'hegaden gaer e Fransizien a ieaz da ambroug ar Prins eur pennad mad euz a Rom. Ar c'himiad etre-z-ho a oe trist ha tavedek. Herri a waskaz ann dourn d'ezho holl, en eur lazel gant peb unan anezho eur skendennik euz he balez e Rom ; ha var behini en devoa skrivet he-unan ar giriou-ma : *Envor euz hor beach e Rom.*

D'ann nao a viz c'houevrer, ann Duk a Vourdel a zlgouezo e Florans. Ar gear-vamm-ze d'ar skianchou ha d'ann ijinon kaer, hen digemeraz gant bar-levenez. Eur c'hward a enor a ioa deuet var he arbenn, enn dro d'he garr e kerze var gezek ann huella tudchentil

euz a gear, hag ar bobl enn he bez a zigorge var he hent evit he welout, he anaout, he garout. Diskenn a reaz enn eun ti annezet evit-han, hag e pehini en em gave dija eun ugent beunak a Fransizien. Pa glevaz ar Prins e oa Fransizien eno, e fellaz d'ezhan ho gwelout dioc'h-tu. Dont a rejont, ha digemeront a reaz anezho, he zillad c'hoaz goloet a boultren evel pa ziskennaz euz he garrons. Antronoz aun Duk a Doskan en em hastaz da genniga d'ezhan eur pales kaer. Herri a réuzaz, hag a lavaraz d'ezhan : « Drouk « na vezet gan-e-hoc'h, Aotron Duk, e choumfenn « ama, ama emaounn e kreiz va c'heuvroiz. »

Eun niver braz a Fransizien en em gavaz raktal e Florans, evel enn holl geariou e pere e tlie ann Duk tremen eun dervez beunak. Heuvel a rinn daon anezho, anavezet mad gand ar vretouned, ar jeneral Jozef Kadoudal, ha Markiz Guebriand. Ann Duk a Vourdel a reaz e Florans ar pez a reaz a Rom ; gwelout ann traou a ioa da welout, ha plijout d'ann holl. Eno e kavaz labouradek vrudet ann Demezell de Faveau, vandeanez ker kalounek ha ma oa maouez a spered. He micher a oa kizella skeudennou pe portrejou e marbr ; ober a reaz hini ann Duk a Vourdel, hag oc'h he welout ho pije lavaret e oa huez enn-han. Ar Prins a reaz ivez gand plijadur da welout labouradek eur c'hizelleur all hanvet Bertholoni. Hema a oa eur republikan koz. Digemer a reaz ar Prins gand ann esmaë ar vrasa, ha pa oa eat huit, e lavaraz gand estlamm . « Me garje beza bet hirio em femp bloaz « vat-n-ugent, great am bije dre euvor skeuden ann « Duk, ha bet e vije Roue ar Rouaned. »

Eus a Florans ann Duk a Vourdel a dremenas dre Bologn ha Ferrar, hag e peb leac'h e oc'hest d'ezhan ar memes enoriou. Ne zaleaz mui e neb leac'h, rak mall a os gant-han gwelout pelloc'h he gerent meurbed karet. Erruout a reaz eta e Goritz iec'h ha laouen, o veza bet var dro pemp miz oc'h ober he veach.

XIII

GWALL LAMM ANN DUK A VOURDEL.

Tud ha na ouzont ober netra nemet dre c'heler ha dre fallagriez, ho deuz bet embannet ha roet da gredi dre ma ho deuz gallet, penaoz ar Vourboned na zeujont e Frans, pa gouezaz Bonapart, nemet e kreiz armeou ar broiou all ; hag e os ret d'ar vro ho c'hemer droug ha mad gant-hi, pe beza fiastret. Ar gaou-ze a zo anaveet ha dislavaret gant kement den a oa e Frans enn amzer ze ; ann holl a oar e c'houlennaz ar vro iec'h-unan ar Vourboned evel he gwir Brinsed ; ann holl ho deuz sonj pegement a Joa, a beoe'h hag a eurvad a zigasaz d'e-omp bo distro enn hon touez. Mad, hirio enn deiz, ar memes rumm dud a zalc'h c'hoaz da lavaret penaoz Herri V, pe ann Duk a Vourdel a zo sonj da zont abred pe zivezat da c'houlenn he guranen, e penn armeou ar broiou all digaset gant-han var he vro. Herri n'en deuz chanet morse d'en em zevel enep eur gaou ker braz ha ker malisiuz, hag er bloaz 1840, e kovaz ann tu da ziskouez d'er bed holl peger pell ema euz he spered eur

zonj ken argarzuz. D'ar bemzek a viz gouere 1840, ar Rusia, ann Aotrich, ar Prus ha Bro-Zaoz en em glevaz da aoza etre-z-ho aferiou ar Zao-heol, hep lavarout netra de Frans, ha zoken drouk ha mad gant Frans. Dare e oa bet da gement-se lakaat brezel da zevel etre ar broiou-ze ha rouantelez Frans. Mad, ann Duk e Vourdel pehini a ioa var vare da gemer a nevez he droiou bale ha da vont d'ar Prus ha de Vro-Zaoz, a ziskleriaz grons n'ez aje ket d'ar broiou-ze na da hini all e bed, epad ma vija hano a vrezel etre-z-ho hag he vro. D'ar mare-ze eun dichentil enoruz, ann Duk a Glermont-Tonnerr o veza lavaret d'ar Prins, o kimiada out-han : « Hep dale « marteze ho kwellimp e Frans, » Herri a respountaz . « Ia mar bezann galvet gand va hro, er c'hiz « all, bikenn. » D'ar mare-ze c'hoaz en em gavaz ar Prins gand eun ofisour taouenk euz a Frans, pehini en devoa en em engwestlet da zervicha e armeou ann Aotrich, hag Herri a lavaraz d'ezhan : « Kredi mad « a rann, Aotrou, e tilesot ho karg, mar sav brezel « etre Frans hag ann Aotrich. »

Pa c'houlennaz ar c'houarnement tri c'hant miliou digant ar vro, evit sevel mogeriou ha kreou brezel en dro da Baris, ann Aotrou Persil e kambr ar Bared, hag ann Aotrou Thiers e kambr ar Gannaded, a gredaz lavarout ec'h halje a-walc'h ann Duk a Vourdel digas var he vro armeou ar rouantelezion all, hag e oa mad lakaat Paris e stad da herzel out-ho. Mignouned Herri e harz ann diou gampr en em zavaz hoil, ha drouk enn-ho, da deurel pell diout-han eun tamall ken diwir, hag ann Aotrou de Breze a lavaraz dre

ziou weeh ar c'homzou nerzuz-ma : « Nann bikenn ne deuio Iierri a Frans enn doare-ze daved-omp , me respount anezhan kaloun evit kaloun, korf evit korf. » Dre ziou wech e lavaraz ar c'homzou-ze dre 'n abek d'ann trouz a rea he enchourien evit mirout na vije klevet Hogen klevet a oe he gomzou dre vro Frans penn da benn ; hag ar rocalisted a zavaz holl da lavarout ar memes tra. Eur skrid a rejont neuze evit diskleria d'ar vro pere oa ho menosiou e feat gouarnamant, e keo kaz ma teuje Herri en dro, ha den skiantet ebed e Frans na gavo da lavarout var ann traou ho deuz sinet.

Eat e oa trouz a brezel ebiou ; Bro-Frans e devoa en em glevet gand er rouantelesiou all, hag ann Duk a Vourdel en em aoze da ober he valeadeanou e rouantelez Prus hag e Bro-Zaoz, pa c'hoarvezaz ganthan eur gwall daol pehini en dalc'haz er gear epad daou vloaz.

D'an eiz var-n-ugent a viz gouere 1841, ar Prins a ie var varc'h euz a Girchberg da Skrem, gand ann Aotrou de Lok-Maria, hag ann Aotrou de Foresta. He varc'h a ioa eul loen iaouank leun a vuez hag a dan. Eur pennad mad euz ar c'hastel, enn eun hent doun ha striz, e tigouezjont gand eur c'harr goloet gand eul liser wenn. Ar marc'h a gemer aoun, a zraskl dindan he varc'hegour, hag a lavar ne iei ket pelloc'h. Unan euz ann dudchentil e oa da heul ar Prins a fell d'ezhan tremen a raok, da rei hardisted d'ar marc'h, mes Herri a ra zin d'ezhan da choum, rak fellout a ra d'ezhan peanekaat he loen, hag e ro d'ezhan ar

c'hentroù enn he gostou. Ar marc'h kounnaret, e zav ploum var he dreid a-dré, hag a gouez var chouk he gil, he varc'hegour dindanna. Eul lamm evel-se a zo peurvuia marvel. Ar Prins, hep beza kuiteet na dipr na stleukou, en em gave enn he c'hwen, hag ar marc'h e zouge euz he holl bouez var eur vorzad d'ezhan. Gand eun dourn a choume d'ezhan dispak, or Prins a skoaz var or marc'h da obér d'ezhan sevel, hag hema, enn eur ober eun taolad bec'h, pehini a reaz eur boan skriuz d'ar Prins en em gavaz adarre var he dreid. Neuze Herri e lavaraz : « N'hellan mui « en em zerc'hel, rot eo klask eur c'harr, santout a « rann em euz eur vorzad torret. » O welout ann Aotrou da Foresta, evel ann dudchentil all, gwennkann gand ar strafill hag onn nec'h , e lavaraz d'ezhan : « N'eut ket gand al liou-ze da Girchberg, « spounta a rafac'h va moereh ha va c'hoar. »

Ar c'har e zigouezaz hag ar Prins a oe douget ebarz. Pedeir heur a lekejont da zont d'ar c'hastel, e veza ma oant eat dija pell, ha ma ea diez braz ann henchou. Glosséou ar Prins a ea braz, mes ato gouzanvet gand eur galoun brasoc'h c'houez. E hanter ann hent ec'h arruaz gand ann c'harr medesin mad ann ti, ann Aotrou Bougon, pehini a zirede trist ha nec'het, evel da nozvez ann 13 a viz c'houevrer. Anaout e reaz e ea terret ar vorzad peoz dost da gorn al lez, hag ez ejont gand ann hent. C'houec'h den divar ar meaz a skoazelle ar c'harr evit bihanaat or stroùs ; hag a kreiz ar ward-ze et tigouezaz Herri a Frans e kostel Kirchberg. Na hellann na skriva na leverout ar stad truezuz e pehini edo ann Dukez a

Angoulem. Ann Duk a Angoulem a oa tost da vad ken rouestlet ha ken glac'haret hag hi. Ann Demezell Loeiza, na guttee mui he breur ; choum a ree enn he gichen dilavar, distivet, efreizet. Evit Herri, lavarout a rea d'he dud, n'ho devoa ket leac'h d'eu em enkrezi kement-zo, ne oa riskl ebed d'ezhan da vervel. Ha daoust peger braz a oa he boan, a choumaz ato dizaouzan ha laouen. Eun dra hep ken a rea poan sperep d'ezhan ; ha gallout a raje c'hoaz mont var vare'h ? Pa en devoe ann Aotrou Bougon lavaret d'ezhan ec'h halje mont, a teuaz seder ha dizoun tre.

Pevar devez ne oa kent, e oa eat ann Dukez a Verri kuit euz a Girschberg Edo c'hoaz e Vienn. Eur c'hannad a zigasaz d'ezhi ar c'helou trist d'ann nao var-n-ugent e tro kuz heol. Petra bennak ma an devoa Herri goure'hemonnet d'ar c'hannad trei ha poeza ha gomzou, enn hevelep fesoun na vije ket strafillet he vamm, ann Dukez a zibiaz raktal hag a reaz hent epad ann noz. Ann Dukez a Verri a ioa glac'haret, mes ne doa aoun ebed ; abaoue ann deiz ma c'hanaz he mab, a krede ato en devoa Doue eunn dra vraz bennak da ober gant-han, ar zonj-ze a oa deut aval eur greden a feiz evit-hi. Pa erruaz e Kirschberg mintin mad, a kavaz ann Duk a Angoulem e kichen he mab ; falvezet a oe d'ezhan tremen he-unan ann nozvez genta gand he niz. Kerkent ha ma'z eaz ann Dukez er gampr, Herri an em hastaz da lavarout d'ezhi n'en doa nemet eun draik bennak torret eun he c'har, hag ex aje hep dale he-unan da gas d'ezhi auz he galou beleg Brunze.

Hogen pa oa eat enn Dukez er meaz, ar prins a lavaraz d'he vevel a gampr ; « Dalc'hit enn nor serret, « c'hoant am euz da veza va-unan eur poolzad, kalz « poan am euz a Eun dra gaer ha daelouuz a oa gwelout enn dro d'ar gwele-ze a boan, met c'h Loeiz XVI, Mari karolin ar Vandea, ha merc'h ann Duk a Verri. Ar voeieh ho pije kemeret evit ar Vamm deuer ha melkoniet ; er vamm ho pije kemeret evit skeuden ann nerz hag ann esperanz gristen, hag ar c'hoar evel eun Eal a frealzidigez. Teir c'harentez enn dro d'ann hini klanv, dishenvel ann eil ouz eben, ha ker kre ann eil hag eben. Ho fedennou dous hag herrus a zave kevret etrezeg ann env, hag a zigase d'ar c'hlanvour pasianted ha iec'hed.

Ar iec'hed a zeuaz, mes pell amzer a oe ret he gortoz. Eur vorzad toiret el leac'hiou-ze a zo diez bras da ceuna. Koulskoude a vedesined ho devoa kemeret var-u-ezho d'he digas da vad enn bevelep fesoun na vije chouuet merk ebed euz enn torr, na pa gerje ar prins na pa joumje enn he zao.

Pa oe digouezet ann Duk e Kirchberg ha lekeat var he wele, ann aotrou Bougon a welaz e oa deuet he c'har dorret tri meudad berroc'h eget eben. Ar c'houenv hag ann nervennou krizet gand ann drouk ho devoa great kement-se. Ann aotrou Bougon en em hastaz eta da lemel ar c'houenv hag ann danijen dre fors gwaderezed, ha dre bafastrou bleud fin daic'het epad ann noz var al teachiou brounduet. Pa oe digouenvet ar c'har, e vanke d'ezhi c'hoaz eur meudad evit beza keit hag eben. Da zikour ann aotrou Bougon e oe galvet ann aotrou Wattman, madesin hentu ann

Impalaer a Aotrich. Ann notrou Wattman pa oe denet, e gavaz mad ar pez en devoa great aon notrou Bougon. Hogen gand aoun na vija choumet herroc'h ar c'har douret eget eben, a rejont eun tjin-tra evit ha derc'hel var stegn, kan ne vija deuet ano askorn da vad. Ret a oe eta d'ar prins choum gourvezet var he wela n'ouzoun ket pet miz. Nag euruz e oe hen neuze da gavout eur c'hoar ker vertuzuz ha kar mad enn he genver. Ann demezell Loeiza a dremene ann darn vuie anz he amzer e kichen gwele Herri. Ha pa na gaozeent pe na lenneot ket, ar hreur o sellout ouz he c'hoar o lahouat, a gave var he zal ker pur ha kel laouen, kourach eneb ar boan ha stoulded eneb ann hirnez.

Kalz a Fransizien rocalist a ziredaz da Girchberg da ouzout doare euz ar Prins, ha d'he welout hounan, evit gellout ann ho distro, disc'hiac'hari ho c'henvroiz, ha dislavarout ar gwall vrud hadet var stad ar prins gant he enabourien malisiuz. Rak ar c'helou trist euz ar gonll daol-ze, oc'h arruout e Frans a daolaz e kalouoon ann dud sonjou ha menosiou dishenvel meurbed. Ar rocalisted a oa mantret ha sebezet holl. Al lamm spountuz-se, lekeat gwasoc'h e'hoaz eget na oa gant lizir digouezet euz ann Allamagn, e vrallaz kalz a sperejou, hag a vhanaaz a meur a hini ann esperanz-se ho devoa enn divije Doue great enn dra hennak a vraz gand eur prins a behini ar c'henivelez a oa bat zvel eur burzud. Ar gristenien ar re wella, a c'houlenne en despet d'ezho e gweled ho c'heloun, mar n'en devoa Doue diskouezet ha miret d'ezho bete neuze eur prins ker meulet, nemat evit goapaat furnez ann dud, hag ho zroumpla goude enn

ho esperanz, evel ma ra ewechun evit hon distaga euz a draou ar bed-man ?

Mignooned tomma ar c'houarnamant nevez a ziskouezaz joaiou digar, bag a c'houlenne ho esperans digant ar maro. Paperiou ho c'beleier a embannaz meur a weach ne zavje ket ann Duk a Vourdel eveuz he lamm ; pe ma c'houmje ar vuez gant-han ne halje biken en em stleja nemet gant branellou pe gant blsierloaiek. Ho levenez iskiz hag ho c'homzou amzere a icaz ker pell, ma teuaz ar *C'honstitusionnel*, gazetten a viskoaz enebourez d'ar Vourboned, da rebech da gazettennou ar c'houarnamant « da veza var gement-« se great gaou ouz ar vrud kaer ho devoa ar Fran-« sizien, da veza tud frank a galoun, ha da veza dize-« noret ar vro dre ho joaiou mezuz. »

ARABAR BO BEZA LAOUEN,
NA ROMZ HUEL WAR WALLEUR DEN.

Eur bloaz var lerc'h, d'ann drizek a viz gouere 1842, ann Duk a Orleann, mab henan Loeiz-Felep, hag heritour he gurunen, a gouezaz divar he garr var hent ann *dispac'h*, a houtaz he benn, hag a varvaz abarz nemeur eno, enn eur c'hoz tnk marc'hadourez.

Pa zeuaz eur c'hannad euz a Vieun da zigaz da Girchberg ar c'helou trist euz a varo ann Duk a Orleann, chetu e pe giz ez eaz ar bed gand ar Vourboned.

Ann Duk a Angoulem a oe nec'het braz o klevout e oe maro ar Prins hep he zakramanchou. Kristen mad he-unan, e tamante kalz eun den iouank hag a oe e kreiz he vrud, galvet enn eun taol dirak Douc, hep

beza bet amzer d'en em lakaat e stad. Sonjeu genta ann Duk a Angoulem a oe da ober kanv. « Hervez a kenteliou ann Aviel, eme-z-han, a tleomp diskouez a e pardonomp, hag he karomp, a gwir gristenien, « ar re ho deuz great drouk d e-omp. » Koulskoude a veza great he zonj gwelloc'h, a chenchaz mennoz, hag e lavaraz d'he dud : a Nann, na zougimp ket a dillad kanv, rak kement-se a helfe beza kemeret a evit eur gentel roat gan-e-omp da di ann Orleanned, « pere na rejont ket a ganv d'am zad, da behini e a tlient koulskoude kement a anaoudegez-vad. Kanv a a raimp, ha pedt a raimpevit ar prins dirak Doue « hep ken. »

Antronoz a oe kanet eur zervich a chapell kastel Kirchberg evit repoz-van ann Duk a Orleann, ha tri c'hoaz forbannet, mab Charles X, merc'h Loeiz XVI, ha merc'h ann Duk a Verri, a dostee ouz ann daol zantel, evit rei mui a nerz hag a dalvoudegez d'ar pedennou a gasent da Zoue, evit ma plijche gant-han digamerout enn he drogarez mab henan Roue nevez ar Fransizian.

Tra zouezuz ! Ann Duk a Vourdel pehini a glevas ar c'helou trist-ma er gear a Dephtz a peleac'h a kemere ann dour-kann, dra urz he vechsined, en em gavaz da zonjal ha da ober ar pez ho devoa great ha dud, hep beza morse eo em glevet gant-ho Enn eul lizer skrivet gant-han d'ann Aotrou Pastored d'ann 28 a viz gouere 1842, e lavar d'ezhan ger evit ger : « Kentiz ha ma em euz klevet ann nevezenti spoun- « tuz e komzit d'in anezhi. Va zonj genta a zo bet « pedi, ha lakaat pedi evit ann hini eo c'hoarvezet

« gant-han or gwall daol. Trugarezusoc'h eo bet « Doue em c'henver-me warlene. He drugarekaat a « rann euz e greiz va c'haloun, ha kredi a rann n'en « deveuz miret d'in ar vuez, nemet evit ma vezo eun « deiz talvoudek d'am bro. Daoust petra vezo euz « ann amzer da zont, kavet e vezinn bepred dare d'eu « em westla evit Bro-Chall ha da vervel evit-hi. »

XIV.

ANN DUK A VOURDEL E LOUNDREZ.

Ann Duk a Vourdel, evel ma hon euz he welet, a dlje ober e 1840 eun dro-vale e rouantelez Prus hag e Bro-Zaoz, da beur-achui he zeskadurez a brima. Hogen trouz brezel o veza savet etre Bro-C'hall hag ar stadou tro-war-dro, dre 'n abek ma ho devoa ar re-ma en em gievet da aoza gwall afferiou ann Turked hep lavarout netra da c'houarnamant Bro-C'hall, Herri na fellaz mui d'ezhan bevchi e broiou hag a oe war var da ober brezel d'he hini. Evit da Vro-Zaoz n'ez aje ket a dra zur, enn eun amser ma klaske ar vro-ze ober fae var-n-omp-ni ; enn amzer ma lavare he c'henta ministr en divije akubet hon armeou-ni divar ann Europa, ha great da dud hor gouarnamant tremen dre graoen ann nadoz. Ar bloaz var lerc'h e c'hoarvezaz he wall lamm gant-han, ha na hellaz ket ober he valeodennou ken neheut. E divez ar bloaz 1843 e oe pare adarre da veachi, hag en em gemeraz da vont da Vro-Zaoz. Mall braz en devoa da ober ar veach-se evit daou dra ; evit gwelout eno eun niver

braz a Fronsizien, hag evit en em rei da gnaout d'ezho.

Ar veach-se o renz kalz a dregas he kalz e boanspered d'ar c'houarnamant. Kalzik geier a oa bet lavaret c'houz divar goust ec'hed ar Prins, ha divar ben he venostou var ar fesoun da c'houarn anu dud ; hag ar geier-ze o iea da veza dismantret pa vije gwelet ar Prins, evel ma en em zismantr eur vrumen deo par bar eun heol. Esset a oe mirout na vije great ar veach-se, hogen na oe ket gallet mirout. Kaset a oe ann Duk e Nemour da Loundrez, evit distrei sonjou ha sellou tud Bro-Zaoz divar ann Duk e Vourdel, ha kas he veach da netra. Hogen ann Duk a Nemour e ieaz da Loundrez hag e zeuaz d'ar ger didrouz, hag hano ann Duk a Vourdel e ioa he genou hag e kalonou ann holl.

Ann Duk e Vourdel en devoa sonjet mont da genta da welout ann Irland, bro ar gatholiked, evit pere en devoa eur pleg-kaloun tener ; c'hoant en devoa dreist pep tra d'en em gavout gant Daniel O' Connell, evit diskenn e Bro-Zaoz, skoaziet, evel pa lavaren, var hun daou zen muia brudet euz he amzer, var zaou vignoun vrasa ar hobl, O' Connell e Bro-Zaoz ha Chateaubriand e Bro-C'hall. Rak aherz kuitaat ann Allamagn, ar Prins en devoa skrivet d'ann aotrou Chateaubriand, evit he hedi d'en em gavout gant-han e Loundrez.

E Paris, mignonned ar c'houarnamant na esperajont netra evit mirout na 'z aje ann aotrou Chateaubriand da Loundrez Lod a zeue da lavarout d'ezhan

e kollje fisians ho karantez ar bobl enn eur vont di ; lod all a lavare e vije digemeret fall e Bro-Zaez, hag e vije choumet ann digemer-ze evel eun tach var he gozni. Hiniennou, enn eur oher van da veza douget braz evit-han, « zeue dre gnz da ziskuilla d'ezhan e sonje ar c'honarnamant ober he broses, pa vije distroët euz he veach. Hogen Chateaubriand a choume digeflusk enep ann alhou hag ar c'homzou ganaz-se. Ha d'ar re a zalc'he ar mma d'he dregast e lavare : « Pa eu deuz bet eunn den eul lizer evel ann hini a « zo bet skrivet d'in, eo ret d'ezhan mont *bea* ; he « *maro*, lakaat he gas chouz enn he archet. » Mont a reaz eta.

Neuze Bro-C'hall ha Bro-Zaoz, hag ann Europa enn he fez a zave ho daoulagad hag ho fennou da welout eun arvest kaer, Henri Bourbon, ha Chateaubriand o verdei etrezek Loundrez evit en em welout hag en em glevout.

Herri, evel evit ret d'he vignoun koz amzer da ober he hent var he bouez, a ia da zouara e Bro-Skos. Tud Mari Stuard ho devoa diskouezet kemend a garantez evit-han pa oa kronadur enn ho zouez ! Brema, den ivouank gren ha flamm, e ten d'ho zaludi ha d'ho zrugarekaat. Treuzi a ra ho bro, o kas var he lerc'h eun ingroez a vobl, laouen hag euruz oc'h he welout. Mont a ra he-unan da welout ar pez ho deuz a enorusa Ilo labouradegou brudet, ho iunon kaer, ho merourieu-skol, ho zadchentil vrasa. E pep leac'h e tongar d'ezhan enor ha karantez, rak e pep leac'h e weler enn-han heritour eur wenn vraz, eun den iaouank gwalleuruz hep her heza meritet, eur Prins

miret gant Doue evit ober gant-han eunn dra bennak ha na hell den da lavarout. Gouarnamant Bro-Zaoz hep ken, ann enebour koz-ze da Vro-C'hall, ne ra enor ebed d'ezhan. Gwelloc'h eo d'ezhon dougenn ann dorn da vinistred hon tud nevez, eget unaout mab bihan ar Vourboned. Ha neket eun dra didalvez evit hema beza bet digemeret enn doare-ze gant ar rumm dud a reaz ato lid d'ar re a werze d'ezho Bro-C'hall, hag a zevaz Jeann d'Ark pehini he diframme digantho. Noblanz Bro-Zaoz nag ar bobl munud na heuilljont ket mouzerez tud ho gouarnamant. Herri, evel *kento denchentil* euz ann Europa a oe digemeret gand enor ha gand joa enn huella manerion, hag ar bobl a zalc'he stad anezhan, o sonjal enn he renk, enn he zouankiz, enn he walleur.

Ann aotrou Chateaubriand a zigouezaz e Loundrez d'ann 23 a viz du, hag en em gemeraz euz ar zal vras miret evit-han dre urz ann Duk a Vourdel, e palez Belgrav-Skarr. Eno e kavaz eul lizer leun a zevenidigez, skrivet d'ezhan gand ar Prins. Ann Duk a Vourdel a zigouezaz, d'ar 27, da eiz heur dioux ann noz. Enn eur ziskenn euz he garr, bag abarz pignat enn he gamprou, e fellaz d'ezhan gwelat ann aotrou Chateaubriand. Kentis ha ma oe eat ebarz ar gampr, Herri en em daolaz etre divrec'h ar skrivagnour braz ; bag hema oc'h he starda ver boull he galoun, e oe ker rouesilet, ken a oe ret d'ar Prins he zerc'hel enn he zao.

Antronoz da gresteiz e oe great ann digemer kenta

d'ar Fransizien a oa deuet da welout ar Prins, euz a hep koun a Vro-C'hall. Herri gand he vadelez hag ha zevenedigez a vepred, à gaozeaz gant-ho enn he ez, ha gand pep hini anezho hep dibab evit nikun, nemet ato evit enn notrou Chateaubriand, da gavout pehini e teuo alies alies, ha da behini a c'hourmemaz chouin azezet, enn eur lavarout d'ezhan ker kaer : *Sonjit, notrou Chateaubriand, e fell d'in en em harpa var n-hoc'h.*

Evel ma hon eûz hel lavaret, pa gomzemp euz a zeskadurez ann Duk a Vourdel, he spered hag he galoun a ioa evel moulet var spered ha var galoun ann notrounez Frayssinous ha Chateaubriand. Ho menosion var ar fesoun da c'houarn ann dud a oa deuet da veza he venosiou. Aoun na vije gouiet kement-se eo en devoa gouarnamant Loeiz Felep, pa gemere kement a boan o klask mirout na 'z aje Chateaubriand nag ann Duk da Loundrez. Hogen ann hevelhdigez-ze à venosion etre ar Prins itouank hag ar skrivagnour koz a oe diskleriet d'ar bed splannoc'h eged ann deiz d'ann 29 a viz du.

Ar Fransizien a oa bet ann devez araok o saludi ann Duk a Vourdel, a zemaz da ober ho gwel a enor d'ann notrou Chateaubriand. Enn ho fenn edo ann Duk a Fitz-James, pehini, enn hano ann holl a gomzaz evelhenn : — « Goude beza saluded Herri a Frans, e « chomme d'e-omp eun dlead da ober, ann hini da « zont da zaludi Roue ar sperejou braz. Roet hoc'h « euz kuzul d'ar Rouaned pa oant var ann tron, ha « n'oc'h ket bet selaouet ; entrusoc'h, e teuil hirio da « starda enn he venosiou, ha da zifenn mui bihan

Digitized by Google

« Loeiz XIV. Eun arvest kaer a ziskouezit d'ar bed,
« Bro-C'hall, pehini goude holl, o zo bepred Bro-
« C'hall sounn ha fenn, a zell ouz-hoc'h, laouen ha
« souezet. Ha kwelet e deuz gant plijadur o tont
« oma, dre ma anaie ho menosiou, pere eo ivez he re,
« dre ma oue e teuac'h da ober eun dra hag a hell
« talvezout kalz d'ezhi. Grit ho kefridi. Komzit d ar
« Prins euz ann amzer dremenet, evit diskouez
« d'ezhan ar gwall-gerrèk en devezo da drei divar-n-
« ho, komzit euz ann amzer da zont, evit diskouez
« d'ezhan ann hent en devezo da honlio. »

Ann aotrou Chateaubriand teneiaet holl, n'en devoa ket gallet c'hoaz rei he respont, pa zigoraz dor ar zal eun he dion stalaf; Herri a Frans a zeue. Mont a reaz eeun-hag-eeun da gavout Chateaubriand, hag eun dourn d'ezhan var skoaz ar skrivagnour koz, e tronz ouz or Fransizien souezet, hag e lavaraz d'ezho:
« Gouezet am euz e oac'h en em zastumet e ti ann
« aotrou Chateaubriand, hag eo falvezet d'in poen
« d'e-hoc'h ho pizit dira-z-han, ken euruz ouun d'en
« em gavout e touez Gallaoued! Bro-C'hall a garann,
« dre ma co Bro-C'hall va mamm-bro. Ha mar d-eo
« eat biskoaz zonjezounou ve c'haloue etrezek tron va
« zud-koz, ne d-eo bet nemet gand ann esperans da
« hellout ober vad d'am bro, eun eur heulia kentelion
« ha menosiou ann aotrou Chateaubriand; menosiou
« pere ho deuz kement a zifennourien kalouuek er
« vro gaer e pehini ouun ganet kerkoulz ha c'hoaz,
« aotrounez. »

Eur griaden a levenez o darzaz var lerc'h ar c'homzou kaer-zo. Al laouenedigez a ioa bar; Herri a Frans

Digitiz

an devoa great he zisklériadur, hag he gomzou a oa klevet gant Bro-Zaoz, gant Bro-C'hall, gant ann holl Europa. Petra ho devoa mui he enebourien da lavarout. Ann disklériadur-ze a gemeraz c'hoaz eun nerz nevez diouc'h anu daou lizer a zo ama var lerc'h, hag a zo evel ar skrid-diel euz ar pez a oa deuet enn Duk e Vourdel da ober da Vro-Zaoz.

E Loundrez, ar 4 a viz korzu, 1843.

« Aotrou Chateaubriand, var vare da gaout ar « c'hlac'har d'en em zispartia diouz-hoc'h, a feli d'in « komz d'e-hoc'h c'hoaz eur weach euz va holl « anaoudegez vad evit ar vadelez hoc'h euz bet da « zont d'am gwelout e dleveaz bro, ha laverout d'e- « hoc'h enn holl blijadur am euz bet oc'h ho kwelout « hag o kaozeal gan-e-hoc'h var ar pez a zell ouz « anu amzer da zont. O veza ma oa va zonjou ha va « menosiou var ar fesoun da ren, henvel e pep tra « ouz ho re, em euz gwelet gant plijadur penaoz al « linee am euz heulliet bete vrema em divroidighez, « hag ann doare am euz kemeret dirak va Bro ha « dirak ar bed, en em gav henvel tre ouz enn eliou a « oann deuet da c'houlenn digant ho kosni ha digant « ho koniziegez. Kerzet a rinn eta gant muioc'h « c'hoaz a fisians ha startoc'h var va zreid, dre ann « hent am hoa dija linennet arao-z-oun.

« Eurusoc'h eged-oun, c'houi e ia da welout « «arre hor mamm-bro mui-karet. Livirit da Vro- « C'hall ann holl garantez a zo em c'haloun evit-hi. « Joa en gan en e klefe kement-se euz a c'henou eun « den ken karet ha ken anavezet gant-hi, ha pehini

« en deuz, e pep amzer, difennet gant kement a nerz « gwirion ar rouanez ha gwirion ar bobl.

« Nevezi a rann d'e-hoc'h, aotrou Chateaubriand, « ar gwestl euz va c'harantez gwirion

» Henri. »

Antronoz ann aotrou Chateaubriand a responte dre ol lizer-mo :

Loundrez ar 5 a viz kerzu, 1843.

» Aotrou Prins,

« Ar stad a ziskouezit ober ac'hanoun em digolfe « eus va holl zrouk-eurioù. Hogen ar c'homzou a « gavann enn ho lizer a zoug muioc'h eget karantez « em c'henver, eur bed all eo a zizoloont d'am daou- « lagad, eur bed nevez eo en em ziskouéz da Vro- « C'hall.

« Saludi e rann gant daelou a levenez enn amzer « euruz a ziouganit d'e-omp. C'houi dinamm e pep « tra, c'houi da behini na heilleur ober ken rebech « nemet ma'z oc'h mab bihan da Zant Loeiz, ha na « ve eta nemet-hoc'h-hu a wall-eurux etoeez er « iaouankisiou a dro ho daoulagad var-zu enn hoc'h?

« Lavarout e rit d'in pennoz, eurusoc'h eged- « hoc'h ez ann da welout adarre Bro-C'hall : *eurus- « toc'h eged-hoc'h!* hen-nez, hep mui ken, eo ar « rebech a heli ho kaloun ober d'ho mamm-bro « Nann, Prins, n'hellann ket beza eurux epad ma « viot er boan. Nebeud amzer e joum gan-en da « veya, va c'honfort eo kement-se. Ann hardisiegez

« am euz da c'houlenn, ma ho peze, pa ne vezion « mui, eun tammik sonj euz ho servicher koz.

« Beza ez ounn, gand anu doujanz ar vrasa, eotrou « Prins, d'ho Huelded Rocal, ar vuella hag ar sentusa « servicher,

» Chateaubriand. »

Ar pez a helle Herri da ober evit difeun he wir, a oa great. Ne oa ket enn he c'halloud pignat c'hoaz var ann tron, na kemer kurunen he dud koz ; ar pez a oa da ober evit neuze, e oa diskouez d'ar bed penaoz evit eux he dû hen netra na virje ne zistroje d'he vro. Lekeat en devoa frankisiou ar bobl var ar memes linnen gant gwirion ar Roue, ha prouvet en devoa ec'h anaie meuzioù hag ezommou he amzer. Goulenn a rea ar pez ar c'houlenn ann darn fura euz ar Fransizien : *Ar Roue dre c'hoad, ar gwirion dre gannad.*

Al lezenn-vomm-ze euz hor gouarnamant *konstitusionel* a ioa skrivet doun enn he spered hag enn he galoun. Ann holl Fransizien eat d'he zaludi hen amprouzz, ha pa he weljont e vandennadou ; ha pa he weljont pep hini enn he dû. Etouez ar Fransizien-ze e oa tud ar re enorusa euz hor bro, ha dre ho c'hargou ha dre ho gwisiegez. Eat e oant da welout ar Prins, nonn hep ken evit ober ei ioz d'ezhan, mes evit lavarout d'ezhan pep gwirionez. Diskleria a rejont frank ar stad e pehini edo Bro-C'hall, enn ezomm en deuz pep hini da gemer perz e affèriou he vro, hag ar gwir a dle pep hini da gaout da hellout mont er garg-ma-karg, mar d-eo par d'he dougen. Ar Prins ho selaoue gant pïjadur, e responte gaot

furnez ha gwirziegez, ha peb unan a oe souezet o welout e na he venosiou ver ann traou-se holl henvel a pep tra« oux menosiou ar vro. D'ar re-ma o lavare : « Ma lez Doue ac'hanoun da bignat var droun va eud « koz, na fell d'in beza na Roue ann dudchentil na « Roue ar vourc'hisien, mes Roue ann holl. » Da re all e lavare : « Frankisiou ar vro e rouantelez Frans « a zo ker sakr ha gwirriou ar Roue. » D'ar re a zeue dre herder ha dre garantez da doui fealded d'ezhan e responte : « Ann daul wella da brouvi « d'in ho karantez, eo servicha Bro-C'hall. » Pedi hag aspedi a rea ar re a zeue d'he gavout d'en em glevout, d'an em unani, pep hini hervez he stad, evit ober mad ar vro. « Va brasa mignouned, ame-z-hon « a vezo ar re ho devezo ar muia skoaziet va bro. » Ha dont a rea unan hennak ha na vije ket realisi de c'houlen he welout ? e responte kerkent : « Gall eo, « digasit-hen ; fellout a ra d'in klevout ar c'hallaoued « holl, fellout « ra d'in anaout ho menosiou ; na « onezan ar wirjonez nemet er c'hiz-se. » Ha lavaret a vije d'ezhan e oa unan hennak e touaz he genvroiz ha na grede ket dont dira-z-han, dre'n abek d'he stad izel pe d'he zilad displet ? « Na pa vern ann drilad, « eme ar Prins ? e welout a fell d'in ; ne fell ket d'in « e ve lavaret en defe bet eur Gall, unan hep ken, « c'hoant d'am gwelout, ha n'en defe ket bet he « c'houlenn. »

Ann Duk a Vourdel, kan drant ha ker mad gaud ar o'hallaoued he genvroiz, en em zskoueze braz ha solenn dirak ann dudchentil huella eux a Vro-Zaoz, pa zeuent da ober al lez d'ezhan. Neuze e kamere he

daol-lagad a Brins, hag ann dearcou-ze leun a veurded, pere a rea d'ann dud lavarout : Mab hiban Loeiz XIV a gas gant-han, daoust da beleac'h ez a, Versailh hag ann Teoleri.

Eur weach hep ken e oe gwelet enn eul leac'h digor d'ann holl, d'ar zul, pa 'z eaz d'ann offeren da iliz katholik King's-street. Goure'hemennet mad en devoa na vije ket great eno enn he enor na lid, na kan, na kriaden ebed. « E ti Doue, eme-z-han n'euz « brazder ebed evid ann dud, rez eo eno ann holl « bennou ; Doue a zo kéid enn tu all d'he grouadu- « rien, ma'z omp dira-z-han ker hiken ann eil evel « egile. » Dont a reaz abarz ann iliz, ien ha tavedek, daoulinn a reaz da glevout ann offeren, e kreiz etre ann Duk a Levis hag ann aotrou Chateaubriaud ; ha pijadur a rea d'ar galoun gwelout ar feiz bag ann doujanz a rene etonez ar Fransizien iaouank all, var skouer ho Prins muia-karet.

Ar Fransizien a zo bet o welout ar Prins a lavar holl ez eo eun den iaouank diouc'h ar re gaera ken a gorf ken a spered. Pa gerze var ar plean, ne lavarjac'h ket en divije bet eur vorzad torret ; pa ziskenne ann delesiou, neuze hep ken e tiskoueze e kamma eun tammik. Ann aotrou Theodor Hersart de la Villemarque, bet o welout ar Prins eval eun niver braz a vretouned all, henvel a heiteur ann tri breur De Saint-Luc, ann aotrounez Du Dresnay, Da Forsantz, Du Conëdik, Ann aotrou de la Villemarqué ar skrive eta da eur mignoun d'ezhan ar c'homzou brezounekma divar benn ar Prinz.

« Me lavaro d'e-hoc'h pennoz em euz gwelet a

« London brava map-den ha Roue a zo bet krouet « gand Done Eur potr ken drant, ken dreo, ker « kalounek, ken nerzuz, enn he gomzou, ker mignoun « d'ar Vretouned ! — Karout a ranu ar Vretouned, « eme-z-heu, dre'n abek m'ho deuz roet ho buez « evid-omp, hep goulenn na kemeret pac. — Paeet « int brema, Aotrou, em eux-me lavaret dioc'h-tu. « — Hag hen da asteno he zorn d'in ker kaer ! Ha « me d'en em deureul da boket d'he euro..... Nec'h « am boa na oa ket ho *zon c'halv* gan-en. Lavaret « am eux d'ezhan koulskoude e oa bet savet eur zon « gaer e Breiz diwar he benn, ha c'hoarzet en « deux. »

Setu ama ar zon ; hogen ne zere mui eux ann amzer-ma Herri V ne fell ket d'ezhan dont e Franz dre vresel ; mes galvet gant ar vro (1).

---

(1) AR ZON C'HALV

(1813).

Ton . Sezit, Gwengamp, e Barzaz breiz

Klevit, klevit, gwir Vretouned,
Gant eur Prins iaouank omp galvet
D'ho zikoar da zifram' ar vro
Dioc'h krabanou mistri garo.

Dek vloaz zo emaint o sumal
Ann doar a ziverr eux hon tal ;
Petra ' choum mui gan eomp a vad
Nemet hon divrec'h hag hor goad ?

D'ann 13 a viz kenver 1844 ann Duk a Vourdel a guitaaz Bro-Zaoz enn eun tool. Eul lizer a oa digouezet da lavarout d'ezhan e oa kouezet gwall glanv ann Duk a Angoulêm he eontr. Kimlada a reaz ouz ar C'hallaoued dre ar c'homzou-ma : « Aotrou-« nez, ho trugarekaat a rann da veza great d'in « kavout, epad ro verr amzer siouaz ! eur Vamm-« vro, » ha d'ar 24 euz ar mêmes miz ec'h arruę énn dro e Goritz, e peleac'h e oa mall he welout pell a oa.

Emwel ann Duk a Vourdel hag ar Fransisięa a reaz re a boan spered da dud hor gouernamęnt-ni, evit lavarout ne glaskjent ket en em venji. Sonjal a rejont da genta ober ho froses d'ann daou vil Gall a oa bet e Londrez ; hogen etouez ar Roealisted-se a ioa kalz a dud a huel-stad hag a huel galoun, ha na oa ket eas

---

Ma n'hor be kolt nemet danva,
Saiv hon enor, ni zaloufe ;
Mes me wel ar bed o c'hoarzin
D'hor Broik baour war he daoulin (1).

Tuvil, tavil, gwir Fransizien,
Rebell oc'h ouz stouel ho penn ;
Arru Herri ! n'euz ket he bar
Da lakâl lermen d'ho klac'har.

Bronsen glaz-doar a wenn Bourbon
Goad Sant Loeiz a varv 'n he galon,
Mab liban ua Herri pevar,
Ha, war ma glevomp d'ezhan par

M'hor gwel o tont war ann dachen,
Ar vlumachen wenn war he benn :
« Sell, Breton, ouz va flumachen,
« Ha deuz d'am heul er wir rouden.

(1) D'ar mare-ze rouestleseiou ann Europa a oa o pouez ober fae war c'haouraumant Locia Felep.

ho c'hondaoni. En em gemer a rejont eta ouz ar paperiou-keleier pere ho devoa meulet or pez a oa tremenet e Bell-grav-skarr ; ha kaset a oent dirak ar breujou braz. En em gemer a rejont ouz onn dud a ioa e karg, evel meared, kuzulierien-parres, ha tud a lez, ha taolet a oent e meaz a garg. En em gemer a rejont dreist pep tra ouz ar pemp kannad a ioa bet e Loudrez, ha lakaat a rejont ar gompr da vouezi enn ho enep enn tamall hag a felle d'ezho da henvet *namm pe eun tach mezuz*. Hogen ne oent ket eurus enn ho venjanz. skrivagnourien ar c'heleier a oe akuiteet gand ar breujou, ann dud toiret euz ho c'hargou, a oe meulet hag enoret gant ho furesianed mui eget biskoaz ; hag ar pemp kannad, pere ho devoa greet dilez euz ho c'harg, a oe hanvet enn dro gant ho *élektourien*. Evel-se ann *namm mezuz* a fellaz da dud ar c'houarnamant da deurel var ar rosalisted, a gouezaz var-n-ezho ho-unan. Hag e gwirionez,

---

« Breiz-Izel, me oar mad petra oud,
« Klevet am euz komz ac'hanoud ;
« Siard oud eun da Keltjou,
« Ha rosalisi eun da galon.

« Ma na gredez ket em befe
« Memes Feiz, memes Karantez
« Ha memes Esperanz gan-ez,
« Goul'n digent persoun da garrez

« Ma ne foll ket d'ar Brovidanz
« E venn biken Rouo e Franz ;
« Duk e vezinn e Breiz-Izel
« Ha da gobiten, pe marvel. »

O Prins dign da veza karet,
Er vro ma n'hoc'h euz mui digoust ;
Da vestr var-n-enep e'houi a chomo,
Pe da Baris ni ho kasso

ar pez a rea ne oa netra da damallout d'ar rocalisted, a oa ar furnez ho devoa diskouezet epad ann emwel, hag enn ho c'homzou, hag enn ho oberiou. Ne oe klevet eno nemet ar pez ho divije lavaret enn holl Fransizien a feiz vad, ma vijent bet enn ho leac'h. Goulennet ha meulet a oe eno, euz ann eil tu hag euz egile, *Frankistou ar vro ha gwirzou ar Roue ; unvanez etre ann holl Fransizien, hag ar c'heid-ha-keid a bep hini dirak al lezen ha dirak ar c'hargou ; ezomm ebed euz ann diavezidi, pep tra dre ar vro hag evid ar vro.* Warlerc'h ann emwel-ze eo e lavaraz ann aotrou Metternik, ministr braz impalaer ann Aotrich, ar c'homzou-ma : « Ann Duk a Vourdel a zo bet « difazi enn he gomzou hag enn he oberiou. He evez- « mad, he furnez, he spered eeun ha dizaouzan, enn « eun tremen-leac'h ken diez, a zo bet meulet gand « ann holl. Komzet enn deuz bepred a kentel, ha « great en deuz pep tra gand gwiziegez ; lavaret en

---

Evil peliorc'h na choumimp ket
Dindan gwalen koz kanfarlé ;
Tud vad ha for, war ho meno ;
E gwirionez gwall-skouer ar vro.

Serjanted, ha maltouterien,
A gerz hurlo huel ho fenn ;
Hiuchar, noter, paoir ar gwirio
A rufil ar voul p' ema gant ho.

Evid-hor'h ha, micherourien,
Kouer, gobanz, ha beleien,
I'a fell d'hoc'h, d'ar vaz gril ho chouk,
Ha doughti ar leo war ho kouk.

Ma karze, d'ar mare zo bet,
Ann Eskibien beza komzet,
Ha gobianz lennet ha sabren,
Nekel kriz ve war hor penn.

« deuz ar pez a felle d'ezhan da lavarout, hag hel « lavaret en deuz evel ma oa dleet. »

XV.

MARO ANN DUK A ANGOULEM

Ann Duk a Angoulem a reaz ear gwellaik, pa erruaz Herri e Gortis. Eur gaouad levenez, ar bleijadur da welout ann hini a gar ar galoun ho deuz pareet meur a wesch klenvejou hir ha poaniuz, mes ann Duk a Angoulem a dostee ouz he dermen diveza. Da verc'her al ludu, a lavaraz d'ann aotrou Montbel : « En em gavout a raun klanvoc'h, hirio ema ann « deiz da sonjal n'ed-oun nemet poultr hag e tisrroinn « e poultr ; ret eo d'in en em lakât e stad. Great am « euz lavarout da vikel ar barrez a zo e sizunvez, « digas d'in mar gell va zakramauchou diveza. Ne

---

Mes sioaz d'eomp ! lezet omp bet
E skol kuk ar Jukobined,
Ken habil da liva geier
Ha mo z nil da skarza fic'hier.

Evel se gant mil ha mil c'haou
Ho deuz sarret d'eomp hor genaou,
Epad ma kassent meaz ar vro
Gwella Roue zo bet pell-zo. — (Charles X).

Tad ar bobl eur vench forbannel,
War ar vro rakial lui kouezet
Evel chas kear war eur c'halgo fall,
Darn da gignel, darn da stleja.

Va Done piou hon diluvro ?
Fuzul klezo, holl emaint gant-ho ;
N'eus forz ! darc'homp ann leol keota
Ha deuet Done d'hor skoazia !

« gollomp ket ann amzer, lennit d'in, evel aozedigez « d'or gommunion, prezegen ann Tad Bourdalou var « ar zonj euz ar maro. »

Pa leanne ann aotrou Monibel ann displeg euz ar c'homzou ma : *chetu me, dont a rann kentiz, va gopr a zo gan-en.. Ecce vento cito, mereces mea mecum est*, dor ann ti a zigoraz en eun taol, hag e'oe lavaret : arru eo ann aotrou Doue. Ann Dukez a Angoulem a ieaz var arbenn ar zakramant hag a choumaz d'he c'hortoz daoulinet er mesz Hep dale a oa gwelet ann Arc'heskop o tont. Ar vikel en devoa kemenet d'ezhan ar pez a c'houlenna ar Prins, hag ann Arc'heskop na vennaz ket e vije great ann traou evel m'her goulenne vuelded mab Sant Loeiz. Dont a rea he-unan e penn he gloer, da zigas d'ezhan ann Doue ken trugarezuz e kenver ar ra a zo bihan ha dister dirak ho daoulagad ho-unan. Chalonied ann iliz kathedral, hag abaded a semiuer a zeuz da heul ar zakramant, peb a c'houlaouen enn ho dourn. Pa 'z eaz ann Arc'heskop ann ti, e kavaz ar Prins daoulinet var dreuzou dor he gampr Daoust peger goan e

---

Defiot fuzul, defiot sabren,
Ni e boerio gant ann torr he-bonn ;
Filzar, fermer, hachou zo mad,
Pa veut lemmet, da leuskel goad

Ni oar tapout eun eun taol-red
Kanoffou ar c'hoyaned ;
Ar re goz a oar ar vicher,
Hag ar re iaouank zo lijer.

Holla ! me glev son ann teksian,
Tennou kanol, trouz 'n daboulia ;
Arru Herri ! war zno gaofred,
Fuzulfiou walc'h u zo dizouet !

oe, e oa bet ret gwiska d'ezhon he zilled, hag he zougen eno, evit digemerout he Grouer gant mui a zoujanz. Ann dour a zeue e daoulagad ann holl, o welout eun arvest ker skoueriuz. Goude ar gommunion, e oe douget ar Prins enn he wele evit beza nonet, ha respount e reaz he-unan d'ar pedennou gand pouez ha deotiez. Ann Dud roeat, hag ar Frañsizien a lea gantho, a leaz holl da ambroug ar zakramant beteg ann iliz kathedral, e peleac'h e oe roet ar vennoz solenn gant ann Arc'heskop.

Goude or pedennou a drugarez, hag eur pennedik prederen a gatoun, ann Duk a Angoulem a c'halvaz d'he gavout Herri hag ann demezell he c'hoar. « Ve « bugale, eme-z-han d'ezho, deut oc va heur ziveza, « n'hellann mui ober vad ebed var ann douar. Lavaret « am boa d'ho tad var he dremenvan, em bije dal- « c'hel he leac'h enn ho kenver ; great am euz ar « pez a oa em galloud evit derc'hel mad d'am ger. « Gouzout a vit pegement e karano ac'hanhoc'h, ha « pegement a c'hoant am boa e vizac'h bet bugale « vad ha glan : Va goulenn am euz bet digant Doue. « Euruzted ar vuez-ma, Doue he ro d'ann nep a gar; « d'e-hoc'h-hu en deuz roet sperejou ceun ha kalon- « nou mad, hag ho tiouall a rei hepred. N'hoc'h euz « ket ezomm mui euz va allou ; great am euz ar pez « am boa da ober, Doue brema ra em c'hemero enn « he drugarez ! »

Ann Duk a Angoulem a varvaz da zul a dreinded, deiz kenta a viz even 1844. He gorf a oe kaset gand eul lid braz da gichen hini he dad, Charles X, e

douaren abalh menec'h sant Franses ; hag ann Duk e Vourdel a fon e pemp or c'hanv. Tud ar bed a zo bet disleal e Renver ann Duk a Angoulem. Nac'het ho deuz out han meur a galite gaer, hag en devoa kouls-koude. Goude holl, kristen mad eo bet, ha bivarout a rafenn eo bet eur zant.

Goude ar maro euz ann Duk a Angoulem, Herri a Frans a gasaz ann diskleriadur-ma da holl rouaned ann Europa.

« O veza ma'z onn devet, dre varo ann Aotrou ar « C'hoñt a Varn, da veza penn-ket ti ar Vonrboned, « kredann ez eo eun dlead evid-onn sevel ma mouez « anep ar chenchamant a zo bet great e Bro-C'hall e « lezen ann digouez var-son tron, ha diskleria penaoz « ne rinn bikenn diñez euz ar gwirion a zalc'hann dre « c'hoad, hervez lezenoù koz ar C'hallaoued. »

« Ar gwirion-ze a zoug gant-ho dleadou euz ar re « vrasa, ho ober a rinn, gant skoazel Doue. Hogen « ne fell ket d'in goulenn dre nerz va gwir, nag he « lakaat da dalvout, ken na lavaro d'in va c'houstiañs « e vezinn galvet gant Done da ober vad va Bro.

« Da c'hortoz ann deiz-ze ne gemerinn ebarz ann « harlu e pehini eo ret d'in beva, nemet ann hano e « Gont a Chambord. Ann hano-ze a gemeriz o kui-« taat Bro-C'hall, ha c'hoant am euz e ve dalc'het « a'n eñ holl gefridiou gand rouaned ar broiou « all. »

Ann holl rouaned a reaz d'ann diskleriadur-ze eur respount vad ha leun a galounez ; rouanez Bro-Zaoz hep ken n'her greaz kut. Skriva a reaz dre zorn he c'henta ministr penaoz, al liammou striz a unvaniez e

oa etre tud Palez Sant-Jamm ha re ar Palez-Roeal, na c'houzanvent ket ho divija ar re-hont na great na lavaret netra hag a hellja noazont pa ziaplijout d'ar re-ma.

Ar C'hont a Chambord o veza ann doare-ze merket ann hano hag ar renk a fella d'ezhan da gemerout epad he harlu, a guitaas Gorits gand he voereb ha gand he c'hoar. Dont a rejont da gastel Froshdorff, pehini a zo var dro pemzek leo hep ken diouc'h Vienn, kear-benn impalaerded ann Aotrich, hag eno e choumjont, ho zri enn eul lod, ken na oe dimezet ann Demezell Loeiza, hag eur pennadik goude, ann Duk a Voerdel he-unan.

XVI.

DIMIZI AR C'HONT A CHAMBORD.

Meur ar vloaz a ioa en devoa ar C'hont a Chambord great he choaz, hag ar Brinsez he vuia-karet a devoa réuzet menr a zimizi skeduz, evit gortoz aan hini evit pehini a kave d'ezhi beza bet krouet. Dimizi ar C'hont a Chambord na oa ket eur fest evit tud hor gouarnamant nevez, hag ann holl dranu a reant evit mirout na'a sje da benn. Rei a rejont da glevout da impalaer ann Aotrich penaoz dimizi ha nizez gand ar C'hont a Chambord a lakaja ienien vraz etre ann daou c'houarnamant ha marteze brezel etre aan diou vro. Ann impalaer eta, petra bennak ma plije kaiz ann dimizi d'ezhan, en devoa eun tammik prideri o rei he aotreadur, hag a zalee bepred.

Hogen ar Roue Loeiz-Felep, o veza demezet he vap, ann Duk a Vompansier, da c'hoar rouanez Spagn, ¢nep grad vad Bro-Zaoz, e savaz eun tamm rouestl etre tud ann daou c'houarnamant. Epad ma oa prederiet holl re Bro-C'hall, o klask en em wenna, hag ober ho feoc'h gant re Bro-Zaoz, impalaerez ann Aotrich hag ann Dukez a Verri en em glevaz, a bakaz aotreadur ann impalaer, hag ann dimizi a oe great enn eun taol. Ar goulenn a oe great d'ar 5 a viz du; d'ar 7 e oe great ann eureud e Modon. dre *brokuration*, ha d'ann 9 e kontaaz ar Brinsez palez he breur, evit dont da gastel ann Duk e Frohsdorff.

D'ar bemp a viz du 1846, e teuaz eta ann Duk a Levis, gant pep gallaud euz a berz ann aotrou ar C'hont a Chambord, da c'houlenn digant ann Archiduk a Vodon, anez Archidukez Mari-Therez he c'hoar, da bried d'he vestr taouank. Ann Duk a Levis o veza bet digaset er zall a enor, a zougaz evel-henn ar gomz d'ar Prins rener a voden :

Aotrou Duk,

« Ann Aotrou ar C'hont a Chambord en deuz
« gourc'hemennet d'in dont da c'houlenn enn he
« hano, digant hoc'h Hualded Roeal, ann Archidukez
« Mari-Therez evit pried. Euruz en em gawann da
« veza bet kurget euz ar gefridi enoruz-se, pehini a
« dlo starda c'hoaz mui-oc'h-vui al flammou a geren-
« drez hag a garantez dre bere ec unanet a bell-zo
« daou di brudet meurbed Vertuziou huel ha doareou
« kaer ar Brinsez ho c'hoar, na hellont ket mankout
« da ober eurusted ann Aotrou ar C'hont a Cham-

« hord. Aotrou Duk, enn eur rei, hep ged ebed, da « vab bihan hor rouanez, dale'het da vesa paour er « meaz euz he vro, eur pried dign euz a Vro-C'hall « ha dign anezhan, a kemerfi eur gwir nevez var ann « annoudegez vad en deuz gwestlet pell-zo da enn « tiad tud, digant pere an deuz bet dija kemenet a « verkou a vignounach hag a denerediged. »

Ann Duk a Vodez a respountaz :

« Enoret ounn meurbed dre ar goulenn a rit ouz- « in, enn hano ann aotrou ar C'hont a Chambord, « euz a zourn va choar muia-karet, ann Archidukez « Mari-Therez. Euz a greiz va c'haloun e roann va « aotreadur da enn dimizi, pebini a ia da starda mui- « oc'h-vui, liammou a gerentiez ken enoruz d'am zi « ha d'in va-unan. O kredi mad e raio enn dimizi-se « eurusted va c'hoar muia-karet, e hastinn pep tra « evit ma vezo ann Aotrou ar C'hont a Chambord e « kreiz ha c'houlenn ar c'henta ar gwella. Dà eo gan- « en, aotrou Duk, emedi c'houi eo a zo bet choazet « gant-han da ober d'in he gefridi ; den all ebed « n'em bije gwelet gant mui a bijadur, ha gant joa « e tiskleriann ar stad a rann ac'hanhoc'h, hag ar « fisianz am euz enn-hoc'h, dre'n abek d'ar pez hoc'h « euz great hag a rit hemdez evit ho Prius ken « dallezek da veza karet. »

He Huelded Roeal ann Itroun ann Archidukez Mari-Therez, o veza deuet neuze ebarz ar zal a enor, ana Duk a Levi a lavaraz d'ezhi ar c'homzou-ma .

Itroun,

« Ann aotrou ar C'hont a Chambord en deuz va « digaset ome da lavarel d'e-hoc'h peger brez c'hoant « an deuz a pliche gan-e-hoc'h unani arit mad ho « poea gant he hini. Mar aotreit he c'houlenn « d'ezhan, evel me en deuz fisians her greot, c'houi « ho pezo great eun den euruz, hag he zikour a reot « da zougea ar garg tonket d'ezhan gant madelez « Doue.

« Itronn, deuet da veza Gallez, ho vertuziou ho « madoberiou « lakai banniga ho bano dre holl Vro-« C'hall, hag ho pedennou, evel holl menosiou ho « kaloun, a vezo da c'houlenn ha da ober eurusted « ha pro névez. »

Ann Itronn ann Archidukez a deuz respountet evel-hann :

« A-greiz va c'haloun a fell d'in unnan va buez « gand hini ann Aotrou ar C'hont a Chambord, rak « gouzout mad a rann e vezinn euruz enn ho gichen. « O veza ma em euz lekeat doun am c'haloun gwestla « va holl vuez d'ann Aotrou ar C'hont a Chambord, « a karinn Bro-C'hall evel d-han, ha va holl bedenn-« non ha ve holl venosiou a vezo evit ar vro a zo enn « a vrema ha hini-va-hini. «

D'ar 7 a viz du, da unnek heur dionz ar mintin, ann eureud dre brokuration a oé benniget gant ann Aotrou 'n Eskop a Voden, e chapell al lez, dirak holl gerent ar Brinsez, ha teston ar C'hont a Chambord. Ann Duk a Lavis a zalc'he leac'h ar Prins da rei ha da zigemer ar Gar a zimizi.

Antronoz ann Itroun ar Gontez a Chambord a zigemeraz, gand he madelez a vepred, ha c'herent, paonou kear, hag annn dud áll pere a zeue da ober d'ezhi ho c'hon-levenez, hag ho c'himiad. Ha d'ann 9 euz ar miz e kuitaaz Modeo, evit dont da gavoot *dr* C'hont a Chambord. Ann itrounezed Dukez a Levis ha kontez a Chabonn a oe hanvet gand ar Prins d'he heulia, ha da zero'hel mad d'ezhi enn he beach.

Ann Duk a Vodeo ha breur, a iear d'he ambroug beteg ar gear a Vantou. Trauzi a rejout Moden enn eur c'harr dizolo, evit beza gwelet eur weach c'hoaz gand ar hobl pehini he c'hare kement, ha pehini'a zirediaz a va'h var he hent. N'oufac'h ket kredi betek pegeid ez eaz ar merkou a deneridigez hag a geuz a de roet d'ezhi ann dervez ze, a bellini e vezo date'bet eonj pell amzer.

Mari-Therez a zo eur vaouez vrao-ira, huel, mentet kaer, he apered hag he madelez peintet var he dremm. Abaoue maro he mamm, gant-hi edo ann emell a hap tra e pelez he breur ; ha heza ez oa eun eil vamm evit he breudeur hag he c'hoarezed iaouankoc'h eget-hi.

Epad ma teue Mari Therez euz a Voden da Frohsdorff, Herri a Frans, mall braz gant-han gwelout ar vignoanez a roe Doue d'ezhan, a zihlase ivez euz Frohsdorff, evit dont var he arbenn. Ann Dukez a Aogoulem he voereh, hag ann Dukez a Verri he vamm, ker c'hoantek hag hen da welout ho mero'h nevez, a zeue gant-han. Er gearik a Vruck e kavjont ann Archiduked Ferdinand ha Maksimilien a Aotrich, ha breur Mari-Therez, deuet enn he raok da aoza ann digemer. Antronoz 15 a viz du, e tigonezaz ar

Brinsez nevez. Ar 16 a oa ann deiz merket evit nevezi lidou ann eureud great dija gand Eskop Moden ; hogen evel ne oa ket eaz en em gavout abred awale'h e kastel Frohsdorff evit ann offeren, ar C'hont a Chambord a c'houre'hemennez e vije great el lid e Bruck. D'ar c'houezek eto beure mad, ar geatik-se en em gave dreist ha klinket evel evid eur fest. Ann dud-ze a anaie pell a oa ar Vourboned, evit beza bet lod meur a wesch enn ho madoberiou, hag a ziskoueze dre ho bervder hag ho iaouenedigez e kemerent perz vraz e joa ann dud roeal hag enn ho eurusted. Da 9 heur dioue'h ar mintin e oe daoulined ann dud nevez ec'h hars treid ann oster. Enn tu deou d'ann oster, e kostez ar C'hont a Chambord, en em gave ann Dukez a Verri, hag ann Dukez a Angoulem. He c'hoar muia karet demezet er bloaz araok, ha dare da wilioudi na heliaz ket dont d'ann eureud. Enn tu kleiz, e kostez a Driusez nevez, en em gave ann' Archiduked he eontred hag he breur. Eur belek simpl a vennigaz ann eureud ; mes ar belek-se a oa eur migonoun d'ann aotrou Fraissynous, ha lezet gand hema e kichen ar Prins, evel eun eil hen-he-unan. E pep digwez eus ar vuez-ma, mouez eur belek, o komz enn hano Doue, e zo bepred sakr hag a renk beza doujet, hogen ama, komzou ann aotrou Trebuked a zenaz huel hag helavar meurbed.

Goude heze great, gant pep gwirionez he dirak Doue, meuleudi ann dud nevez hag hini ar gerent eus ann daou du, en'h achuaz he brezegen dre ar-c'homzou-man :

« Priejou iaouank, brema pa 'z oc'h o vont da

aevezi ho le a eureud dirak Doue hag dirak ho kerent meurbed enoruz, hag e kreiz ar pedennou grouezuz a zav evid-hoc'h etrezek ann env euz a galounou ann holl, e kav d'in gwelout skeuden a Were'hez sakr o kemer buez aze war ann aoter, pe evit lavarout gwell, ar Were'hez he-unan o tiskenn euz eun env evit en em lakaat e penn al lid santelma, hag evit stella gant goad he Mab al le santel a rit ann eil d'egile. »

« N'am euz ket ankounac'heat, a lavar hi d'e-
« hoc'h, eo bet lekeat rouantelez Frans dindan va
« fatronniez gant he roaned daol, ha n'ounn ket
« evit choum hep kemer eur perz hraz enn eun
« dimizi dre hehini eo unanet gant liammou sakr
« daou euz he bugale ar re nopla. Kemerit, kemerit
« va geo var-n-hoc'h ; va geo a lavarann, dre ma
« em euz he douget enn ho raok, ha dre ma fell d'in
« he lakaat va-unan var ho pennou. Mar talc'hit da
« veza feal da Zoue, ar ieo-ze a vezo dous evid-hoc'h,
« hag ann dleadou a lakai vor ho tiskoaz a vezo eur
« beac'h skanv d'e-hoc'h da zougen. Adalek ho
« tenerra laouankiz, hoc'h euz va galvet ho mamm,
« ha bet am euz ato evid-hoc'h holl deneredigez eur
« vamm. Beillet am euz var ho kammejou, ho
« tiouellet am euz diouz ann holl danjeriou, Enn ho
« joaiou, enn ho truhuillou, e oann enn ho kichen.
« Ann holl vad hoc'h euz het digant Doue, ha hraz
« eo bet he vadelez enn ho kenver, a zo deuet d'e-
« hoc'h dre-z-oun-me ; ha dre-z-oun-me e teuio
« c'hoaz var-n-hoc'h ar mad a c'hortozit digant ann
« emzer da zont. Doue a felle d'ezhan e vije great

« ann dimizi-ma, ha den n'en deus gallet mirout
« ne-d-eo bet great ; fallout a ra d'ezhan hrema her
« bennig-fenn euz he berz, hag hen ober a rann ; ma
« respountit da holl venosiou he drugarez var-n-
« hoc'h, den na hello ken nebeut terri na distrei
« divar-n-hoc'h ar vennoz vraz en deus gourc'he-
« mennet d'in skuilla var ho timizi. Bezit eta benniget
« hag he kear ha var ar mesiou, e pe leac'h bennak
« a safot ho teitou ! Bezit benniget er vro e pehini
« em' oc'h evel tremenidi, hag enn hini da behini e
« tleit mont da ohoum eur weach avit mad.

« Bezit benniget enn hoc'h holl oberiou. Evit ann
« amzer da zont, miret d'e-hoc'h gant Doue, na
« glaskit ket dizolei ann traou kuzet a zo enn-hi.
« Enn dra hep ken, ho pezet fisianz ; kerzit bepred
« aoun a benn ha stard a droad dre henchou Sant
« Loeiz ho Tad. Va mab ha ma ho tiouallo, ha mar
« d-omp evid-hoc'h piou a vezo a enep d'e-hoc'h ?
« Bugale ar rouaned, selaouit mouez ho mamm
« selestiel, lakit he c'huzuliou doun enn ho sperejon,
« ha dreist pep tra heulfit-ho gant eur zentidigez a
« wir vugale ; fronez euz a re brizusa a donnfot
« anezho. Ho poez a dremano seder ha laun a zelli-
« dou, sklerder hoc'h oberiou mad, kaeroc'h ha
« skedusoc'h eget hini ann deiz, a vezo evid-hoc'h
« evel eur vantal roesel, hag a luc'ho var ho taf evel
« eur gurunen a c'hloar. »

Goude ann offeren e oe dijunet, hag e oe gwelet ouc'h ar memes taol, ann dud-nevez, ho c'herent hag ann nebeudik Fransizien, ho devoa bet digant Doue ann eur-vad d'en em gavout enn deiz-se, a Brack.

Unan anezho o skrivaz evel-hena d'he genvroiz : —

« Me garja a vije bet Bro-C'hall enn he fez ama, evit gwelout ann digemer a ra d'e-omp ar C'hont a Chambord, avit gwelout pege laouen, pegen digor, peger kaer eo ha dal pa eu em gav e kreiz ar C'hallaoued. Ret eo hel lavarout, hag hel lavarout huel, ret eo e ve klevet kement-ma dre Vro-C'hall penn-da-benn : den na hell he welout hep he garout, den na hell he glavout hep santout ann he geloun eun tamm fouga da veza Gall evel-t-han ; den na hell he guitaat hep skuilla daelou, nag hep klemm he blaneden galed ! » —

Da grestaiz, ann aotrou ar C'hont hag ann Itroun ar Gontez a Chambord gand aon Dukez a Angoulem hag ann Dukez a Verri, en am lekeaz enn hent evit dont da Frohsdorff. Ann Archiduked a zeuaz d'ho ambroug beteg ar c'hirri-tan, hag eno a kimiadjont out-ho en eur zouheti d'ann dud-nevez kant eur-vad hag hir-vuez. Da nav heur diouc'h aun noz a tigouezjont e Frohsdorff, a pelcac'h e oe great d'ezho eun digemer kalounek gand ar gearadik tud-se, e touez pere o'euz mui paour ebed, obaone ma eo deut ar Vourboned da choum enn-hi.

Chetu ama daou lizer skrivet gand ar C'hont a Chambord, eun devez bennak arsok he zimizi.

« Frohsdorff ann 28 a viz here 1846. »

« Aotrou Markiz Pastored, c'hoant am eus, pa 'z ounn o vont da zimizi, ho defe ar beorieo ho lod em « levenez, rak gwelout a raan e kement-ma sur « merk nevez euz a vadelez Doue eu c'henver hag e

« kenver ar wenn ac'hanomp. Hogen kavout a ra d'in « e tle peorien Pariz kavout brasoc'h gwir em ma- « dobertou, rak ne ankounac'haan ket ounn bet « ganet ebarz ar gear-ze, hag em euz tremenet enn-hi « va blouvesiou kenta. Dre-ze en em hastann da rei « d'e-hoc'h da c'houzout e lakaann enn ho kouro'he- « men eur zoum a ugent mil liour da veza rannet « etre-z-ho. Pa viot o lodenna ann arc'hant-se etre « ann dud ezommek, na zellit ket pe hi a zo enn tu « gan-en pe ne d-int ket; na zellit nemet ouz ho « ezommou. En em glevit evit kement-se gand eur re « hennak euz va mignouned feal, boazet da zorem- « predi ann dud keiz, hag en em gavo euruz da « hellout sikour ac'hanoc'h da ober al lodennadur-ze « evel ma fell d'in e ve great. Enn dra hep ken a « choum var va c'haloun, doaniet ounn dre na hel- « lann ket rei muioc'h. Pa zonjann enn dienez vraz a « zo e tonez ann dud, hag a ia c'hoaz da greski gaot « ar goanv a zo o tont, e kerfenn kavout tenzorion « da skuilla evit soulaji kement a enkresiou. Kredi « mad a rann e lavaro hag e rei va mignouned evel- « d-oun, hag e tiouerint ar muia ma hellint, evit ober « ho aluzennou brasoc'h eget biskoaz. Goude hoil, « houn-nez eo ann dall wella da hellaat diouc'h hor « bro muia-haret ar reusiou dare da gouneza var-n- « ezhi, ha da denna var-n-ezhi ann holl venosiou « gwestl da ober he eurusted.

« Nevezi a rann d'e-hoc'h, aotrou markiz Paste- « red, ar gwestl euz ar stad a rann ac'hanoc'h hag « euz va c'harantez. »

« Herri. »

Ann ugent mil lionr a oe roet da beorien Paris, d'ar 7 ha d'ar 16 a viz du, deisiou aureud ar C'hont a Chambord, ar pez a zigasaz sonj da bep unan euz eur gomz vad het lavaret gand ann Duk a Verri : *N'euz fest kaer ebed, ma n'ho deuz ket ar beorien al loden genta enn han.* Daou zervez var lero'h e tigouezaz eun eil lizer, ha gant-han daou-ugent mil lionr all, evit lakaat sevel a maner Chambord, hag charz er C'hoajou chommet gand ar Prins, ijinou ha tiez labour a bep seurt, avid ann dud ezommek a dro-vardro. Eaz awalc'h eo gouzout a beleac'h e teuaz ar zoum arc'hant-ze d'ar C'hont a Chambord ; ar Brinsez a zemeze d'ezhan a zo pinvidik hraz, ha ken douget da rei ha ma 'z eo ar Vourbonied. Chetu ama ann eil lizer .

« Frohsdorff ann 30 a viz here, 1846.

« Aotrou markiz Pastoret, gouzout a rit pennoz « eo dre aluzennou ha sikourou all roet d'ar bobl « ezommek, a fell d'in merka deiveziou va dimizi, ha « trugareknat madelez Done, pebini an deuz var a fin « lamet divar va hent ann harzou ho deuz miret ouz- « in da zemezi ken ne d-eo hreman. Petra bennak « ma eo ret d'in heva er meaz euz va bro, n'heilinn « bikenn choum ien ha didruez keid ha ma vezo va « mamm-bro e poan. O sonjal peger ker e teu ann « ed, ha peger stard e vezo d'ar bobl tremen a goany « a zo o tont var-n-omp, am euz klasket em spered « ha gallout a rajenn uber eun dra bennak da zikour « soulajt ezommou hag a vezo braz. Kavet eo bet « d'in pennoz a gwella implij a zo da ober euz ann

« arc'haut an eaz c'hoaz da rei, eo sevel gant-hor e « maner Chambord, hag ebarz er c'hoajon a chom « c'hoaz gaa-e-omp, ijinou ha labouradegou à dra- « garez, e pere e vezo sur ar vicheroarien hag eun « dud paour a dro-var-dro da gavout labour epad ar « goany, ha da hellout eun doare-ze pourvei d'ho « ezommou ha da ezommou tud ho ziez. Karg a « rouan d'e-hoc'h eta d'en em gemer abred awalc'h « evit ma vezo great ar pez a c'houlennann. Dá e ve « gan-en e teufe va mignouned da zevel kalz a diez- « labour evel-se dre holl rouantelez Frans. Evid-oan- « me da vihana, euruz en em gavinn da veza gellet « divec'hia eun nebeudik Fransizien, pere, dre'n abek « d'al leac'hiou e pera emaint o chonm, ho deuz « c'hoaz brasoc'h gwir er pez a vad a hellann da « ober.

« Nevezi a rann d'e-hoc'h, aotrou markiz Pastoret, « ar gwestl euz ann holl stad a rann ac'hanhoc'h, « hag euz va c'harantez ar vrasa.

« » Henri. »

Antronoz ma oa digouezet ann dud roeal e Frohsdorff, ar c'henta tra a reaz ann Itroun ar Gontez a Chambord, a oe mont d'ann iliz da glevout ann offeren, ha da drugarekaat Doue evit he dimizi. O tout er meaz euz ann iliz, e pedaz ar C'hont a Chambord da gas euz he fera ha-unan, d'ann aotrou Pastoret dek mil liour evit ann dud a oa bet beuzet ho donaegou hag ho ziez gant ater al Loer. Kas a reaz ivez mil skoed da Vreuriez ar Feiz, hag er C'hont a lekeaz war-n-ho mil liour evit ti fourniellou ar beo-

rien e Paris. Eux ho c'hostez, mignouned ar C'hont, pe ar roenlisted, a glevaz he c'halvaden e kenver ar dud ezommek, hag e meur e leac'h euz ar vro e oe savet ijinoo ha tiez labour evit ar beorien, ha dre Frans penn-de-ben e oe roet sommou arc'hant ha dre gont ha dre vil, eun hano Doue hag eun hano ar Prins ken dellezek da veza selaouet. Pobl a Vro-C'hall, goude kement-se, savit ho penn, sellit enn dro d'e-hoe'h, ha gwelit e pe du ema ho prasa mignoned.

XVII.

(1848).

LOEIZ-FELEP DISKARET.

Diar bevar-var-n-ugent a viz c'houevrer, ar gear a Baris en em zav, ho Loeiz-Felep a zo diskaret divar he dron.

Ar C'hont a Chambord, o klevout ar c'helou spountuz-se, a laoskaz eur griaden : « O Franz ! o va bro ! Ha goude eur pennadik eioulenz, na hellaz ket mirer da welout enn traou a oa c'hoarvezet dourn Doue hag al lezen a heavel-houn (talion) ; tri devez dispac'h evel e 1830 ; eun dilez kuruunet e favor eur c'hrouadur, reuzet gant ar bobl ; eun teac'h great dre guz, eün tiad tud roeal kondaonet d'ano harlu. O justis Doue !

Planedon galet eun tiad tud bet enn he enep a douchaz kaloun ar Prins. Sonjal a rea e enkrezion ar Roue koz, e pennoù spered a Rouanez Meri-Ameli,

hag e rann-galoun he merc'h kaer ann Dukez a Orleann. gant he bugale ker faouank ret d'ezho kuitaat ho bro.

Ar zonj se a zigasaz var he vuzellou ar pardoun a loa pell a oa enn he galoun, hag e pede Doue d'ho diouall ha d'ho c'honforti enn ho divroidigez.

C'hoarvezout a reaz neuze ar pez hon eus gwelet e 1871. Ar bobl troumplet gant renerien fallakr, a zavaz enep ar republik nevez. Neket houn-nez a felle d'ezho, mes daouez ann dud pinvidik ; ha setu adarre ar brezel e ruiou Paris. Kement a Fransizien lazet enn eil tu hag egile a c'hlac'hare ar Prins beteg ann daelou.

Ha da griski he c'hlac'har e klevaz e oa maro ann aotrou Chateaubriand, he vignoun braz hag he guzelier fealla Ann hini n'en doe ket aoun o lavarout dirag he varnerien o komz euz ann Dukez a Verri ; *Itroun, ho mab eo va Roue.*

XVIII.

(1849).

AR C'HONT A.CHAMBORD ER GEAR A EMS

Pa oe deuet eun tammik pecc'h e Franz, ar C'hont a Chambord a zonjaz e oa mad d'ezhan tostaat ouc'h he vro, evit gwelout muioc'h a ze euz he genvroiz, nann hep ken ann dud pinvidik, mes dreist holl tud euz ar bobl. He welout a rajent evel ma'z eo, klevout a rajent gant-han he venosiou var he fesoun da ren ; hag e vije dismantret ar geier a hade bepred divar he

goust eur rum dud sheurtet enn he enep. Dont a reaz eta d'ar gear a Ems enn Allamagn, peuz dost da harzou Frans.

Pa oe klevet edo Herri er gearik-se e zavaz finv ha keflusk e Franz. Ann hent a gas da eukach Nessau a oe goloet buhan a veschourien. Tremen a rann ar re binvidik evit errouout gant ar vicherourien.

Hanvet ho doa kannaded euz ho renk da voot beteg ar Prins, hag e kasent d'ezhan eur re bistolennou kaer prenet etrez-bo, gant eul laer skrivet enn hano ann holl.

Eur blantennik fuchsia e kreiz he bleun ho doa laeret douar hag all diouc'h jardin ann Teolerì, hag a reaz eur blujadur vraz d'ar Prins, rak houn-nez a vije loden ar Brinsez.

, Pa oe digoret boestl ar pistolennou, er Prins a lammez d'ar paper a welaz ebarz, hag a lennaz, enn daelou enn he zoulagad, ar c'homzou-ma.: « Ar « vicherourieo d'ar C'hont a Chambord. »

Al laer a lavare : « Micherourien a bep stad a bed « ann aotrou ar C'hont a Chambord da gaout ar « vadelez da zigemeret ann destenn-ma euz ho dou- « janz, euz ho c'harantez evit-han, hag euz ho ana- « oudegez vad evit ar madoberiou en deuz kaset kan « alez d'ho bro enn be dienez vrasa. Ar vicherou- « rien-se n'int ket bet gounezet gant promessaou « faoz eur rum dud a zo, na troumplet gant geier « mallsiuz hadet divar goust ar C'hont a Chambord. « Gouzout a reont pegen buel eo ho spered, pegen « digor he galoun, peger gwirion eo he garantez

« evit-ar bobl. Goüzout a reont e listroo gant-han al « labour enn ho c'hreiz, e kavo gant-hen Bro-C'hall « eur peoc'h paduz, gloar evel gwechall ha peb « eunusted. Karet hò divije mont ho-unan da gas « ho frezant d'ezhan, mes n'ho detuz ket peadra da « vont betég enn-han ; pliget gant Doue he zigas hep « dale betég enn-ho. »

O veza peurlennet al lizer, ar Prins ne hade mui, hag a lavaraz a vouez huel : « Nag euruz e venn-me « oc'h ober se lod da lakaat ann dud vad-ma enn ho « eaz, hag o tiskouez d'ezho anaoudegez va c'ha- « loun ! »

Ar Prins o veza roet enn taol lagad d'ar prezanchou kaer digaset d'ezhan gant ann dud pinvidik, a zistrouz d'he vicherourien, hag oc'h en em lakaat ene ho c'hreiz, e lavaraz gant drid-kaloun : « Setu-me e « Bro Franz a oc'h penn eun hanter heur e chou- « màz da gaozeal gant-ho evel eur mignoun gant he vignonned, o c'houlenn digant pep hini doare euz he gerent, euz he stad, ha mont mad e rea al labour e Franz.

« Evit ar vasounerez, eme enn autrou Oudin, « mestr mausonner, ne gerz ket re gaer. Ha pa choum « ar mausonner hep labour ar micherou all a choum a zao. Karout a rafemp ez afe gwelloc'h ann traou en dro. » « Ha me ivez, eme ar Prins, oh ! ma « tepanto kement-se ouz-in ? » « E amzer ho tud, me 'm euz sonj mad ez ea gwelloc'h ann traou, ba kredi ta rann ez afent gwelloc'h c'hoaz ma teu- fac'h en dro. Gwelit, ho koulenn e reomp nann hep ken abalamour d'ehoc'h, mes abalamour d'eomp «

Eun hejik stard d'he zourn a oc respont ar Prins.

Abarz kuitaat Ems, «r C'hont e Chambord « skrivaz «l lizer-ma da vicherourien Paris :

« Gwelet am euz, gant eur galoon tenereet beteg « ann daelou, micherourien a bep stad euz « Baris « deuet beteg enn-oun enn eur vro estren da rei d'in « testeniou kaer euz ho fealded hag euz ho c'harantez. « Ra vezo allizer-ma test ivez euz va enaoudegez- « vad hag euz ve c'harantez evit-ho ! Kannaded e « oant aberz eleiz a vicherourien oll pere na heljont « ket ober «r veach. Ho fedi e rann da gas d'ho « c'hamaraded va lizer ha ve anaoudegez-vad.

« Klevout ez eo levaret va hano gant karantez « eharz em bro hag er gear ex ounn bet ganet enn- « hi, a zo eur frealzidigez vraz evid-oun em divroi- « digez.

« O lenn ann holl hanoiou digaset d'in var «l lizer « am euz bet, ounn bet euruz ha fier, o kounta eun « niver ker braz a vignouned e renk ar vicherourien. « Studi« e rann hep chan da ouzout penaoz ec'h hal- « feun ober vad d'ezho. Anaout « rann ho ezommou, « ho buez poanluz, ha va breso nec'h eo en em welout « re bell diout-ho, ha n« hellann ket ho zikour na « gwellaat ho stad kement ha ma karfenn, mes eun deiz « a zeuio, hen esperout « rann, eun deiz « zeuio hag « am bezo galloud da glevet out-ho, da zervicha « Bro-Frans, ha da veritout he c'harantez hag he « fislanz. «

« Ems, 25 e viz eost 1849.

« Henri. »

XIX.

(1850).

AR C'HONT A CHAMBORD E WEISBADEN.

Enz a Ems ar C'hont e Chambord a zistroaz d'he gastel Frohsdorf e peleac'h e tremenaz he amzer dieub ha didrouz, nemet mo 'z eaz eun davez hennag d'er geir a Venis da welet he vamm.

Koulskoude eleiz enz he vignouned a skrive d'ezhan èz oa e Franz eun taol braz a dud hag ho doa c'hoant d'he welout, d'he anaout, d'he amprouï, evel ar re a ioa bet e Ems.

Respont a reuz èta en em gavche e Weisbaden d'ann 10 a viz eost, 1850.

Pa oe klevet er c'helou-ze e savez adorre keflusk e Bro-C'hall. Lavaret ho pije ne oa nemet heno ar Prins e pep genou hag e pep kaloun.

Eun ingroez e belerined e bep renk, roealisted, liberaled ; republikaned a ziblas da vont de Weisbaden. Ar c'hirri tan he bagou 'ar ster Rhin ne oa ket awalc'h anezho evit ann dud en em haste dà errouut è kear-benn ann dukach Nassau.

Ar Prins euz he gostez en em loka enn hent Treuzi a ra Berlin, e peleac'h eo digemeret evel eur Roue. Roue ar Prus a ro eul lein vraz enn he enor. Hag e pep kear me tremen dre-z-ho, 'e peder anezhan de choum a zao ; mes hast en deuz da arruout e Kologn eleac'h ma oar'ez euz dije eun niver braz e Frauizien oc'h he c'hortoz.

« O liskenn euz he garrons ec'h helle lavarout eur wech c'hoaz edo enn he vro, o welout en dro d'ezhan kement a vignonned, taddchentil, mistri-ilgnou, micherourien, labourerien douar a bevar e'horn Bro-C'hall.

Ann eurusted a lugerne var dremm ar Prins, dija ken nobl, ker spered[eu]z, ken digor, ken karantezuz. Eur gomz vad a lavare da bep hini eus he vizitourien, hag ar re-ma ne oant ket nebeutoc'h eurez.

D'ann 10 a viz eost ar Prins a gwitas Kologn var aul lestrik, da vont da Wesbaden. Mar boa great lid karantez[eu]s d'eshan dre gement leac'h ma tremene divar vordou ar ster, e Weisbaden ann digemor a oe dispar.

Antronoz e ligoraz ann digemeredigesiou a roaz ar Prins d'he dud, hag a zo het kement a gaosiou divar he fenn dre ann holl Europa. Eno al labourer douar kouls hag eur Par a Franz a res d'ar Prins ar goulennou a gare ; a zivize gant-han var ezommou ar vro, ha var ezommoe ann douar ; ha bep-unan a vje souezet ø klevout responchou ar Prins var bep tra. Eun enaoudegez barfet en devoa nann hep ken euz he vro, mes ivez euz ann dud a ioa e karg, ha dreist-holl euz ar re a rea vad d'ar bobl. Lavarout a rea : « Ober vad da dud va hro a zo ober al lez d'in-me. »

Da c'honel Maria kreiz eost, ar Prins o glevaz ann offeren e iliz veur Weisbaden. Kreis ann iliz a oe lurget gand ar Fransizian ; tud kear hag ann diavezidi a choumoz er c'hostesiou. Vad a rea d'ar galoun gwelout mab bihan Sant Loeiz hag Herri pevar daoulinet e kreiz he vignonned, o pedi var eun dro gant-

ho evit Bro-Franz e deuz he forhennet, hag e zo karet gant-han koulskoude euz a greiz he galoun.

Ne gomzinn ket euz er bizitou a vanden e rea d'ar Prins beachourien nevez oc'h arruout bemdez, nag enz ann divizou karantezuz e vije etre-z-ho. Komzomp euz ann digemer great da vicherourien Paris, hast a oa d'bo gwelout.

Setu ama ann danevel euz ar vizit-se, skrivet gant unan euz ar vicherourien.

« D'ann 18 e viz eost 1850, ec'h arrujomp e Weisbaden. Adaleg ar mintin edo ar Prins o c'hortoz ac'hanomp gant mel d'hor gwelout ha na guze ouc'h den. Meur a weach e savez enn he za epad he zijuni da welout hag arruout a reamp. Enn heur goude ma oamp digouezet, edomp e ti ar C'hont a Chambord. Epad ann hent e oa bet trouz ha safar gon-eomp, hreme n'euz grik. Pep hini a zanta he galoun e lammout evel pa vez ann den o c'hortoz enn taol enkrezuz bennag. Kaset e oemp enn eur zal vraz, hag a veac'h hur boa en em renket, ma teuez ar Prins ebarz. Moment kaer! Pehez tal, pebez lagad! mes pebez madelez! enn eul lamm en em lakeaa enn hor c'hraiz. « Deuet mad ra viot, va mignouned, eme-z-« han; tostait, tostait ouz-in. » Tostaet a rejomp; mes ann doujans hon dalc'he c'hoaz pellik djout-han. « Tostoc'h, eme ar Prins, tostoc'h! en em zantout a « fell d'in goaskat gant Franzizien a

Mont a rejomp neuze ken tost en dro d'ezhan ken na lezomp gant-han nemet plas ho gorf. He zaouarn nerzea e voaske var hor re. He zaoulagad tenereet a glaske pep hini ac'hanomp. Hon trugarekaat a rea da

veza deuet e gen peil d'he welout Ne oamsexit lavarout ger, ann daelou a droc'he d'eomp ar gomz. Setu hen aze, a lavaran-me em c'halouu, mab bihan Sant Loeiz hag Herri pevar, ar c'hrousdur koant a welemp e Paris daoulaged c'hlaz ha bleo meleo d'ezhan. Hirio eo eun dan leun a nerz, a iaouankiz, kaer e pep giz ; e gomz eus Bro-Franz evel pa n'en divije biskoaz he c'hunteet ; a zigemer ann holl Frantsizien evel mignouned. Pa gomz ouz-hoc'h, ho kaloun a lamm, pa voask var ho tourn, n'oc'h mui d'e-hoc'h, mez d'ezhan pann ha troad.

D'ann 20 a viz eost, e oe roet aul lein vraz d'ar vicherourien. Dek kouvert ha tri-ugent e oa var ann daol. Tudchentil ar re vrasa a oe karget de gas ar banked en dro, ha da azeza ann hag ahont mesk-e-mesti gant ar vicherourien, evel tud eur memez ti. D'ann desert e teuaz ar Prins ar zal Ann holl a zavaz enn ho zao Ar Prins a ia tro ha dro d'ann daol, gant euo dremm leouen ha komzouigou karantezuz meurbed. Arruet er penn pella, e kemer eur weren, ha gant eur vouez skiltr evel m'en deuz . « Da iec'hed « Franz, Aotrounez ! Da iec'hed hor mamm bro ker « karat ! »

Hag ezomm ez euz da lavarout gant pabez trouz, gant pabez tan e oe digemeret ar iec'hed-se ? ouz ar galoun a teu, ha kalounou ann holl a rasponte.

Pa oa chanet ann trouz, eur micherour e c'hoalennaz dougenn eur iec'hed ivez d'he dro. Ar iec'hed-se d'ar Prins a ioa c'hoaz eur iec'hed da Franz ; rak, kaer a vezo, biken ne vezo toiret al liamm a stag Bro-Franz ouz ar Vourboned. Ar iec'hed-se a oe digemeret

gant straki ha drid-kaloun. Daouzeu ann holl a oe esteunet ver zu ar C'hont a Chambord ; kaloun ann holl a lamme evit-han , ar Prins a oa tenereet holl, hag ar vicherourien ne oant ket nebeutoc'h

---

Epad ma edo ar Fransizien e Weisbaden, kement tra gaer a oa a kear da welout a oa ann ho gouro'hemen, hag ann holl a veule ho furnea beg ho zeveudigez.

Evel ne helle ket ar C'hont a Chambord rei audianz d'ann holl vicherourien ann eil gonde egile, e roaz d'ezho da c'houzout en divije digemeret tri anezho choazet gant-ho ho-unan. Hag e hanvjont Petit, papeter e Paris ; Mathieu, diprer ; ha Salat den a vureo.

Ar re-ma a gonntaz d'ar Prins en hir gomzou ar stad emedo ann dud a labour e Franz. Hag hen'a zivize gant-ho var bep tra, evel eun den hag en devoa studiet a zevri ann holl bouenchou a zelle out-ho.

Komz a roaz gant tristidigez eus ar merc'hed iaouank bugale ar vicherourien baour, troumplet ha diznoret kement anezho gant likaouriéu fallakr. Diskouez a reaz penaoz e vije gallet rei deskadurez d'ezho, ho lakeat e koumanant, hag ho dimizi soken diouc'h ma ho divije labouret.

He galoun a oa ivez prideriet braz gant ar vicherourien vad-se, pere, el laboor o vankout, n'hellont mui moga ho bugale, ha ne fell ket d'ezho koulskoude esteun ann dourn. Nann, eme-a-hon gant tearded, ne ket pa vezo gwerzet ho zammik arebeure eo e lle

ar binvidien hag ann dud e karg dont d'ho zikour ; ar reuz-se a heli heza diarbennet enn eur c'houarnamant reizet mad.

Karout a rafenn c'hoaz, eme-z-han, e va ann dud honest trugarezusoc'h e kever ar re a zo bet prizonniet hag ho deuz great ho amzer. Eleac'h sarra ho dor out-ho, e ve gwelloc'h rei labour d'ezho, evit na zistroint ket d'ho gwall vuez na d'ar fencantiz mammen ann holl c'houallou.

Re hir e ve diskriva penn da benn ar gaozeadeu talvoudus-se e oe etre ar C'hont a Chambord hag ann tri micherour. Blamet e oe al labourou sul, ann ebanion lun, ar vesventi, hag ar c'heleier fall e vez roet evit netra kouls lavarout, hag e zo eur gwir gontam evit ar sperejou, dre ar geier a hadont hep mez ebed enep ann dud a iliz, ann noblanz hag ar rouaned.

Micherourien Paris ha keriou braz all, a gwitaz Weisbaden d'anu 22 a viz eost. « Gwelit ar garantez, eme unan enezbo ; ann ti emedo ar C'hont e Chambord a zo dirag ar gar. Araog pignat er wagonou, e tistrojomp da rei eun taol lagad d'ann doen a c'holoe enn hini a gremp. Ar Prins, ver ar memes sonj gan-comp, en em zalc'he enn he zao var ar c'hae-prenestr (balcon) evit rei d'comp ha digemerout digan-comp ar c'himiad diveza. »

XX.

AR VRETOUNED E WEISBADEN.

A veac'h edo micherourien Paris ar meaz a Weisbaden, ma figoueze ar Vretouned Pa lea kement a dud a bep korn a Franz da welout mab bihan hor rouanez, ar Vretouned na hellent ket choum er gear. Ar vrud ho daux da veza bet a viskoaz feal d'ho Doue ha d'ho Roue.

Dre gement leac'h e tremenent, ann dud a zelle gant souez ha plijadur ouz hor goazed, hizachet kaer, mentet kré, hardis ha distak enn ho c'harz. Ho zokou ledan, ho zitetennou goloet a voutounou ha bordet a neud sciz, ho gourizou hag ho dilladou all pep hini hervez he garter, ho greo dishenvel ouz ar beleried all.

Kerkent ha ma oent arruet e Weisbaden, holl aked ar Prins a oe evesaat na vankje netra d'ezho. Ho gourc'hemannet en devoe evit-se da dudchentil ho bro a oa c'hoaz e keur; mes difenn a reaz out-ho lenskal pa her gwelchent ho c'hrioden garet : *Vive le Roi !*

Enn ho fenn a oa eur gwenodad koz, eur pennad bleo hir ha gwenn ve he chouk. Great en devoa eneh ar republik ar brezelhou-ze heuvet gant Napoleon I. hiezeliou ar *géanted*. Ar C'hout a Chambord han digasaz da leina ouz he daol. Azezet enn tu deou d'ar Prins, ar chonan koz a zivisk ha dok, a lavar he *venedicite* eval pa vije er gear; ha gonde lein ann *Agimus* hop sellat petra' raje *ar* reall... Doue araok alo !

Enn devez ma tlie ar Prins obar eur bale, ar Vre-

jouned en em lekeaz e dion renk etal dor he di, evit he zaludi pa bigneche eun he garrons. Eur vouez euz a greiz ar foul o veza laosket ar griaden a garent kement, ar Vretouned na leverjont grik. « Ah ! notrou, eme unan anezho da eun den a loa a-dre he gein, ret eo e ve braz ar zentidigez gan-eomp, pa n hor beuz ket respontet d'ar griaden-ze ker c'houek d'ar galoun. »

Eun Allamant souezet o sellet ouz dilladou espar bugale ann Arvorik, a c'houlennas digant unan anezho ha Gall e oa ? « Ia, eme ar Breizad. Gall ounn er « broiou estren, ha Breton a Bro C'halt. » Setu eur gomz hag a ziskouez ar Breizad soun he beun.

Ar C'hont a Chambord a vennaz rei eul lein vraz d'ar Vretouned abaoz ma tistrochent d'ar gear. D'ann dessert a tenaz ebarz er zal ma oant oc'h taol eon-hi. Ar c'halonou a lamme, ann daoulagad a verve ; mes den na lavaraz ger. Ar Prins a vouse'hoarze, souj en devoa euz he c'houre'hemen. Goude beza komzet eur pennadik out-ho gant frankiz ha karantez, e krogaz eun eur weren ; « Mignouned, da iec'hed Bro-Franz. » Ann teodou a oa ddiammet : « Da « iec'hed Bro-Franz » eme ar Vretouned gant ho mouesiou nerzus. Teir gweach e oe douget ar iec'hed, ha teir gweach e oe respontet gant ar memes nerz.

Ar Vretouned a c'houlennaz pep hini he weren da gas gant-han d'ar gear. Unan zoken a c'houlennaz hini ar Prins, evel eun dra hag a vije tenzor ar vro. Petra ' fell d'e hoc'h ? ar Vretouned a zo tud avizet, mad e kenver ann amzer da zont. Var ho meno, eun

devez ho divije ezomm euz ar gwerr-ze da iec'hedi da Herri V e rouantelez he dud koz.

Ar Vretouned a zistronz d'ar gear evol ar vicherourien, laouen ha fouge enn-ho da veza bet o welout ho Frins Beschourien nevez a zigoueze hepred e Weisbaden, hag e oe ret d'ar C'hont e Chambord chom c'hoaz eun devez bennag er gear-ze. Ann tamik deleze a reaz tu d'ezhan da ret eur skouer vad d'he vignouned ha d'ar bed.

Dont a reaz ar c'helou e oa maro Loeiz-Felep. Ae C'hont e Chambord en em lekeaz ractal e kaev gaet tud he di Ha kemenn e reaz d'ar Fransizien e oa e kear e vije lavaret autronoz, 27 e viz eost, eun offeren ganv evit he genderf tremenet. Pebez sonjou a eeue e spered aen den, o welout divroad 1830 daoulinet e kreiz he vignouned, o pedi evit Divroad 1848. Goude ann offis, ar C'hont a Chambord o klevout e oa ene aotrou Becdelievr euz a Naoueed o vont da vervel, ez eaz a brez-kaer d'ho welout, eur wesch c'hoaz. Pa erruaz edo ar Bretoun o paouez mervel. Mub Sant Loeiz a zaouhuaz da bedi evit eur mignoun ker kalounek ; hag ho kemer etre ho sivreac'h mab iaouank ann aotrou Becdelievr, e veskaz he zaelou gant re eun tad tud, braz ho glac'har.

D'ann 31 e viz eost ar C'hont e Chambord a gwitaaz Weisbaden da c'houec'h heur diouc'h ar mintin. O tont er meas euz he di, en em gavaz ar Fransizien douet eno da ober d'ezhan ho c'himiad diveza. Eue deiz araok en doa lavarat : Nann *Adeo !* mes *d'ar c'henta gweled !* Ha da ziskouez d'eshe he gurantez, e leaz he garrons evit mont gant-ho var droad d'ann

hent houarn. Ar c'harr-tan e ruill, ar Frañsizien e stag ho zell ouz wagon ar Prins, ha peh-unan a lavar eun he galoan : Nano *Adeo* mes *d'ar c'henta gweled !*

Bretouned, aneoun e rit bremo ar Prins penn-kef gouenn ar Vourboned hag heritour kenta d'ho c'hurunen. Setu hen oze evel me eo bet great gant Doue, hag amprouet e skol ar gwalleuriou ; savet dindan daoulagad eun tad koz, eur eontr hag eur voereb a halfemp da c'hervel sent ; savet evit karout Bro-C'hall ; skoliet gant ann eskop ar fura, ar zantella, ar skiantetta euz he amzer ; kentelhet gant Frañsizien ar re vrudeta ken enn armeou ken er skianchou ; gwelet he spiet mad gant tud a bep stad ha dishenvel enn ho menosiou e feat gouarn ar vro, ha pere a zo bet holl souezet ha gounezet gant-han.

Deuent brema ann dud gaounad hag a faiz fall da lavarout d'ehoc'h ar pez a girint divar goust ar Prins Harri. Respont e reot d'ezho : He welet hon euz krouadorik kouent er gear a Baris, ha karet gant enn holl. He welet hon euz paotrik leouen he skanv e pales koz Holy-Rood, ha var menesiou Bro-Skos, karet gant enn holl. He welet hon euz den iaouank kaer ha flamm e Rom var boull-kaloun hon Tad Santel ar Pap ; e Loundrez, harpet var Chateaubriant, spiet gant daou vil a Frañsizien, ha karet gant enn holl He welet hon euz eno diou gear a Ems hag a Weisbaden biaitet gant eun niver brez a Frañsizien, tudchentil, aicherourien, Bretouned, prizet ha karet gant enn holl. Ha na vezo nemet he vro ha n'her

c'harfe ket ! A beleac'h eta e teu eun dra ker souezuz ? Dre n'eo ket anavezet ar Prins : Dre me'z euz bet hag a zo c'houz tud fallakr hag a feiz fall oc'h he zikrial bemdez hag o reï da gredi d'ar bobl dizisk n'en deuz Herri V ken sonj nemet da zigas endro lezennou ann amzeriou koz, aun deog, ar c'horveou, privilachou ann noblanz ha re ar veleien, prizoun ha tan d'ur re na heulint ket he relijion, ha traou all ker sot pe zotoc'h ha n'oufent ket dont e spered eun den enn he skiant vad. (1).

Ret eo eta achui ar vuez-ma dre eur skrid hanvet e gallek : *Henri V jugé par lui même* Ar pez a zo. *Herri V diskouezet petra eo dre he gomzou he-unan.* Ha neuze darn euz ar pevar lizer skrivet gant Herri V d'ar Fransizien abaoe m'ema ar Republik gan-comp.

---

(1) Souezet ounn n'int ket eat beleg ar profed Samuel da glask gwiriou ar Roue da zigas var-n-omp, 1 rag. VIII, 11.

HERRI V

DISKOUEZET PETRA EO DRE HE GOMZOU HE-UNAN

HERRI V

DISKOUEZET PETRA EO DRE HE GOMZOU HE-UNAN.

KENT SKRID

Piou a lavaro gwell eget Herri V he-unan, petra zo enn he spered, ann he galoun, petra ra d'ezhan kaout fisianz ? Piou a ziskouezo d'eomp gant komzou gwiroc'h kaloudusoc'h he garantez evit Bro-Franz, ha veoder d'he servicha, he breder birvidik da glask ar pez a zo mad ha talvoudus evit-hi, ann dilez enn holl d'ann holl anezhan he-unan evit ober he eurusted ?

Piou a ziskierio d'eomp gant eur gomz gronsoc'h, nopioc'h, lealloc'h, halavaroc'h, rocalloc'h eon eur gher, ar pez e deuz Bro-Franz da c'hortoz digant penn-her gouenn hor rouaned, digant mab bihan Sant Loeiz, Herri IV, ha Loeiz XIV, *o zoug enn he zourn kleze koz Bro-C'hall, hag enn he greiz ar galoun ze o Roue hag a dad* n'eo ket anavezet c'hoaz gant ar vro. Mes ar vro e dle deski he anaout, evit he frizout ar pez a dalv, ha neuze, hep mar, evit he c'harout. Eno ama he feoc'h he finvidighez, he brasder, ha silvidighez.

Ra glevo ar vro, ha ra bouezo !
Hen-nez eo roul va c'haloun, Gall ma 'z ounn
Ha mab karantezuz va Bro.

LODEN GHENTA

PETRA N'E VEZO KET HERRI V.

Herri V ne vezo ket Roue hervez ann doare emedo ar bed-gwechall-goz hon tadou.

« Lezen-benn eur rouantelez a zo ma reno ar mah var lerc'h he dad ; d'al lezen-ze e talc'hann, evel da eun dra fisiet enn-oun. Mes gouzout a rann ivez ne ve ket eur Roue goestl da glevout ouz holl ezommon Bro-Franz ma n'ema ket he ren urvan gant ar stad emedi ar vro, gant doare bevo ann dud a zo enn-hi, ha gant ann traou a zo da oher evit ho brasa mad ; hag eo ret c'houz e ve ànavezet ha dighemeret gant ar vro, evel eun dra ret, ol lezen-heun-ze am euz komzet anezhi ; rak stad a rann ouz bolontez va bro kement ha ma he c'harann. »

23 a viz kenver 1851.

Herri V ne vezo ket Roue ar privilachou.

« E peh leac'h hag e pep tro em euz great dighemer mad d'ann holl Fransizien hep seltet e bez stad nag a bez reok e vijent. Penaoz ghellout diskredi war-n-oun em be c'hoant da veza Roue eur ramm privilejiet, pe, evit komz ec'hiz ma reer hirio, Roue ann amzer goz, Roue ann noblanz, Roue ann dud a lez. »

22 a viz kerzu 1850.

Herri V ne vezo ket Roue ar c'hloer

« Doughet ounn, n'eus mar ebed, da lezel gant ann Iliz ar Frankiz e deuz, hag a zo ret d'ezhi da gaout evit gouarn ha mera ar pez a zell ouz ann eneou. Hag e kement-se en em glevinn bepred gant ann Tad Santel ar Pab.

Mes d'ho zro, ann eskibien hag ann holl dud a iliz n'oufent ket teurel re a evez n'en em ghemerfent ouc'h renadur ar vro, e kreiz obeir deverion ho stad santel, ha n'en em emeifent anz n dra ou ha na zellont nemet ouz ann dud a zo et c'hargou huel Koment-se a ve ker kountrol da anor ha da c'hounidou ar religion, ha ma ve noazuz da ren-ved ar rouantelez. »

20 a viz mae 1857.

Herri V ne vezo ket Roue eur rum dud ouz ar memes tu.

« Mar plij gant Doue digheri d'in eur veach bennak dorlou Bro-C'hall, ne fell ket d in beza Roue tud a eur stad na tud a eunn tu, mes Roue ann holl. Ann dalvoudeghez hep ken, hag ar vad great d'ar vro a vezo ar c'hemm a velimn eire va sujedi.

26 a viz eost 1844

Ghervel a rann ann holl dud kalounek, ann holl dud a spered, ann holl eneou lark, ann holl galonnou eeun, daoust e pe renk en em gavont, daoust diadan pe vanniel ho deuz brezelekent hete vrema, ho

ghervel a rann d'am skoazia dre ho gouizieghez, dre ho holontez vad, dre holl nerz ho divreac'h, evit savetei ar vro, beza krad evit he amzer da zont. Ha digas d'ezhi, goude kement a drubuillou, kement a chenchamanchou, kement a walheuriou, deisiou nevez a c'hloar hag a eur-vad.

22 a viz kerzu 1850.

« N ouann ket bannlel eur rum hep ken ; ne fell ket d'in distrei evit ren dre c'halloud eur rum hap ken. N'em euz veujanz ebed da denna, fortun ebed da ober uemet hini Bro-Franz. Hag ec'h hallann kemer a gleiz hag a zeou al labourerien a zeni gant lealded hag a galoun vad da rei d'in beb a daol skoaz da gas va labour da benn. »

8 a viz maë 1871.

Herri V ne vezo ket enebour da wir lezennou ar bloaz 1789.

« Ar c'hement-ha-kement (pe ann ingalder) dirag al lezen, ar haukiz da hep-unan da heulia he religion, ann hent digor da hep den, hervez ha c'halloud war ar c'hargou, war ann enoriou war ar gounidou leal ; ann holl reolliou brudet-ze, mad evit bobladou-tud desket ha kristenien, ho c'harout a rann, ho enori a rann evel ma rit hoc'h-unan, hag evel ma ra ann holl Fransizien.

Lizer d'ann aotrou Berryer 23 a viz kenver 1851.

N'em euz netra da lavarout oc'h penn ar menosiou am euz diskleriet meur a weach ; menosiou ar memes re bepred, ha na chenchimn biken. Setu hi ama : netra dre faliazi, al lezen bepred a-raok, houestiz hag ar gwir e peb leac'h hag e pep tra ; ar vro o komz dre he c'hannaded, o tiazeza ar gwirion, o ken-ober al lezennou gant ar Roue, ann displignou ponezet hag evesset piz, he vadou, he frankiz he greden da beb-unan, traou sakr ha na heller ket touch out-ho; gouarnamant ar paeresiou hag ann departamanchou lezet gant-ho a neheut da nebeut ha gant furnez ; hent digor da beb-unan war ar c'hargou, ann enorion ha gounidou all e mesk ann dud ; enn traou-ze enta, dieuc'h ma kredann, gouarantiz gwirion da gaout enc c'houaruamant mad. Ha va c'hoant hep mui ken eo galloud enn devez en em rei enn holl d'ann holl d'he zevel e Bro-Franz. »

12 a viz meurs 1856.

Herri V n'en devezo mui se na dispriz nag ankounac'h e henvar ann taolion kaer hag ar zervichou mad great d'ar vro enn amzer diremenet.

« Prizout a rann ann holl zervichou rentet d'ar vro, ha kount a zalc'hann enz a ghement tra a zo bet great a amzer da amzer evit he mirout dioue'h ar goallon ar re vrasa harret da gouveza war-n-ezhil neuze, hag hirio livez gonez eghet diskoaz. »

22 a viz kerzu 1850.

« Va annoudeghez vad ar vrasa a virann da ghement tra vad, talvouduz ha kaer a zo bet great gant Bro-C'hall n'euz forz e pe amzer. »

5 a viz c'houevrer 1857.

Herri V ne vezo biken enebour ann traou nevez a zigaser da weltaat ar vro.

Ama e vo ret lakaat penn da benn ar skridou ker freaz ha ken nerzuz divar benn Frankistou ann departamanchou, deskadurez ar iaouankiz, stad ar vicherourien, ar c'henverz, ann izigno, al labourou douar, great gant ar Prinz a-daleg ar bloaz 1862 bete 1869, hag a zo bet moulet nevez-so hed-da-hed enn eun dastum euz he lizeri, hag a gaver berroc'h enn enl leorik hanvet : *Herri V hag ar rouantelez a dad da vab*, e gallek : *Henri V et la monarchie traditionnelle*)

EIL LODEN

AR PEZ A VEZO HERRI V.

Herri V a roio eur zao nevez d'ar religion.

« Eur bobl kristen na hell ket, hep beza kastizet, reghi follennou he histor, terri ar c'haden euz he gredennou hag euz he c'hisiou koz ; lakaat e penn he vamm-lezen n'en deuz Doue gwir ebed e renadur ar vro ; ha banna diouc'h levr he lezennou ha diouc'h he diez-skol pep meneg a religion. »

8 a viz mae 1871.

« Frankiz anu Iliz katholik eo ar ghenta tra ret da zerc'hel evit ma vezo ar spered jou e peoc'h, hag ar bed e reiz-vad. Harpa kador Sant Per a zo bet a viskoaz enor braz hor mamm-bro, hag ar penn-kaoz euz he galloud brudet e kreiz ar rouantelesiou all. Ne deuz dilezet ar garg enoruz-se nemet e amzeriou he gosleuriou brasa. » (1).

8 a viz mae 1871.

Herri V a zigaso endro ann urz-vad e pep tro.

« Hep eur rouantelez a dad do vab n'euz evit hor bro-ni, na peoc'h, na brasder na gwellaen paduz. Koundaonet eo, dre ent lezen ho na vank merse, da dremen hep ehan dioue h re a frankiz, dindan gwask; ha dioue'h renadur hep penn na mestr dindan doure eur mac'hic didiuez. »

28 a viz c'houevrier 1852.

« Kredit ar pez a lavaraun, galvet e vezinn naen

(1). E miz gouere, 1871, e mare ann eiskslonou, ar repablikaned a reaz eur spontaill d'ar Vretouned gant or c'hanzonze, o rei d'ezho eur dro fall, evel ma ouzont hea eber Lavarout a reant d'ar Vretouned : « Ma roit ho mouez ena la « gant or re Wono, e roit monez da gass adarre ha pugale « d'ar brezel. Guelit, ur c'henta lec'h a roi Herri V o tout e « Frans a vezo « saut lakat ar Pap endro e penn he stadou, ha « illeskar Victor-Emmanuel, Roue ann Italli. »

Nann. Herri V ne ket ann draitler lad, ios laka Done ces ho spered difenn gwir hon Tad Sonnol ar Pap, ne ket dre a rezel e vezo ; ines dre ann ombleo peoc'haz ganoi ar rouaned all, da gant Victor-Emmanuel he-unan.

bep ken dre ma'z ounn ar gwir (1), mes dre'n abek ma'z ounn ann urz-vad, dre'n abek ma'z ounn nâa hini a hell rapart pep tra, dre n abek ma em euz ar garg hag ar gallond da zigas dies ar pez n'ema ket enn he leac'h ha da c'houarn gant lealded ha dioue'h al lezennou, dic'haoui dioue'h reuziou ann amzer dremenet ha rei digor pellec'h d'ann amzer vad a zeu. »

8 a viz mae 1871

Herri V a zigaso c'hoaz ar furnez e buczeghez ann dud.

« Honestiz ! honestiz ! ann dud e karg a renk he c'hount muioc'h e hoaz eghet ann deu ann he hart he-unan Honestiz ! munzul a dalvoudeghez avit eur rouantelez kerkoulz hag evit pep den enn he dieghez. »

9 a viz kerzu 1866.

« Evit eur Prinz o ren e rouantelez he dud koz, gouarn a zevri a zo en em harpa war vertiziou ar vro ; leuskel da vont ha bepred war gresk tro vad ar

(1). Herri a lavar : « Bez' ez ounn ar gwir. » Eleiz a dud a c'houlenn petra eo ar gwir-ze. Ar gwir eo ann urz h kcat gant Doue e pep tra Urz Doue a zo ma vezo ar mab hervour o'he dad Eur Roue dre wir Doue n eo efu nemet eur mab o kemer ar gouarnamen goude he dad.

Ann dud a feiz fall ho deuz roet do gredi d'ar bobl papaoz our Roue dre wir Doue (de droit divin) a zo eur Roue roet gant ar Pap ha gant ar veleien ; ha pa daly ar gouiz-ze dre *ar Doue* ne zisiû nemet en deuz Doue roet eur map da eur Roue evit bezu Roue enn he c'houde.

Ho gugole a zo heritourien d'ehoe'h dre wir Doue.

sperejou warzu ann traou koer ; poania hep ehan da rei d'ar vro ar pez a zigas ar hobiou kré, hrudet ha doujet, da lavarout eo ar vertusiou. Enn eur gher, fallout e ve Franz ar gheuta hepred ha dre ar feiz, ha dre ar galloud, he dre ann enor. »

15 a viz du 1869.

« N'hen enkounac'hait ket, dre ann distro da feiz he zud koz ha d'ho enor, eo e kavo adorre hor bro gaer, eur moment disterreet, he galloud bag he gloar. »

9 a viz here 1870.

Herri V a aotreo a-nevez he frankisiou d'ar vro.

« N'euz nemet ar rouantelez savet a-nevez ha diazezet war ar gwir en deuz ar mah da heritout d'he dad eur rouantelez goestl da glevout ouz ezominou ar vro ec'hiz me 'z eo greet gant ar chenchemenchou c'hoarvezet enn-hi abaoue hanter-kant vloaz ; n'euz nemet ar rouantelez-se o ghement o helfe kas a-raok kenver ha kenver mad ann holl ba mad peh-unan ; gouaranti he vir da bep pere'hen, ha rei d'ar Fransizien evit mad ar Frankiziou ho deuz ezomm »

22 a viz kerzu 1859.

« Fransizien, eur rouantelez a fell d'ehoc'h, dre me hoc'h euz anavezet eo hi hep ken a hell rei d'ehoc'h adorre, gant eur c'houernamant reiz ha paduz, peoc'h ha fistanz da virout ar pez a zo d'ehoc'h a berz vad ; gouarantiz evit ho kemverz hag ho koumidou ; eur

mestr kre gant eur frankiz deresd ; ann traou-ze holl pere a ra hag a ghendalc'h eun uzded ar boblou. N'en em lezit ket da veza touellet gant esperanson fallazius a denno gwall war-n-hoc'h abred pe zivezad. Ann impalaerded nevez a ghaniger d'ehoc'h ne vezo biken ar rouantelez-se komponezet ha paduz dignât pobl a c'hortozit pep mad. En em dromplo hag ho tromplo a reer pa ho frometer d'ehoc'h en hano eur mestr nevez. Ar rouantelez gwirion, ar rouantelez a dad da vab, harpet war gwirion ann hentiou ha sakret gant ann amzer a hell hep ken lakaat a-darre enn ho kerz ar madou prizuz a gomzann anezho, hag ho lakaat da veza da viken euruz gant-ho. »

Diskleriadur eneb onn impalaerded 25 a viz here 1852.

« Ar pez a c'honlennonn, her gouzout a rit, eo labourat da rei d'ar vro eur vuez nevez, rei dighemer ha lonz da ghement mad a vezo c'hount da ober ; hag, e penn holl brinsed va lignez, ieu Bro-C'hal el leac'h ma he c'has dourn Doue ; ha na roi va gouarnamant no lezen ne netra nemet gant ali hag assant ar gannaded choazet e pep frankiz. »

8 a viz mae 1871.

Herri V a zigaso ar peoc'h hag ann unvaniez etrez-omp holl.

« Ie, e gwirionez, houn-nez eo va reizen-Roue ar muia-karot, ann hini hoc'h eux displeghet gant kom-

zou ker kaer. *Ober ar peoc'h etrez-omp Prunsed, bezo a-unan bepred, ober hui ziken eun tud tud hep ken.* Ar reizen gristen-ze pehini a ra ankounac'haat ann disunvamezou, ann tamallou, ann enebieziou tremenet, hag a c'houlenn evit ann holl eun amzer da zont ma hellio pep den bonest, evel ma hel livirit ker brao, en em gavout braz bag enn he eaz gant he stad ha gant he enor. »

Respount d'ann Aotrou Berryer 23 a viz kenver 1854.

« Aslavarout a rinn d'ehoc'h ama ar pez am euz lavaret alies d'am mignouned · Dalc'hit stard d'ho kreden divar benn lezen ar rouantelez a dad da vab ; mes er memes amzer bezit sioul, gouzanvuz, bepred mad hag eaz oher gan-ehoc'h, e kenver ann dud. Ra vezo ho renk hag ho kalounou, evel m'ema va hini, hepred digor d'ann holl.

27 ebrel 1852.

« Ar c'haera devez euz va boez a vezo ann hini m'am bezo ann eur-vad da welout ann holl Fransizien tosteet ann eil ouz eghile dre wir garantez a vreudeur, goude heza bet keid amzer dishenvel enn bo menosiou, ha ken douget da gaout gouarizi ann eil rum ouz eghile, ann eur-vad da welout tud va goad dustumet holl endro d'ho chef, leun a zoujanz ann eil evit gwir eghile, feal pop hini d'he zever, leun a garantez hag a veoder e kenver ar vro ; er fin, ann eur-vad da welout Bro-Franz enn ho fez lekeat e

peoc'h dre unvaniez he hagale, o rei d'ar bed ann arvest kaer euz a eur bobl great euruz dre eur ghen garantez leal ha paduz, hag o zigriso d'ezhan e'houz enor ha madou epad meur a gantved.

E miz eost 1848.

« Na zigasann endro nemet ar religion, ann unvaniez hag ar peoc'h ; ne fell d'in bezà mestr absolut nemet evitober trugarez ; rak ene va daouarn, hag ene va daouarn hep ken, ann drugarez a zo e'houz justiz. »

8 a viz maë 1871.

Herri V a vezo difennour enor ar vro

« Histor va zud-koz azo histor gallond Bro C'hall o vont bepred war grek. Dindan ho ren e deuz bet e'houz gounezet ann Aljeri, dienen a binvidighez evit ann amzer da zont ; hag euz a vrema ker pruvidik gant hiud vraz ar vrezelerien e deuz great ; ho gloar a zo eur c'hresk kaer war beun taolion brudet ho pro. »

« Mab hema e lignez ho rouaned koz, herrtour d'ar stelad rouaned-ze ho deuz, epad kemeut a gant vloasion, kreshet Bro-Franz, ha grent d'ar hoblou all douja he gallond hag he chanz-ved, va dever a lavar d'in, ba va c'herent ha va bro a c'houlenn ma savfon huel va mouez eneb ann impalaerded, eneb ann traou a zo c'hoant da ober, traou leun a c'heier, ha riskluz braz da vont da fall. »

Diskleriadur eneb ann impalaerded.

25 a viz here 1852.

Digitized by Google

Herri V a vezo e gwirionez tad ar bobl.

« O welout peger ker eo ar boed, hag o soojal gant eukrez petra a vezo epad ar gouanv a zeu var-n-omp, em euz klasket petra am boa da ober d'am tad evit bihannat dienez ar bobl. Kavout eo bet d'in penaoz ar gwella implich da obet euz ann arc'hant a hellenn da rei a oa sevel e Chambord hag er c'hoajou a zo c'hoaz d'in, tiez-labour, e pere e kavje ann dud diezet a dro-war-dro peadra da ober epad ar gouanv, hag ec'h helchent en doare-ze pourvei d'ho ezommou ha da re bo bugale. Ho korga a renn eta da ober pep tra evit ma 'z aï da vad ann ober am euz sonjet, hag a garfenn e ve heuliet e Franz penn da benn. »

Lizer d'ann eotrou Pastoret.

30 a viz here 1846.

« Mar plij gant Doue va gbervel eun devez bennag da renn, ne vezinn ket Roue eur rum dud hep keu, mes Roue, pe gbentoc'h, tad ann bolt »

22 a viz kerzu 1850.

« Ann eil a lavaro d'eghile e tougann em dourn kleze koz Bro-C hall, hag em c'hreiz ar galoun ze a Roue hag a dad ha na anavez Tu ebed.

8 a viz maë 1871.

Herri V a vezo den euz he amzer.

« Anaout a rann ar stad nevez emedi ar bed hirio ; great eo bet gant ann amzer bog gant ann traou c'hoar-

vezet Gouzout . rann ex euz e Franz mil dra nevez hag a zo gant-ho da c'hounit pe da gelt. Kerkoulz ha mo anavezann ar renk huel, nevez gounezet gant ann dud a spered hag oberiant a bep stad. Ma am galv bolontez Doue war ann tron, e tizkouezino ec'h anavezann va deveriou dousst pegher braz ha pegen huel a oufent heza. Pell diouc'h kaout ar spered enk da hellaat eur re beonak diouz-in, e klaskinn dre c'hellin lakaat ann oll dalanchou, ann oll sperejou kaer, ann oll dud a skiant da labourat ken etrez-ho da greski bemdez gloar ha pinvidighez Bro Franz. »

5 a viz here 1858.

Herri V a vezo dreist pep tra den he zever ha goestlet holl d'he vro.

« Mar deu Bro-C'hall, skuiz pelloc'h oc'h esaut gouarnamanchou ha na reont nemet he derc'hel a-ispill a-zioue'h eun islounk, mar deu da drei he daoulagad warzu-en-oun ha da c'hervel va hano evel eur goestl a beoc'h hag a zilvidigez, evel eur c'hred gwirion a lealded hag a frankiz evit ann oll, ra zeui sonj d'ezhi neuze ema enn he gourc'hemen va hreac'h, va c'haloun, va buez hag ec'h beli kounta war-n-oun »

1 a viz even 1848.

« Va deveriou e kenver Bro-Frans a vezo hepred reizen ghenta va oberiou. Kement tra a heil talvezout da rei d'ezhi peoc'h, gloar, euruzted, prest oun den ober hep marc'hata, hep monoz kuzet. Ann traou tremenet n'int mui netra evid-oun pa 'z euz hano a vadou va

bro, pa 'z eo mall he savetei hag he senna divar vord cun islounk spountuz.

5 a viz here 1848.

Da brema, petra oufemp-ni da lakaat war c'hore komzou Iferri V ? Petra helfemp-ni lavaret gwelloc'h evit aerra ho ghenou d'he damallerien gaouiad, ha dezarmi ar re ne fell ket d'ezho klevet hano euz eur rouantelez a ia a dad da vab !

Dre c'hel a rit da lavaret e tenio gant Iferri V ar renidur a vrachall, ann deok, ar feodalc'h, ar privilichou, ar vignouned dibabet, galloud divrid ar roue da ober he benn, ren ann dud a liz, ann noblanz var ar penn, gwall voasion ann amzer dremenet, eur roue absolut, eur bern tud bamet d'ann harlu pe d'ar maro, veujanz, kasoniou kuzet, na pet tra all e hoaz.

Diskouezet hon euz er c'hountrol e c'houlenn Iferri V ar c'hement ha kement dirak al lezen ; ar frankiz da beb-unan da heulia he greden ; ann holl frankisiou deread ouc'h ar vro ; o fell d'ezhan ren gant giad-vad ha kenoberadigbez ann holl ; o lakaat renadurez rouantelez he dud koz d'en em glevet gant stad nevez ar bed ha doare-beva ar Fransizien, o c'hervel enn dro d'ezhan ann oll Fransizien hep sellout muioc'h ouz ar rum-ma pe ouz ar rum-hont ; o tispartia guiriou ann liz dionc'h gwiriou ar vro ; o pounio da ad-ober fortun hor Frouz, dijal gant he hini he-unan ; o terc'hel kount euz ann holl vad great d'ar vro n'euz fors e pe amzer ; o tigas endro gant ar religion ann urz-vad, ar peoc'h ar bnvidighez,

ar frankiz, ann Louestiz ; o fallout e ve Bro-C'hall ar ghenta hepred dre ar feiz, dre ar galloud ha dre ann enor ; o skriva e paun e reizen a rone ar gherion : *Unvaniez, peoc'h gwirion, emglev, mestr obvolut e netra neuet da ober trugarez*. Rak, evel m'en deuz lavaret d'eomp nevez-zo ker brao, etre ha znouarn *ann drugarez a zo e'hoanz gantiz* ; O tigas endro hor c'hustumou-hro, kustumou a enor, a ceunder, a lealded.

En eur ziskouez er fin petra eo eur rone a Franz, da c'houzout eo, den ar vro, den al lezen, den ann dever, den a galoun goestlet da ober pep mad ; ha dre-ze, den da zic'haoui kollou braz, ha d'hen ober gant larghentez.

HERRI V

D'AR FRANSIZIEN

Ann 9 a viz here, 1870.

Fransizien,

Setu c'hoaz eur weach ho stad hag hini ho pro etre ho taouarn.

Evit ar bederved gweach, e nebeutoc'h eget hanter-kant vloaz, eo kouezet ho kouarnamanchou d'ann dopar ; hag hirio emaomp dindan eun aumpron ann ankeniusa.

Ha dicet eo da Franz choum hep ober fin da zispac'hiou ken dihrofit, ha penn-kaoz euz ha gwalleurion ? D'ehoc'h eo d'hel lavarout.

Pad eun divroidigez hir ha n'hor boa ket meritet ne ket bet fulvezet d'in, eun devez aoken, e vije eat

vo hano da lakaat dizunvaniez ha trouz etre-z-hoc'h ; mes bihio, pa hell beza eun arhez a unvaniez hag a beoc'h paduz, ne vorc'hantonn ket da lavarout d'am bro emaoun oll en he gourc'hemen evit oher he eurusted.

Ia, Bro-C'hall a zavo c'hoaz huel he fenn, mar kar, kenteliet gant aun amzer dremenet, ha, skuiz oc'h ober kant essa didalvez, ia, n'ar kar distrei d'ar vennojen merket d'ezhi gant ren-vad aun Aotrou-Doue.

Mah henan ar wenn roeil-ze pehini, gant sikour Doue ha gant divreac'h ho tadou e deuz great euz ar vro-ma eur rouantelez kor kré ha ker brudet, e thenn santout mui eget den all ebed ar houez eus he reusiou, hag eo d'in mui eget da eun all trouc'ha berr d'ezho hag ho rapari.

Hor bro e kanv a gri etrezeg en-omp ; dihunomp ha redomp holl d'he disc'hlae'hari Ar prusian a tello war he ghiz, hor bro a choumo divoulo'h, ma ouzomp lakaat boutin nerz hon divreac'h, hor c'herantez-hro, hag ar pez a hell peb-unan da rei.

N'hen ankounac'hit ket, dre ann distro da feiz ha zud-koz ha d'ho enor, bor mamm-bro, eur momet dinerzet, a gavo adarre he galloud hag he gloar.

N'eus ket pell hel lavarenn d'ehoc'h : gouarn eur vro n'eo ket dorlota gwall-ioulou ar bobl, mes en em harpa war he vertuziou.

N'en em lezit ket da veza touellet gant kredennou reuzeudik ; douereou ar Republik a hell plijout da eur bobl nevez-savet, hag ober he vad ; mes eur republik na roi bikeo gristiou donu con hor bro goz a bell-zo bro ar rouaned.

Anaout mad e rann ezommou va amzer, ho va holi c'hoant eo sevel, war eun dro gan-ehoc'h, eur c'hournemont droc'h ma c'houlenn hor hro ; eur c'hournamant hag e devezo evit diazez ar gwir, evit renadur al lealded hag evit pal hraader ha furnez.

Kollomp beteg ar zonj euz hor strivou tremenet, strivou didelvez, nouzuz da wir gresk peh mad eun eur vro, nouzuz d'ar wir frankiz.

Fransizien, ra zavo eur c'hri hepken euz ho kalonou · Pep tra evit Franz, pep tra dre Franz, pep tra gant Franz.

Henat.

LIZER

ANN AOTROU AR C'HONT A CHAMBORD

da eur mignoun d'ezhan e kampr hor c'hannaded.

a viz mae, bloaz 1871.

Va mignoun ker,

Va c'holoun evel hoc'h hini e zo lenn a c'hloc'har o sonjal petra 'deui da veza ar brezel-bro argarzuzma danet ker huhan gonde mac'homerez eun enebour digar.

N'em euz ket ezomm da lavarout d'ehoc'h e sav em spered ar memes tristidighez hag ar memes menosiou a zo enn hoc'h hini, o welout eun hevelep brezel, hag e komprenann hoc'h oll enkrezion.

Pa eo bet tarzet a zioc'h Paris kanta boumbezen enn enebour, n'em euz sonjet nemet he hrud goz hag enoruz

ar Gear garet me 'z onnn ganet enn-hi, hag am euz laosket aur griaden ankenuz a zo bet klevet gant ar bed oll. *Espernit, espernit Kear benn ar zevenedighez!*

N'hellenn ket ober muioc'h, bag birio c'hoaz n'hellann nemet hirvoudi war ann traou henzuz a reer er brezel-ze savet atra bugale or momes Mamm.

Mes ho pet fizionz, daoust pegen diez ha peger mantruz eo lakaat da blega aor geariad tud koumaret, al labour-ze ne ket enn tuall da vailantiz hor zoudarded.

Beva a rit, ema c'houi, etouez tud a bep rumm prederiet o klask gouzout petra a fell d'in, petra a c'houlennann, petra a esperann.

Roit d'ezho da anaout ar pez a zo doun em spered ha doun em c'haloun hag a fell d'in ober evit ma bro.

Livirit d'ezho n'am euz ho zromplet gweach ebed, ha n'her grinn bikean ; hag e c'houlennan digant ho ma aukounae'haint hon dizunvaniezou, hor menosiou dishenvel, hag or gôr-gasouni a choum avechou a goueled ar galoun. Her goulenn a rann en hano ho brasa mad hag hini hor bro muia-karet ; en hano or zevenedighez, enn hano ar bed oll, test euz hor gwalleurion.

Livirit d'ezho diouall ouz ar gheier a skuiller a bep tu evit rei da gredi ounn digaloonekeat dirak reusiou re xraz siouaz ! E lizesperann gwelout hiken va bro a peoc'h, hag a lezann gant neb a garo ann aur-vad d'he savetei.

Saveteat a vezo ann deiz me chano da gemerout ann dizurz evit ar liberte ; saveteat e vezo dreist holl

pa ne c'hortozo mui he silvidighez digant ar gouarnamanchou-ze mont-dont, pere, goude eur hloaz bennag a heoc'h dam-livet, he saol enn eer stad ar sponetusa a oufer da welet.

Hnelloc'h eget holl skiaet ann dud da c'honarn eur vro ez euz eur rouantelez disterreet evit gwir, mes eur rouantelez ha na gouezo ket, Rouantelez Franz. Rak pa zen Doue da amproui eur vro evel m'ee deuz amprouet hon hini, eo hanad en deuz da oher gaet-hi meur a dra evit he c'hloar.

Anzavomp ivez penaoz ann ditez euz ar gwirionezeu kenta eo ar penn-abek euz hor gwalleuriou.

Eur bobl kristen na hell ket, hep beza kastizet, reghi folleneou he histor ; terri ar chaden euz he gredennou hag euz he gustumou koz ; lakaat e penn he Vamm-lezen n'ee deuz Doue gwir ebed da welout e renadur ar vro ; banna dioue'h levr he lezennou ha dioue'h he diez-skol pep meneg a religion, eur bobl kristen oc'h ober traou evel-se na choumo ket digastiz ; na rai biken nemet eun chan e kreiz mill dizorz, ken n'e gouezo diudan eur mestr garo, pe eur revolusion dinask, evel gwechall ar hroiou pe'an a-barz koueza mezuz enn drouzivez, ha c'hoarvezout a rai gant-han, hep mank ebed, ar pez ar c'hoarvez ato gant ar hobilou na reont ket ar pez a felle da Zoue e rajent pa en devoa ho zavet.

Bro-G'hall e deuz komprenet mad ann traou-ze, pa e deuz haevet evit he c'hunnaded tud a skiant hag a oar evel d-hoc'h petre a c'houlenn ar bed enn amzeriou-ma, hag ho deuz ivez lekeat doun enn ho c'haloun ar gwirionezion kenta hep pere ne vezo biken etre

ann dud na daremprédez vad, na frankiz nag enor.

Rak-se 'ta, ve mignoun ker, daoust d'ar pez a choum c'hoaz a venosiou dishenvel étouez eur rum dud, sperejou eoun Bro-Franz a c'houlenn hirio eur Roue. Sklerijen ann tan-gwall a ziskouez d'ezho ann hent. Santout a reont ez euz ezomm a urz-vad, a lealded, a zereadeghez, ha na hellont kaout netra en doare-ze hep eur Roue hag a vezo divar ar c'hef koz la gwirion.

Komzit kre hag huel eneb ar falz kredennou hag ar venosiou kamm-izik ho deuz c'hoaz divar va fenn tod nobl a galoun kouskoude, ha doughet da bep mad.

Laverout a rear em euz soni da lakaat rei d'in eur gulloud hep harz ebed. Pijet gant Doue ne vije ket bet roet eun heveleh gulloud d'ar re ho deuz bet en em ghenighet evit tud goesti da zaveteï ar vro enn he deision a vall-amzer ! N'hor bije ket bet da hirvndi, evel ma hon euz hirio, war reuston hor Mamm-bro. Ne rainn netra nemet gant all ha gant assant hor c'hannaded, choazet gan-choc'h e pep frankiz.

Laverout a rear penaoz rouanez a dud-da-vab n'hellont ket rén enn eur vro eleac'h m'ema ann holl kement ha kement dirag al lezen.

Respontit kre oun bet keleanet war gement-se, hag am euz deskét gant histor vo bro, petra zo bet fall pe vad da lakaat ar bobl eureuz pe reuzeudik hervez ann dro spered kemeret gant ann dud. (*Eun tad enn he dreghez na hello ket etat gouarn he vugale dre'n abek ma'z int he heritourien ann eil kement hag eghile*).

Penaoz e c'houzanfenn-me rei privilachou da reall, pa na c'houlennann evid-oun ve-unan nemet ar privi-

lach da gonsakri va holl vuez da e'houarantl Bro-Frauz enep pep gwall, da ober he eurusted mar ghellaun, ha da veza bepred gant-hi er hoan araeg beza gant-hi er c'hloar.....

Setu aze, va mignoun ker, perag ne gollann ket fisianz dirag gwall stad va bro ; ha perag ne ghilann ket dirag ann tamm-labour braz meurbed a zo d'in da ober.

Ar goma a zo da Franz, ann heur a zo da Zone.

Henan.

ESKID-EMBAN

HERRI V.

E MANER CHAMBORD AR BEMP A VIZ GOUERE, 1871

Fransizien,

Emsoun enn bo kreiz. Digoret hoc'h euz d'in dorion Bro-C'hall, ha n'em euz ket gellet dinueri pelloc'h ann eur-vad da welet va Mamm-bro.

Mes ne fell ket d'in chouin pell enn ho touez, gant aoun na rofenn leac'h d'ar sperejou da labourat, enn eun amzer ma 'z euz enn ho kement a dan.

Kuitaat a rann eta Chambord, ar maner-zo hoc'h euz roet d'in pa nann krau dur, hag a behini em euz doughet ann hano gant foughe epad daou-ughent vloaz war henchou ann harlu.

En eur vont kuit e fell d'in levaret d'ehoc'h n'en em zispartiann ket dinn-z-hoc'h, Bro-Franz e oar ervad ez-ounn d'ezhi kement a zo ec hanoun.

N'oufenn ket ankounac'haat eo guir ar Fransizian kaout ho Roue, hag eo karg ar Roue va c'harg-me, ha ne fell ket d'in teurel divar va diskouaz ar bouez anezhi.

Devarion ar garg-se, ho ober a rinn ; kredit d'am gher, gher aun den honest, gher eur Roue.

Gant sikour Doue, ha pa blijo gan-ehoc'h, e savimp ken etrez-omp eur c'houarnamant dioc'h m'her goulenn ezomon ar vro, gant gwir frankiz da bep departamant ha da bep parrez da ober ho-unan ar pez a zell out-ho.

Ar frankiziou-ze, en deuz peb pobl kristen ar gwir da gaout, ho devezo evit kred mouestou ann holl roet gant lealded, hag assant ann diou gampr. Enn eur gher, kamer a raimp a-nevez hor bro o klask mont war vell, ec'hiz ma rea e divez ar c'hanved diveza dindan ren ar Roue Loïz c'houezek.

Ar Roue a roaz he aotré da lemel eur rum ghiziou koz na oant mui dioc'h doara ar vro. Ann darn vrasa anz ar gannaded a oa enn tu gant-han ; mes eun nebeut dispac'herien a droue'haz hent d'ar mad-oberze, hag a zigoraz dor dre ho gheier d'ann dizurjou ar re heuzusa, ha dre ho c'hrisderi d'ann dismantrou ar re spontusa. Ho zorfejou argarzuz a daolaz ar revolusion war ar vro ha na c'houlenne nemet mont war vellaat ; hag ho deuz he foulset eun a neuze e rezeg ann izlounk e pehini e divije kollat ar vuez, ann detsiou diveza-ma, panavad nerz kaloun ha nerz divreac'h hor zoudarded dispar.

Piou an deuz bet ar muia da c'houzanv gant ann dispac'hiou reuzeudik-se ? ha neket ann dud a boan

int, micherourien vad ar c'hearioù, hag ann dud divar ar menz? o velet ho huez tenn eo bet ato diez va spered, ha va studi mui-karet a zo kiask ann tu da wellaat ho stad

Bro-C'hall dizaouzanet dre walleuriou ha n'ho deuz het huskoaz ho far, a zesko ne zistroer ket d'ar wirionez o kemer eun eil fazi, ha ne dec'her ket dre droidelerez dioue'h eul lezen hag a zo lezen Doue : *Gwir ann tod a dremen d'he vugale.*

Ar vro am galvo, hag e teuinn d'ezhi gant va c'harantez, gant va c'hreden, gant va banniel

Divarhenn ar banniel-ze ez euz het komzet a zivizou ha na hellaon ket rei vo grad d'ezho.

Fransizien,

Prest ounn da ober pep tra evit sikour va hro da zevel dioue'h he c'holiou, dioue'h he revin, ha da ghemeret adarre he reuk eharz er bed ; eur zakrifiz hep ken a zo ha na hellann ket hen oher evit-hi, ar zakrifiz euz va enor.

Bez' ez ounn ha bez e vezinn den va amzer, ha meuli a rann e greiz kaloun, ann traou koer e zo het great e doug ar c'hanved-ma ; ha daouet dindan pe vanniel e kerze hor zoudarded, ounn het estlammet gant ho gounidou, hag em euz trugarekeat Doue evit ar c'hloar nevez a daole ho vailiantiz var vrud goz va bro hag ho hini

Fransizien, arahad eo eve otre c'houi ha me ne drouk-entent na sonj kuzet

Nann, dre'n abek ma ho devezo tud dizisk, tud re yuhan o kredi, tud a feiz fall, komzet d'ehoc'h euz a

brivilachou, euz eur Roue ha na c'honzanv nag ali, na religion ebed nemet ha hini ; nag a bet tra c'hoaz, ann deok, dalc'hou ann dudchentil pe ar feodach, ann anerion pe ar c'horvaou, ha kant tra all n'eus mui hano anezho, daoust d'ar gheier-ze skignat gant tud fallakr ha divez, nann, na laoskinn kot difframa a-dre va daouarn bannial Herri Pevar, bannial Francès Kenta euz ann hano, banniel Jann D'Ark.

Gant ar banniel-ze eo bet savet rouantelez Franz, gant-han ho deuz ho tud koz, hag enn ho fenn va reme, gounezet ann Alsas-se hag al Lorrèn-ze, euz a bere ar garantez hag ann esperanz da zistrei davedomp, a zisc'hiac'har ac'hanomp e kreiz hor goallentou.

Ar banniel gwenn eo a drec'haz al laeroun-vor, hag ann dud hanter-c'houez enn Aljeri, e peleac'h eo bet gwelet kenta taoliou kaer Priaued va lignez ; hen eo a drec'ho c'hoaz ann danerien hag ann dud hanter-c'houez a c'houzrdrouz birio trei ar bed-ma war he du ghin.

Hel lakaat a rion, heb aoun, etre daouarn bor zoudarded kalounek, n'eo bet guelet morse, her gouzout a reont, nemet war hent ann enor.

Roet eo bet d'in, avel enn dra sekr da virat, gant va zad koz Charles Dek, o vervel enn hailu ; he garet am euz ato eval ar zonj euz va Mamm-bro pell diouzin. War va c'havel eo bet war nij, va hez dindan-han a zisheolio.

E touez plegou gloriuz ar banniel didach-se e tigasinn d'ehoc'h ann urz vad hag ar frackiz.

Fransizien,

Herri Pemp na hell ket teurel e-gostez banniel gwenn Herri Pevar.

Henri.

DISKLERIADUR

AR C'HONT A CHAMBORD

Ar 25 a viz kenver, 1872.

O welout e kendalc'her da glask rei d'am c'homzou enn displeg disleal, ha va lakât da lavarout ar pez n'am euz na lavaret, na sonjet, na great, e kav d'in e c'houlenn al lealded ha va enor ma savimn va mouez eneb ar c'horvigheltou fallakr-se.

Souezet ez oar em be kuiteet Chambord, pa oa ken dudruz d'in choum pelloc'h er manet karet-se. Hag a zo lavaret e kollenn kaloun, hag e kimiadenn gant ar zonj kuzet da ober dilez euz va c'hurunen.

N'em euz ket d'en em wenna euz va c'hammejou wor ann hent am euz lekeat em spered da heulia. Gonaz a-ze d'or re n'ho deus ket komprenet ar pez am euz great. Mes ar re a laka ho esperanz er greden ec'h hallenn ankounac'haat va dever, en em drompl.

Biken ne rainn dilez euz va gwir o Roue.

Ne c'houzanvinn ket e ve torret eul lezen am euz difennet epad daou-ugent vloaz, lezen rouantelez Franz divarbenn heritour he Rouaned; lezen ha n'euz nemet-hi goestl da c'houarantî galloud ar Vro hag he frankiz.

Ne oa ket dleet d'in, a leverer, goulenn rei eur banniel novez d'hor soudarded kalounek.

N'em euz banniel nevez ebed, hini Bro-C'hall eo a zalc'hann. Hag am euz rogoui e-walc'h evit kiedi e tigasso c'houz d'hon armeou ar vrud ho deuz het a viskoaz

Ar banniel gwenn e zo bet trec'het eur wech hennag war ann tachennou brezel ; mes bez' ez euz dizenoriou ha n'en deuz biskoaz enavezet. (*Eun dicheutit ha dilezet a rafe-hen armoariou he dadkoz*) ?

N'am euz ket gwelet ann Iliz katholik omprouet evel m'ema, hep sonjal er poz e deuz great a viskoaz va hro evit he skoazia. Lavaret am euz e tougchenn eto ann dourn d'hon Tad Santel ar Pab, ha kerkent eur rumm-dud da grial e oann n vont da gass hon tud inouank d'anu Italı d'en em leza !

O kenderc'hel stard d'am Feiz ha d'am banniel ne zifennann nemet enor Bro-Franz ha gloar he amzer dremenet ; ne rann nemet plenaat ann hent d'he amzer gaer da zont endro.

Kement heurvez a goller o lavarout : Greomp ann dra-ma, greomp ann dra-hont, a brofit d'ar re a zo lorc'h enn-ho o welout ac hanomp izelleet evel ma 'z omp. (*N'euz nemet eun hent da zont er meaz euz hon traounien a c'hlac'har, ann hent roeal*).

Lezen Bro-Franz a zo : Mab oznan ar Roue a zo Roue en he c'houde. Hep al lezen-ze ne d-ounn netra, gant-hi ec'h hellann pep tra. Hep al lezen-ze pelesac'h e vezo hor mignouned a ghevredighez etouez ar rouaned all ? Piou a lakaï urz ha sentedighez enn hon armeou, hag a zalc'ho stard hor zouderded war ann dachen-vrezel ? Piou a reio pouez d'hor c'hannaded

ebarz er broiou estren ? Piou a raio adarre da Franz he renk ha fistanz ann holl evel gwechall ?

Piou a c'honaranto eur peoc'h paduz d'ann dud vad a gar labourat, piou a raï ma vezo enoret ar micherour enn ha vicher, ma talvezo d'ezhan he labour ha ma vezo he gozni dienkrez ?

Hel lavaret am euz alies, prest ouun da ober kement a helleur ober hep dizenor ; ha lezel eur va gwir kement a vezo goulennet, ma n'eo ket fillidighez ben ober.

Doue her goar, va c'haloun na c'houlenn nemet eurusted Franz ; n'em euz c'hoant brazac'huz ebed nemet ann hini da gaout va lod el labour a zo da ober evit sevel adarre va bro enn he stad huel ha paduz. Hag al labour-ze na hell ket beza labour eur runnm hep ken, ann holl a renk lakaat enn-han ho c'harantez leal hag holl nerz ho divreac'h.

Va zonjou a zo great evit mad ; ann hent am euz kemeret a haullinn ha na droton ket divar-n-ezhan, gortoz a rinn keit ha kent ; mes dan, war zigarez ebed, na denno digan-en eur gher evit ober ac'hanoun eur Roue great gant ar revolusion.

Herri.

Nominabitur... Pax justitiæ et honor pietatis

Baruch V. 4.

TAOLEN.

Kentel 111

I. Maro ann Duk a Verri. 1

II. Stad ar vro. — Gouvelez ann Duk a Vourdel. 8

III. Ann Duk a Vourdel kronadur. . . 18

IV. 1830. Banked ar Faven. Revolution. 37

V. Charles X a gulta Bro-Franz. . . . 54

VI. Deskadurez Herr V. 60

VII. Herri V a ra he bask kenta. . . . 71

VIII. Ann Dukez a Verri er Vendea. . . 84

IX. Ar Vourboned er gear a Brag. . . 85

X. Ar Vourboned e Goritz. Maro Charles X 110

XI. Beachou ann Duk a Vourdel. . . . 116

XII. Ann Duk a Vourdel e Rom. . . . 120

XIII. Gwall lamm ann Duk a Vourdel. . . 135

XIV. Ann Duk a Vourdel e Loundrez. . . 144

XV. Maro ann Duk a Angoulem. . . . 159

XVI. Dimizi ar C'hont a Chambord. . . 163

XVII. Loeiz-Felep diskaret. 1848. . . . 175

XVIII. Ar C'hoot a Chambord er gear a Ems. 176

XIX. Ar C'hont a Chambord e Weisbaden. 180

XX. Ar Vretonned e Weisbaden. 186
Herri V diskouezet petra eo dre he gomzou he-unan. 191
Herri V d'ar Frantizien. 207

QUIMPERLÉ. — IMPRIMERIE TH. CLAIRET.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

